

Statens offentliga utredningar
1997:139
Arbetsmarknadsdepartementet

Hemmet, barnen och makten

Förhandlingar om arbete och pengar i familjen

Göran Ahrne & Christine Roman

Rapport till
Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt
och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män
Stockholm 1997

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Distributionscentralen
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 10 10
Telefon: 08-405 10 25

Omslag: Caroline Färnström
Tryck: Gotab, Stockholm 1997

ISBN
ISSN

Till statsrådet och chefen för Arbetsmarknadsdepartementet

Genom direktiv 1994:102 den 15 september 1994 beslutades att tillsätta en särskild utredare för att kartlägga och analysera fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Den 19 maj 1995 utsågs landshövding Kristina Persson, Östersund, till utredare. Utredningen har antagit namnet *Kvinnomaktutredningen*.

Den 1 augusti 1995 tillkallades såsom vetenskapliga experter Göran Ahrne, professor i sociologi vid Stockholms universitet, Anna G. Jónasdóttir, FD och universitetslektor vid Högskolan i Örebro, Inga Persson, professor i nationalekonomi vid Lunds universitet, Elisabeth Sundin, docent i företagsekonomi och biträdande professor vid tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet samt Eskil Wadensjö, professor i arbetsmarknadspolitik vid Stockholms universitet. Sekreterare i utredningen har varit Anita Nyberg, universitetslektor i nationalekonomi och docent vid tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet, och biträdande sekreterare FK Eva Lindblad och Gunilla Rapp.

Inom ramen för Kvinnomaktutredningen publiceras ett antal monografier och antologier. Experterna har i egenskap av redaktörer och monografiförfattare svarat för urval och utformning av de olika skrifterna, medan de enskilda artikelförfattarna ansvarar för innehållet i sina egna bidrag. Experter och artikelförfattare har arbetat under vetenskaplig självständighet.

Utredningsarbetet skall vara klart före den 31 december 1997. Skrifter publiceras dock successivt. Föreliggande skrift, *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*, utgör en av rapporterna i projektet Ekonomisk makt i familjen. Författare är Göran Ahrne och Christine Roman.

Östersund och Linköping i november 1997

Kristina Persson

/Anita Nyberg

Innehåll

Förord	1
1. Förhandlingar i familjen	3
Explicita och implicita förhandlingar	5
Ekonomisk rationalitet	6
Kulturella föreställningar	8
Könsnormer och könsroller	8
Könsideologi	9
Könskonstruktion	10
Maktresurser	11
Maktens olika former	15
Rapportens syfte och frågeställningar	18
Metod	20
2. Hushållsarbets fördelning	25
Förändringar i hushållens arbetsfördelning	25
Familjetyper	28
Fördelningens dimensioner och variationer	31
Förklaringar och motiv	36
Tid och rationalitet	36
Könsnormer och könskonstruktion	38
Relativa resurser och makt	46
Preferenser, kunskaper och vanor	50
3. Fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete	57
Den generella bilden	57
Föreställningar om moderskap och faderskap	62
Manlig valfrihet	67
Identitet och prioriteringar	70
Ekonomisk rationalitet och maktresurser	73
Kvinnors maktresurser och mäns familjeliv	76
Från likhet till olikhet	78
4. Kontrollen och fördelningen av pengarna	86
Arbetsfördelningens "pris" för kvinnor	86
Skilda regler för gifta och samboende	88
Olika sätt att organisera hushållsekonomin	90
Flytande gränser	92
Förändringar i övergången från par till familj	95

Motiv och orsaker	98
Pengarnas användning	108
Öronmärkning	108
Strategisk kontroll	110
Personlig konsumtion	113
5. Missnöje, konflikter och upplösning	116
Hushållsekonomin	117
Spara eller slösa	117
Små marginaler	120
Arbetsfördelningen	123
Irritationsmoment	123
Kvinnlig missbelåtenhet	126
Från öppna diskussioner till tyst missnöje	130
Männens perspektiv	134
Tillfredsställelse i relationen	138
Uppbrott	139
Kärleksbrist och manlig dominans	143
Upplösningen	146
Äktenskapets långa arm	159
6. Omförhandlade genuskontrakt: mellan patriarkat och jämställdhet	165
Litteratur	175
Om författarna	183

Förord

Många människor har varit involverade i arbetet med denna bok. Först och främst går tankarna till alla de kvinnor och män som har ställt sin tid till förfogande för intervjuer och givit oss förtroendet att ta del av deras erfarenheter och synpunkter, men också till de personer på mödravårdscentraler, barnvårdscentraler, förskolor och skattemyndigheter som på olika sätt har hjälpt oss att komma i kontakt med våra intervjupersoner.

Ulrika Hugemark har transkriberat merparten av de kvalitativa intervjuerna. Charlotte Grahn, Siw Roman, Birgitta Sjölin och Carolyn Vogler har alla bidragit till arbetet med vårt frågeformulär. Diskussionerna som vi under arbetets gång har haft med Carolyn Vogler har väsentligen påverkat vår analys av familjers interna hushållsekonomi.

I själva undersökningsarbetet har vi framförallt fått assistans av två personer. Jenny-Ann Brodin vid Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, har intervjuat och skrivit en rapport om yngre familjer utan barn och med detta arbete kommit med goda uppslag och idéer för våra analyser. Magdalena Czaplicka vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, har hjälpt oss med bearbetningarna av våra surveydata och kommit med goda förslag till analysstrategier.

Hela eller delar av manuset har vid olika tillfällen lästs och kommenterats av Magdalena Czaplicka, Agneta Hugemark och Lars Udehn samt av övriga berörda forskare inom Kvinnomaktutredningen.

Christine Roman arbetade under ett år med utredningen inom ramen för en forskarassistenttjänst med inriktning mot barn och familj som finansierades av Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR).

Vi har tillsammans planerat uppläggningsen av undersökningen och gemensamt utformat frågeformuläret. Christine Roman har ensam ansvarat för de kvalitativa studierna och för genomförandet av intervjuerna med småbarnsföräldrar och frånskilda samt för intervjuerna med diverse experter. Det är också hon som har analyserat det kvalitativa intervjumaterialet. Vi har gemensamt diskuterat bokens olika kapitel. Kapitel 1, 2 och 6 har vi skrivit tillsammans. Christine Roman har skrivit kapitel 3, 4 och 5.

Härmed vill vi varmt tacka alla som på något sätt har bidragit till föreliggande bok.

GÖRAN AHRNE & CHRISTINE ROMAN

1. Förhandlingar i familjen

I Sverige idag bildas familjer på grund av kärlek. Män och kvinnor flyttar ihop och gifter sig med varandra för att de tycker om varandra. Men kärleken är inte helt blind. I denna bok ska vi i stor utsträckning diskutera olika förutsättningar för män och kvinnor att bestämma över sina liv. Vi kan därför inleda med att konstatera att det i de flesta parförhållanden finns en grundläggande likhet när det gäller samhällsposition. Det finns en stark tendens att kvinnor och män som bildar par har en relativt likvärdig utbildning. Siffrorna i vår undersökning säger att av kvinnor med en låg utbildningsnivå (folkskola eller högst tvåårig gymnasieutbildning) är drygt två tredjedelar gifta eller sammanboende med en man som har motsvarande utbildningsnivå. Och av kvinnor med en akademisk utbildning har två tredjedelar en man som själv har någon form av eftergymnasial utbildning. Vi ska senare diskutera hur väl denna grundläggande likhet i utbildning och social bakgrund motsvaras av likartade handlingsmöjligheter för kvinnor och män i samma familj.

Under efterkrigstiden har familjens institutionella förankring försvagats. Religionens betydelse för familjen har minskat. Ändå är talet om familjens avtagande betydelse starkt överdrivet (jfr Ahne m.fl., 1996). Familjebildningen har idag blivit mer utsträckt i tiden. Nu finns en typ av hushåll eller familjer som knappast fanns i början av sextioalet: unga par utan barn. Många unga par lever idag tillsammans i åtskilliga år utan att ens tänka på att skaffa barn, och av dessa är två tredjedelar sammanboende utan att vara formellt gifta. Men av familjerna med små barn är två tredjedelar gifta. Etableringen av den traditionella familjen: ett gift par med ett eller flera barn tar längre tid idag, men som institution är den både livskraftig och förvånansvärt flexibel. Kanske kan man säga att familjebildningen verkligen först börjar med att ett par skaffar barn. Och det är också då om inte tidigare som familjen kommer att utgöra en ekonomisk gemenskap med ganska stora ekonomiska resurser att förvalta och fördela: arbete, pengar, hus, med mera. Det som från början bara handlade om kärlek blir med tiden en liten organisation.

Familjers sätt att samordna arbete och pengar formas av både ekonomiska överväganden och av institutionella processer som

lagstiftning, normer och förväntningar. Detta hindrar inte att det existerar många typer av ekonomiskt relaterade motsättningar i familjer. I en organisation har medlemmarna vissa gemensamma mål, men man kan för den skull inte förutsätta att deras intressen helt och hållet sammanfaller. Olika sätt att organisera verksamheten gynnar vissa medlemmar och missgynnar andra. Konflikterna kan gälla frågor som berör arbete, till exempel hur fördelningen mellan förvärvsarbete och hushållsarbete ska se ut, eller vem som ska göra vad hemma. Eller de kan handla om frågor som rör pengars allokering. Hur mycket som ska avsättas för personlig konsumtion eller vem som ska bestämma över större inköp.

Sedan kvinnornas förvärvsfrekvens ökade starkt efter sextioalet har frågan om hushållsarbetets fördelning diskuterats som en viktig jämställdhetsfråga. Svårigheterna för kvinnor att förena yrkesarbete med ansvar för hem och barn står i debattens centrum, men konflikten betraktas i ökande utsträckning också som ett problem som angår män. Mindre uppmärksammad är frågan hur pengar fördelas och används i familjen. Ekonomen Amartya Sen (1983) har påpekat att ett skäl till detta kan vara att vi sitter så fast i tanken på familjen som en "hopklistrad" enhet ("the glued-together family") att det helt enkelt inte faller oss in att ställa sådana frågor. Ett antal internationella undersökningar visar emellertid att frågorna bör resas. Det är inte givet att alla i familjen lever på samma ekonomiska nivå. Kontroll över pengarna kan vara en strategisk äktenskaplig resurs.

Förvärvsarbete, hushållsarbete och kontroll över familjens inkomster är betydelsefulla och många gånger särskiljande komponenter i kvinnors och mäns liv. Den här boken beskriver hur arbete och pengar organiseras i svenska familjer vid mitten av nittioalet.¹ Vi belyser hur olika typer av lösningar kommer till stånd, diskuterar vilken roll makt spelar i detta sammanhang och undersöker beslutens kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser. Att vi studerar hur maktrelationer inverkar på organiseringen av hushållet betyder inte att vi uteslutande intresserar oss för processer och mekanismer som återskapar arbetsdelningen och maktförhållandet mellan könen, eller att vi antar att vissa strukturella förhållanden obönhörligen måste leda fram till en viss typ av hushållsorganisation. Vi är tvärtom övertygade om att det i nittioalets Sverige finns ett ganska stort utrymme för variationer. Förvisso lever gamla mönster kvar och reproduceras, men de tidigare "könsrollerna" har ändå på många sätt förändrats. Det är inte på samma sätt som förut självklart hur tiden

---

¹Vi undersöker hur ekonomiska resurser och ekonomisk makt fördelas mellan kvinnor och män. Därför har vi uteslutit homosexuella par och ensamstående föräldrar. Hushåll och familj används i texten som synonyma begrepp.

för förvärvsarbete och hushållsarbete ska fördelas i familjen. Istället har detta i ökande utsträckning blivit föremål för förhandlingar mellan makarna eller samborna (jfr Björnberg, 1992; 1997; Björnberg och Kollind, 1997; Giddens, 1992; Stacey, 1990).

I detta inledande kapitel tar vi upp några av de teoretiska utgångspunkterna för vår studie. Vi börjar med att diskutera på vilket sätt förhandlingsbegreppet kan vara användbart i studiet av hushållens organisering av arbete och ekonomi. Med utgångspunkten att det är nödvändigt att se till makarnas eller sambornas maktresurser diskuteras sedan hur äktenskapliga förhandlingar om arbete och pengar formas av ekonomiska resurser och kulturella föreställningar, och hur dessa i sin tur blir maktresurser som inverkar på förhandlingarnas resultat. Vi redogör också för hur vi har gått tillväga för att undersöka familjers sätt att organisera sin hushållsekonomi. Kapitlet avslutas med en redogörelse för bokens uppläggning.

Explicita och implicita förhandlingar

Genom att kontinuerligt definiera olika situationer tillsammans konstruerar sammanboende kvinnor och män sin sociala verklighet i interaktion med varandra. Organiseringen av förvärvsarbete, hushållsarbete och pengar kan betraktas som ett resultat av förhandlingar mellan makarna eller samborna (Finch, 1989). Utrymmet för sådana förhandlingar har ökat i takt med att normerna för hur hushållet ska organiseras försvagats. Att par förhandlar sig fram till olika lösningar betyder inte att makt är frånvarande. En möjlig förhandlingslösning är tvärtom att den ena makens eller sambons intressen underordnas den andras intressen. Dessutom formas förhandlingarna av vilka alternativ som står till buds för respektive make. Inte heller implicerar begreppet att förhandlingarna nödvändigtvis är medvetna eller rationellt beräknande. Troligt är istället att det ofta är fråga om tämligen omedvetna överläggningar makarna eller samborna emellan.²

Man brukar skilja mellan två slag av förhandlingar: explicita och implicita. En explicit förhandling har karaktären av ett runda-bords-samtal där makarna (eller samborna) öppet diskuterar frågor som rör fördelningen av arbete eller pengar. I en implicit förhandling har de

---

²Förhandlingsbegreppet har en plats inom såväl den symboliska interaktionismen, som inom byteteoretiska ansatser inom sociologin. I den symboliska interaktionismen ges begreppet en vid innebörd. Genom förhandlingar utvecklar människor gemensamma förståelser ("shared understandings") av specifika situationer (Finch, 1989). I byteteoretiska ansatser förutsätts en intressekonflikt mellan aktörerna. Förhandlingar är den mekanism varmed denna kan få sin lösning.

hittat sätt att kommunicera dessa frågor utan att det därför förekommer öppna diskussioner. Detta kan ske genom tonfall, gester eller ansiktsuttryck för att nu bara ge några exempel. Förmodligen är explicita förhandlingar vanligast i början av ett förhållande medan implicita förhandlingar ökar över tid. En viss organisering av arbete och pengar kan därigenom utvecklas gradvis och inte sällan på ett tämligen obemärkt sätt (Finch och Mason, 1993).

Resultatet av en specifik förhandling kommer att ligga till grund för kommande förhandlingar mellan makarna eller samborna. Det kan därför få stora konsekvenser på sikt, även om alla förhandlingsresultat förstås inte är likvärdiga i detta avseende. Vissa beslut får större konsekvenser än andra. Detta gäller till exempel överenskommelser om hur tiden ska fördelas mellan förvärvsarbete och familj. Det beror på att denna typ av beslut kommer att ligga till grund för de vidare förhandlingarna om hushållsarbetets fördelning, men också på att sådana beslut kan få oavsedda konsekvenser i form av vanor och rutiner eller i form av en asymmetrisk kunskapsutveckling som sedan tenderar att reproducera status quo. Därför är det viktigt att tänka in en tidsaxel i förhandlingsprocessen. Fördelningen vid tidpunkt två behöver inte ha samma orsaker som den vid tidpunkt ett hade. Det är således särskilt väsentligt att analysera på vilka grunder makar och sambor fattar de mest konsekvensrika besluten. Vad är det som formar förhandlingarna om hur fördelningen mellan förvärvsarbete och hushållsarbete ska se ut? Här ska vi belysa den frågeställningen genom att presentera förklaringar som tar sin utgångspunkt i ekonomisk rationalitet, kulturella föreställningar och maktresurser.

Ekonomisk rationalitet

Det är troligt att det finns ekonomiska överväganden med i bilden när ett par diskuterar vem som ska vara föräldraledig eller vem som ska gå ner på deltid. Kanske kommer makarna fram till att det är bäst att den som tjänar minst tar ut föräldraledigheten och går ner i arbetstid. Enligt det så kallade tidsresursargumentet kommer i så fall detta beslut sedan att ligga till grund för hushållsarbetets fördelning. Den hypotesen förutsäger att den make eller sambo som har mest tid till sitt förfogande blir den som gör mest hushållsarbete. Mannens deltagande i hushållsarbetet antas alltså öka ju fler timmar hans hustru eller sambo förvärvsarbetar.

Tidsresurshypotesen härrör från Gary S. Beckers ekonomiska teori om familjen. Det är en teori som antar att arbetsfördelningen i en familj förklaras med att familjen använder den hushållsstrategi som bäst tjänar dess intressen. Utgångspunkten är att familjen är en

nyttomaximerande enhet där medlemmarna strävar efter att fördela sin tid så effektivt som möjligt, för att öka familjens välfärd.

I sin analys liknar Becker (1974) familjen vid en "liten fabrik" där kapitalvaror, råmaterial och arbete kombineras för att framställa olika produkter: måltider, bäddade sängar, rentvättade barn. För att produktionen ska komma till stånd krävs tid och inkomster till råmaterial och kapitalvaror. Inkomsterna förutsätter marknadsarbete. Varje hushåll ställs därför inför problemet att bestämma hur det ska fördela sin tid mellan arbetet i hemmet och arbetet på arbetsmarknaden. I de fall hushållet består av minst två vuxna personer kan det vara effektivt med en specialisering av uppgifter. Den person som har högst marknadsproduktivitet (tjänar mest) specialiserar sig på förvärvsarbete, och den som har högst produktivitet i hemmet ansvarar för arbetet där (Jonung, 1987).³ Enligt denna ekonomiska modell bestäms således arbetsfördelningen i en enskild familj av makarnas respektive marginalproduktivitet. Den som har högst produktivitet i hemmet "hyr" den andra maken som försörjare, och den som har högst marknadsproduktivitet "hyr" den andras hushållstjänster (Becker, 1974).

Könsskillnaderna i löner på arbetsmarknaden innebär att mannen i en familj ofta tjänar mer än kvinnan. I de flesta hushåll kommer det därför att framstå som mest ekonomiskt rationellt att kvinnan tar ut merparten av föräldraledigheten och eventuellt kortar sin arbetstid. Det blir den minst kostsamma och därför mest effektiva lösningen ur familjens synvinkel. I Beckers modell förklaras alltså könsarbetsdelningen mellan förvärvsarbete och familj med de enskilda hushållens rationella handlade. Arbetslivets strukturella mansdominans är en given förutsättning.

Kopplingen mellan hushållsarbetets fördelning och kvinnors och mäns olika situation på arbetsmarknaden kan uppfattas som en styrka i Beckers teori. Den ger en förklaring till hur könssegregering och låga kvinnolöner kan skapa grunden för en könsmässig fördelning av hushållsarbetet. Men Beckers antagande om existensen av en hushållsrationalitet är tveksamt. Det är inte givet att det som för en make eller sambo är ekonomiskt rationellt, också är det för den andra (jfr Bolin, 1997). Detta problem blir särskilt tydligt när vi skiljer mellan en kortsiktig och en långsiktig rationalitet. Det som vid en tidpunkt framstår som ekonomiskt rationellt för båda, kan framstå i en annan dager vid en senare tidpunkt. Om mannen tjänar mer än sin

---

³Becker använder inte ekonomiska begrepp för att förklara att kvinnors "hemproduktivitet" oftast är högre än mäns. Istället blandar han biologiska och sociologiska förklaringar när han menar att detta beror på att kvinnor föder barn och dessutom fostras till hushålls- och omsorgsarbete (jfr Jonung, 1987).

hustru och om inkomsterna fördelas jämlikt i familjen kan till exempel beslutet att kvinnan (och inte mannen) ska förkorta sin arbetstid när de får barn förefalla ekonomiskt rationellt. Men skiljer sig paret senare kan det visa sig att det som tidigare var rationellt för båda får olika ekonomiska konsekvenser för henne och honom. Hans starkare anknytning till arbetsmarknaden har sannolikt påverkat både hans "humankapital" och löneutveckling positivt (liksom pensionspoäng etc), medan det motsatta gäller för henne. Det som i förstone såg ut som en hushållets rationalitet, visade sig alltså vid närmare anblick bli en ren "kostnad" för kvinnan.

Ett problem med Beckers analys är att den uteslutande påvisar fördelarna med en äktenskaplig specialisering. Den har överhuvudtaget inte något att säga om de nackdelar som könsarbetsdelningen kan ge upphov till för kvinnors räkning. Detta gäller inte endast långsiktiga konsekvenser av den typ som exemplifierats ovan, utan också mer direkta effekter i form av maktskillnader mellan makarna eller samborna.

Kulturella föreställningar

Om ekonomiska förklaringar till hushållsarbetets fördelning utgår från att hushållen handlar ekonomiskt rationellt, tar kulturella förklaringar istället sin utgångspunkt i att vissa värden förknippas med kvinnlighet respektive manlighet. Det är i kulturen snarare än i ekonomin som de hittar orsakerna till hushållsarbetets fördelning. Samlingsbeteckningen "kulturella förklaringar" rymmer dock en ganska heterogen uppsättning teorier, teorier som delvis också har avlöst varandra kronologiskt i utvecklingen av feministisk teori. För könsrollsforskarna på femtio- och sextiotalen var normbegreppet centralt i förklaringar av hushållsarbetets fördelning. Detta begrepp, som har sina rötter i strukturfunktionalistisk teori, kom på sjuttioalet till stora delar att ersättas med ett marxistiskt färgat ideologibegrepp. I kölvattnet av den poststrukturalistiska kritiken har vi därefter sett ett uppsving för ett fenomenologiskt inspirerat könskonstruktivistiskt synsätt. Vi ska kortfattat beskriva dessa tre perspektiv nedan.

Könsnormer och könsroller

Mycket av den forskning som bedrevs om "könens olika roller" under femtio- och sextiotalen tog på ett eller annat sätt sin avstamp i Talcott Parsons strukturfunktionalistiska teori. I denna teori har normbegreppet och rollbegreppet en framträdande plats. Parsons menade att individerna genom socialisationsprocessen införlivar

samhällets normer och lär sig sina roller. Omgivningens positiva och negativa sanktioner visar dem vad som förväntas i olika situationer. Till exempel lär sig flickor att handla i enlighet med förväntningar på kvinnlighet och pojkar att handla i enlighet med förväntningar på manlighet.

Vidare menade Parsons att samhällets olika institutioner står i ett beroendeförhållande till varandra. Framväxten av den moderna kärnfamiljen såg han som familjestrukturens anpassning till det framväxande industrisamhället. Familjens funktion hade förändrats bland annat som en följd av att produktionen flyttat ut ur hemmen. Enligt Parsons kvarstår egentligen bara två uppgifter för den moderna kärnfamiljen: att socialisera barn och att utgöra en stabil emotionell miljö för de vuxna.

Också kärnfamiljens inre struktur är väl anpassad till det omgivande samhället menade Parsons och avsåg den rollfördelning med hemmafru och manlig försörjare som var typisk för många familjer i västvärlden under femtiotalet. En sådan könslig rollfördelning tillgodoser samhällets behov av "instrumentella" och "expressiva" ledare. Den expressiva kvinnliga rollen håller familjen samman och ombesörjer dess känslomässiga behov, medan den manliga instrumentella rollen tillgodoser familjens materiella behov och dess relationer utåt (Parsons och Bales, 1956).

Också för könsrollsforskarna var begrepp som "normer", "roller" och "socialisation" centrala för att förklara att kvinnor och män utför olika uppgifter inom och utom hemmet (se t.ex. Dahlström m.fl., 1962). Men detta betyder inte att de helt accepterade rollteorin i Parsons tappning. Bland svenska forskare framhölls tvärtom ett nytt familjeideal. Kvinnan och mannen skulle jämlikt bidra till familjens försörjning, hushållsarbetet och omsorgen om barnen. Den rollteoretiska begreppsapparaten användes för att studera de processer som leder fram till att kvinnor och män utvecklar olika värden och preferenser och får dem att välja i enlighet med redan givna könsmonster. Termen "könsroll" användes snarast för att betona frågans sociala karaktär, det vill säga för att skilja mellan det biologiskt givna och det socialt konstruerade könet (jfr Dahlström, 1992).

Könsideologi

Men det är framförallt feministiska forskare som har kritiserat Parsons teori om könsrollerna i familjen. Från början gällde kritiken främst de sexistiska inslagen i teorin: att det som av Parsons uppfattades som komplementära könsroller i familjen i själva verket

handlar om manlig överordning och kvinnlig underordning. Man poängterade att kvinnor som hemmafruar blir både socialt och ekonomiskt beroende av sina män. När Parsons utgick från att en sådan könslig arbetsdelning är funktionell för samhället både förutsatte och legitimerade han därför en ordning som är förtryckande för kvinnor. Och genom att uppfatta kvinnors verksamhet i hemmen som en i huvudsak ideologisk (expressiv) verksamhet osynliggjorde han dessutom att hemarbete är ett arbete.⁴

De feministiska undersökningar som följde på sjuttioalet pekade istället på att kärnfamiljen är en del i ett vidare system av manlig makt. Familjen sågs inte längre som en harmonisk enhet utan som en arena för motsättningar och konflikt. I dessa analyser intar ofta könsarbetsdelningen en särställning som den mekanism som framför andra befordrar mansdominansens reproduktion. Och det blev ideologibegreppet – i meningen ”falskt medvetande” – som fick förklara att kvinnor, trots att det egentligen inte ligger i deras ”verkliga intresse”, finner sig i att ta ansvaret för barn och hem. Särskilt utpekades då förstås ideologier om kön, moderskap och ”kvinnans plats i hemmen” (t.ex. Mitchell, 1971; Oakley 1974).

Könskonstruktion

Den tidiga feministiska kritiken mot Parsons teori handlade alltså framförallt om att denna inte uppmärksammar att ”kvinnorollen” är en underordnad roll. Senare har kritik också riktats mot att könsrolls-forskare förutsätter vissa beteenden och attityder hos kvinnor och män istället för att analysera själva konstruktionen av kvinnlighet och manlighet. Könsrollsanalyserna underskattar därigenom variationerna inom respektive könskategori menar kritikerna (Ferree, 1990; Connell, 1987). Liknande kritik drabbar också den typ av strukturalistiskt inriktade feministiska analyser av könsarbetsdelningen som omnämndes ovan. Kritiken betonar att det är hushållsarbets roll i skapandet av kvinnors och mäns könsidentitet som bör

---

⁴Parsons teori har kritiserats från många håll, bland annat för etnocentrism. Medan Parsons gör anspråk på att dra upp konturerna för en allmän teori om familjen, är det i själva verket femtiotalets medelklassfamilj i USA som utgör hans referenspunkt (Morgan, 1975). Marxister kritiserade Parsons för att han underskattar klasskonflikter i sina analyser och underströk att kärnfamiljen är funktionell för det kapitalistiska systemet, inte för samhället i stort (Althusser, 1976). De feministiska marxisterna frågade vilken roll kvinnors hemarbete spelar för reproduktionen av det kapitalistiska systemet och svarade att kvinnornas arbete i hemmet återskapar arbetskraften på daglig basis och generationsvis (Seccombe, 1974). Man pekade dessutom på att kvinnor genom sin roll i familjen utgör en idealisk reservarbetskraft (Sokoloff, 1980).

analyseras snarare än att uteslutande fokusera könsnormers eller könsideologiers tvingande karaktär.

I sin uppmärksammade studie av hushållsarbetets fördelning i USA undersökte Sarah Fenstermaker Berk (1985) just hushållsarbetets symboliska innebörd. Hennes syfte var att analysera avsaknaden av öppna konflikter om hushållsarbetets fördelning, utan att hemfalla åt förklaringar av typen ”falskt medvetande”. Fenstermaker Berk menade att nyckeln till förståelse är att kvinnor samtidigt som de utför hushållsarbete konstruerar sig själva som kön. Könsarbetsdelningen i familjen ”producerar” vid sidan av varor och tjänster kvinnlighet och manlighet.

At least metaphorically, the division of household labor facilitates *two* production processes: the production of goods and services and what we might call the production of gender. Simultaneously, household members ”do” gender, as they ”do” housework and child care (Fenstermaker Berk, 1985:201).

Fenstermaker Berks analys pekar på att fördelningen av hushållsuppgifter är en betydelsefull mekanism för symbolisk produktion. Kvinnorna får i hushållsarbetet en positiv bekräftelse på sin könsidentitet: tiden vid spisen eller läsläsningen med barnen konfirmerar att de är goda hustrur och mammor. Männens könsidentitet förnekas däremot genom hushållsarbete. Sålunda blir det förståeligt att männen tycks sky detta arbete.

En tungt vägande kritik mot Fenstermaker Berks analys är dock att den bygger på att det endast finns en normativ struktur, den som definierar hemarbete som ”kvinnoarbete” (Benjamin och Sullivan, 1996). Detta är knappast en rimlig utgångspunkt i till exempel dagens Sverige. Flera ideologier om kvinnlighet och manlighet existerar parallellt och man kan vara kvinna och man på flera (kulturellt accepterade) sätt (jfr Connell, 1987). Därför är hushållsarbetets (eller yrkesarbetets) betydelse för kvinnors och mäns könsidentitet inte given på förhand. En engelsk studie av arbetsfördelningen i tvåförsörjarfamiljer tyder till exempel på att variationerna i hushållsarbetets fördelning kan förklaras med den betydelse hemarbetet hade för mannens och kvinnans könsidentitet (Gregson och Lowe, 1993). I familjer med traditionell fördelning hade arbetet en starkt positiv roll för kvinnornas könsidentitet (och en starkt negativ för männens), medan båda makarna i familjer med en mera jämställd fördelning tog avstånd från föreställningen att hushållsarbete skulle vara kvinnoarbete.

Maktresurser

Gary Becker förutsätter att makarnas eller sambornas intressen harmonierar när han antar att fördelningen är en effekt av att hushållet handlar ekonomiskt rationellt. De kulturella förklaringssty-
perna är mest inriktade på att förstå avsaknaden av öppna konflikter. Men vi kan inte förutsätta att makar och sambor alltid är överens om frågor som gäller hushållets organisering. I vilken omfattning det föreligger intresse motsättningar när det gäller förvärvsarbetets och hushållsarbets fördelning är en fråga som bör undersökas empiriskt.

För att förstå och förklara former av samarbete i en familj som sker trots intresse motsättningar kommer vi att föra in en diskussion om maktresurser och maktskillnader. Att tala om makt låter ofta ganska dramatiskt och kan föra tankarna till förtryck, motstånd och hårda konflikter. Hur kan man då tala om maktrelationer i en familj, där relationerna normalt ändå i grunden bygger på ömsesidig tillgivenhet eller kärlek?

Men maktrelationer handlar inte bara om hårt motstånd och starka konflikter. Även relationer mellan människor i form av samarbete som tycks fungera ganska bra och friktionsfritt kan oftast förstås i termer av maktskillnader som bygger på tillgång till olika maktresurser för de inblandade parterna. Att ha ett maktövertag innebär i korthet att någon part i en relation har större möjligheter att få sin vilja igenom på grund av tillgång till mer maktresurser. Det kan ofta vara något som sker ganska automatiskt i en relation. Parterna anpassar sig efter vad de vet och tror om hur den andra parten skulle handla om hon eller han inte skulle få sin vilja igenom. Maktskillnader påverkar ofta sociala relationer utan att makten är direkt synlig eller att makt utövas (jfr Korpi, 1987). Människor accepterar ofta att underordna sig i vissa avseenden för att de ser det som det bästa alternativet i en given situation och för att de befinner sig i ett beroendeförhållande. De har något att förlora.

Maktrelationer har ofta sitt ursprung i ett beroendeförhållande mellan två parter. I en familj kan dessa beroendeförhållanden ha sin upprinnelse i starka känslor. Att tala om maktrelationer behöver inte alls innebära att känslor är frånvarande. Att en form av samarbete eller en relation bygger på vissa maktskillnader behöver inte heller betyda en total underordning i alla avseenden. Makten är sällan total. Även i en familj pågår ett maktspel mellan parterna mer eller mindre medvetet genom att de uttrycker förväntningar eller funderar på hur den andra skulle reagera. Ibland finner sig någon av makarna av gammal vana, men ibland kan maktskillnaderna också komma upp

till ytan genom öppna konflikter, gräl etc. Eller också kan makarna sätta sig ner vid köksbordet och förhandla med varandra och prata om sina förväntningar och alternativ. Det finns också utrymme för missuppfattningar och felbedömningar. Det är svårt att känna till en annan parts verkliga handlingsberedskap (jfr Etzioni, 1968). Att den ena parten underordnar sig kan många gånger bero på att hon eller han överskattar den andra partens maktresurser. Maktskillnader förklarar inte allt som händer i familjer eller i andra organisationer. Men för att i det långa loppet förstå arbetsfördelning och konflikter i familjer är det oundgängligt att också se till parternas maktresurser och maktspelet mellan dem.

Vi utgår från att det existerar intressemotsättningar mellan makar och sambor. Sådana motsättningar kan vara av två slag. De kan vara nollsummespel där en part förlorar det den andra vinner. Fotbollsmatchen utgör här en vanlig illustration. Samarbete är inget alternativ när bara ett lag kan vinna och när varje poäng det ena laget vinner förloras av det andra. Motsättningarna kan också vara så kallade samarbetskonflikter såsom är fallet i blandade spel (Elster, 1982; Sen, 1983). Detta innebär att parterna har både gemensamma och motstridiga intressen. Förhandlingar mellan arbetsgivare och fack kan tjäna som exempel, där konflikten, som kanske börjar som en konkurrenskonflikt, oftast slutar med en samlagsstrategi. I familjer är samarbetskonflikter typiska, men eftersom familjers resurser är begränsade (tid, pengar etc) kan konflikter också ha karaktären av nollsummespel.

Vi antar att både ekonomiska omständigheter och kulturella definitioner av kön inverkar på hur intressemotsättningar mellan makar och sambor får sin lösning. De två typer av maktutövning som urskiljdes av Max Weber är därför relevanta i detta sammanhang. Webers definition av "makt" är en individs förmåga att genomföra sin vilja också mot någon annans vilja. Makten grundar sig framförallt på kontroll över ekonomiska resurser. "Auktoritet" handlar, enligt Weber, istället om normativ makt: att det finns institutionaliserade normer som understödjer en individs rätt att fatta beslut. Begreppet "auktoritet" öppnar alltså för att makt kan förekomma trots att inga öppna konflikter är förhanden (Weber 1978:53, 212ff, 941ff). Vår utgångspunkt är att både "resursmakt" och "normativ makt" inverkar på hushållens sätt att organisera sin ekonomi.⁵

---

⁵Här talar vi om "resursmakt" och "normativ makt" för att skilja mellan olika typer av maktutövning, men också kulturella föreställningar kan förstås bli ett slags resurser. Walter Korpi (1987:92) ger följande definition av maktresurs. Det är "... egenskaper (förmågor eller medel) hos en aktör (individ eller kollektiv), som gör det möjligt för aktören att belöna eller bestraffa andra aktörer".

Inom forskningen om makt i familjen har frågan om det är normativa eller ekonomiska resurser som utgör den primära källan till äktenskaplig makt varit föremål för många diskussioner (för översikter se McDonald, 1980; Mizan, 1994; Safilios-Rothschild, 1976). Utgångspunkten för dessa är ofta de amerikanska forskarna Robert Bloods och Donald Wolfes (1960) ”resursteori för äktenskaplig makt”. Det är en teori som säger att makars relativa resurser har ett avgörande inflytande på maktbalansen i äktenskapet.

The sources of power in so intimate a relationship as marriage must be sought in the comparative resources which the husband and wife bring to the marriage ... (Blood och Wolfe, 1960:12)

Blood och Wolfe menade att en resurs i princip kan vara vad som helst. Det som är avgörande är att det är något som den andra vill ha. En resurs är något som den ena parten kan göra tillgängligt för den andra och på så sätt hjälpa den andra att tillfredsställa sina behov och uppnå sina mål. Eller också kan den användas i bestraffande syfte. Då undanhåller istället den ena parten det som den andra vill ha. Inom en familj kan resurser vara så olika saker som pengar, personliga tjänster, kärlek, förståelse, prestige, beundran eller trygghet (Safilios-Rothschild, 1976). I den empiriska forskningen om äktenskaplig makt har emellertid ”resurser” ofta likställts med socioekonomiska resurser (inkomst, utbildning, yrkesposition). Bland annat har man undersökt hur inkomstrelationerna mellan makar inverkar på maktbalansen i äktenskapet (t.ex. Blood och Wolfe, 1960; Blumberg, 1991; Blumstein och Schwartz, 1983). Andra studier uppmärksammar att ekonomisk makt i familjen också handlar om kontroll över pengarna och deras användning (t.ex. Pahl, 1983; 1989; Vogler, 1994).

En hypotes i resursteorin för äktenskaplig makt är att också hushållsarbetets fördelning är en funktion av makarnas eller sambornas relativa resurser i form av inkomster, utbildning och status (Blood och Wolfe, 1960; Blumberg, 1991; Blumstein och Schwartz, 1983; Scanzoni, 1970). Hypotesen utgår från att den som förfogar över mest maktresurser kan avhända sig arbetet hemma. En förklaring till könsarbetsdelningen i familjen skulle alltså vara att män i allmänhet har större ekonomiska resurser än kvinnor. Om kvinnornas relativa resurser ökar, förutsätts också männens andel av hushållsarbetet öka. Precis som i Gary Beckers teori får således mansdominansen i arbetslivet (outtalat) ett stort förklaringsvärde när det gäller hushållsarbetets fördelning. Men där Becker antar att makarnas intressen sammanfaller, utgår resursteorin från att det

föreligger en intressekonflikt som männen på grund av sina större ekonomiska resurser oftast kan lösa till sin fördel.

Resursteorin bygger dock på åtminstone två problematiska antaganden. Det ena är att den utgår från att hushållsarbete är ett arbete som människor i största möjliga utsträckning försöker undvika (se Fenstermaker Berk, 1985; Huber och Spitze, 1983; Ross, 1987). Det andra är att det är individuella resurser som inverkar mest på hushållsarbetets fördelning.⁶ Många studier visar dock att kön ”i sig” har ett avgörande inflytande på hur arbetet fördelas, liksom att förhandlingarna i familjen sker på delvis olika premisser för kvinnor och män (jfr Björnberg, 1994; 1996; Finch, 1989; Finch och Mason, 1993; Hochschild, 1989).

Maktens olika former

I sin studie begränsade sig Blood och Wolfe (1960) till att studera observerbara och öppna konflikter. Därmed utelämnade de viktiga delar av maktens verkningar. Avsaknad av protester och öppna konflikter behöver som framgått inte betyda att det inte finns makt.

Problemet med en ansats som uteslutande studerar öppna konflikter är att den inte förmår att fånga maktens underliggande mekanismer och processer. I sin omdiskuterade bok *Power* (1974) kritiserar Steven Lukes vad han kallar det endimensionella maktbegreppet för att det inte kan upptäcka dolda konflikter mellan två parter. Men inte minst inom ett äktenskap med dess långvariga och täta interaktion finns goda skäl att anta att många konflikter ofta har en mera dold karaktär. Kanske undviker en av makarna att ta upp känsliga eller brännande frågor till diskussion för att hon eller han föregriper den andras negativa reaktion. Också ”icke-frågor” och ”icke-beslut” bör därför bli föremål för en maktanalys. Lukes framhåller dock att inte heller ett tvådimensionellt maktbegrepp är tillräckligt. Makt utövas, menar han, varje gång någon tvingas göra något som strider mot hennes eller hans objektiva intressen.⁷ Steven Lukes tredje maktdimensionen handlar alltså om normativ eller symbolisk makt: makten över människors medvetande (Lukes, 1974; 1986).

---

⁶Blood och Wolfe (1960:44) skriver att ”the power to make decisions stems primarily from the resources which the individual can provide to meet the needs of his marriage partner and to upgrade his decision-making skill”.

⁷Lukes argumenterar för att intressebegreppet är något annat än uttryckta önskemål och preferenser eftersom ideologier och institutionella processer kan påverka preferenserna så att latent konflikter undertrycks.

Många har kritiserat Lukes tredimensionella maktbegrepp för att det förutsätter att det finns objektiva intressen som kan skilja sig från människors subjektiva preferenser. Kritikerna påpekar bland annat att man då måste fråga sig vem det är som ska avgöra vilka dessa "verkliga intressen" är. (För en översikt av diskussionen se: Barkner och Roberts, 1993.) Här ska vi inte fördjupa oss i den diskussionen, utan vill bara uppmärksamma att det finns familjeforskare som har inspirerats av Lukes maktdiskussion, utan att för den skull laborera med begrepp som "verkliga intressen". I sin studie av maktförhållanden mellan makar försöker Aafke Komter (1989; 1991) fånga den tredje maktdimensionen – som hon kallar "osynliga maktmekanismer" – genom att analysera dels hur de subjektiva preferenserna skulle se ut i en situation av relativ autonomi, dels de dolda ideologiska krafter som bestämmer subjektiva preferenser. Komter laborerar så med tre typer av makt: manifest makt, latent makt och "dolda maktmekanismer". Om en man aktivt hindrar sin hustru från att ta ett bättre och mer välbetalt jobb för att det skulle kräva att hon jobbar heltid, är det exempel på manifest makt. Om kvinnan, trots att hon egentligen skulle vilja ha jobbet, inte tar upp frågan till diskussion med sin man för att hon "vet" att det skulle bli bråk, är det fråga om latent makt. "Osynliga maktmekanismer" opererar, enligt Komter, om kvinnan avstår ett erbjudande för att både hon själv och hennes man utan vidare anser att det är hans jobb och karriär som är viktigast.

När det gäller "osynliga maktmekanismer" kan vi konstatera att det är betydligt svårare än i övriga fall att egentligen tala om maktrelationer. Det som ofta kallas osynliga maktmekanismer eller dold makt bygger på att aktörerna är så starkt socialiserade, eller om man så vill, indoktrinerade med normer och kulturella värderingar, att de knappast upplever några intressekonflikter eller någon konflikt, trots att det kanske rör sig om handlingar eller situationer som för en utomstående ter sig tydligt gå mot den ena partens intressen. När vi talar om dold makt kommer vi också in på en makt som finns i själva samhällsordningen, en strukturell makt. I denna bok, som främst handlar om maktrelationer mellan två individer, kommer vi huvudsakligen att diskutera manifest och latent makt.

Låt oss sammanfatta några av de teoretiska utgångspunkterna för vår studie. Vi antar att det existerar manifesta och latent ekonomiskt relaterade intressekonflikter i familjer och att sådana konflikter hanteras genom såväl explicita som implicita förhandlingar mellan makarna (eller samborna). Förhandlingsprocesserna präglas av maktrelationer mellan makarna och kan förstärkas i samhällets socio-ekonomiska och normativa struktur (jfr Giddens, 1984). Såväl

ekonomiska resurser som kön ("gender") inverkar alltså enligt vårt synsätt på förhandlingarnas resultat. Förutom ekonomiska och normativa resurser vill vi dessutom beakta fysiska resurser. Den som kontrollerar fysiska resurser har möjligheten att med våld tvinga den andra att underordna sig och manligt våld i familjen visar att denna maktresurs inte kan negligeras. De tre typerna av resurser – fysiska, ekonomiska och normativa – kan alla fungera som maktmedel i förhandlingarna mellan makar och sambor.⁸ Genom att de verkar på olika sätt ger de upphov till olika former av makt (Udehn, 1996:156). När en person utövar normativ makt över någon annan förmår hon på något sätt förändra den andra personens inställning eller föreställningar; maktutövningen är riktad mot medvetandet. Ekonomisk makt över någon annan har en individ om hon med sina ekonomiska resurser kan förändra den andras handlingsmöjligheter eller situation i något avseende. Fysisk maktutövning, slutligen, riktar sig mot den andra partens kropp (se figur 1).⁹

Figur 1 Tre maktformer och deras verkan

Medvetande	Situation	Kropp
Normativ makt	Ekonomisk makt	Fysiskt våld

Den normativa makten bygger på rådande kollektiva normer, men kan verka i direkta relationer mellan människor genom att en part hänvisar till gängse normer och till känslor av förpliktelser eller vad som är lämpligt att göra i en viss situation. När den normativa makten används i en konflikt innebär den att någon av makarna hänvisar till att man bör göra på ett visst sätt genom att åberopa rådande värderingar (jfr Chafetz, 1980). Den ekonomiska makten bygger på parternas tillgång till olika resurser som ger olika handlingsmöjligheter. Som konfliktstrategi innebär den att endera maken framställer mer eller mindre tydliga hot om bestraffning om

⁸Som vi tidigare har framhållit kan man tänka sig många olika typer av källor till makt. Manipulation och inflytande genom rationella argument är några ytterligare exempel. I denna undersökning diskuterar vi dock framförallt fysiska, ekonomiska och normativa resurser.

⁹Figuren har sin källa i Lars Udehns *The Limits of Public Choice* (1996:156). Vi har dock omarbetat den ursprungliga modellen något för att bättre passa våra syften.

inte den andra parten uppfyller vissa krav. Eller tvärtom kan denna makt också bygga på uttalanden och antydningar om belöningar. Den andra partens reaktioner beror dels på hur trovärdigt hotet eller löftet framstår, dels på vilka motstrategier som hon eller han kan mobilisera. Det fysiska våldet, slutligen, är i relationen mellan makar ett nästan uteslutande manligt maktmedel. Kvinnomisshandel är det typiska exemplet. Om konflikter mellan makarna får sådana våldsamma uttryck kommer kvinnan förmodligen att uppleva ett latent hot vid alla typer förhandlingar. Hon kanske inte bara fogar sig efter sin mans vilja utan försöker kanske också föregripa hans önsknings. Även om det till exempel inte var frågan om hushållsarbets eller pengarnas fördelning som utlöste misshandeln är det rimligt att anta att hon förmodligen inte vågar ta risken att be honom att hjälpa till med städningen eller att bidra mer till hushållskassan.

Rapportens syfte och frågeställningar

I Sverige på nittioalet är det inte helt självklart hur en familj ska organisera sin verksamhet, och i praktiken finns det, som vi ska se, en relativt stor variation, även om det också finns dominerande mönster. På en övergripande nivå skulle nog de flesta instämma i att det i Sverige idag råder en jämställdhetsideologi. En överväldigande majoritet är överens om att kvinnor och män ska ha lika rättigheter och möjligheter och det är ytterst få som öppet ifrågasätter detta. Jämställdheten har i denna mening en starkare förankring i Sverige än i de flesta andra länder. I Sverige är det till exempel endast var tionde man som enligt återkommande undersökningar bejaktar den traditionella könsrollsuppdelningen jämfört med omkring var fjärde man i Tyskland och Italien (Sundström, 1997; se också tabell 5 och 6 i kapitel 2 i denna bok). Samtidigt är det dock tydligt att det i många sammanhang finns ganska klara föreställningar om vad kvinnor och män kan och bör göra när det gäller yrkesval, fritidssysselsättningar etc., och kanske inte minst i relation till barn och omsorg om barn. Och om man ser sig omkring i samhällslivet idag blir skillnaderna ännu tydligare. Det finns konkurrerande normkällor, och en beskrivning av accepterade och förväntade normer och föreställningar om manlighet och kvinnlighet är i stor utsträckning kontextberoende, de varierar mellan olika miljöer. Slutsatsen av detta blir att det är svårt att säga att det finns någon entydig bild av hur könsroller ser ut numera och vad som förväntas av unga män och kvinnor som flyttar ihop och kanske bildar en familj.

Det är mot denna bakgrund vi ska undersöka fördelningen av arbete och pengar mellan kvinnor och män i svenska familjer. För det

första frågar vi oss hur den ser ut. Hur stora är variationerna? Finns det trots allt några dominerande mönster? Vi är intresserade av fördelningen av förvärvsarbete: det vill säga mönster för val av heltids- respektive deltidarbete och vem som tar ut föräldraledighet. Vi är också intresserade av fördelningen av hushållsarbete och omsorg om barn. Vi kommer även att analysera fördelningen av pengar eller ekonomiska resurser, mellan makarna.

För det andra försöker vi utifrån några teoretiska perspektiv förklara uppkomsten av olika former för fördelning av arbete och pengar i olika familjer. Framförallt utgår vi från ett antagande, som vi kommer att pröva, om att arbetsfördelningen hänger samman med tillgång till maktresurser. Vi kommer här att i första hand skilja mellan normativ makt som härrör ur kulturella föreställningar, och ekonomisk makt som bygger på olika tillgång till alternativa handlingsmöjligheter. I vilken utsträckning kan man förklara arbetsfördelningen i olika familjer utifrån normer och föreställningar om vad män och kvinnor bör och kan göra i ett hushåll och i vilken utsträckning beror den på tillgång till olika handlingsmöjligheter för män respektive kvinnor? Det kan finnas ett samband mellan olika sorters maktresurser och vi ska undersöka om och hur normer och värderingar skiljer sig åt mellan män och kvinnor och hur detta kan relateras till deras olika handlingsmöjligheter. Vi kommer att försöka analysera om förändringar i maktresurser påverkas av makarnas yrke och utbildning. Det skulle också kunna antas att en förändrad syn på manlighet och kvinnlighet är en ålders- och generationsfråga, och att således arbetsfördelningen ser annorlunda ut bland yngre än bland de äldre.

Det kan inte heller uteslutas att arbetsfördelningen bygger på en viss ekonomisk rationalitet, men här avser vi att föra in ett tidsperspektiv i analysen. Det som är rationellt vid ett tillfälle kanske inte framstår som lika rationellt några år senare, men kan då vara svårt att ändra på. Detta kan gälla både hur hushållsarbetet utförs och möjligheter på arbetsmarknaden. Det som vid en viss tidpunkt i ett kortare tidsperspektiv sågs som rationellt kanske inte är lika, eller inte alls, rationellt i det långa loppet.

För att kunna undersöka skillnader i maktresurser blir det särskilt viktigt att studera latent konflikter. Även i situationer där en arbetsfördelning tycks fungera relativt friktionsfritt, det vill säga utan öppna konflikter, kan det finnas maktskillnader som förklarar hur situationen uppkommit genom olika former av explicita eller implicita förhandlingar. Vi är intresserade av hur beslut om arbetsfördelningen har gått till och vilka olika möjligheter som har funnits och hur män och kvinnor har anpassat sina förväntningar och

handlingar till den andras handlingsmöjligheter. Här kan det alltså också vara fråga om sådant som icke-beslut, det vill säga att frågorna egentligen aldrig varit uppe till diskussion. Vi kommer även att uppmärksamma och diskutera förekomsten av öppna konflikter eller förhandlingssituationer samt diskutera möjligheten av dolda maktmekanismer.

För det tredje ska vi försöka analysera effekter av olika former för familjelivets organisering. Hur påverkar latenta konflikter parterna i ett förhållande i termer av tillfredsställelse och missnöje med situationen? Hur övergår latenta konflikter till öppna konflikter som gräl eller skilsmässor? Vilka strategier för att förändra sina relationer använder kvinnor och män i olika situationer? Slutligen ska vi ta upp frågan om hur stor frihet kvinnor och män i praktiken har att utforma sina familjeliv. Vi konstaterade tidigare att den traditionella synen på könsroller från det tidiga femtiotalet inte har något starkt stöd i den allmänna opinionen i Sverige idag. Men det kan ha skapats nya mönster för vad män och kvinnor bör och vill göra och förväntar sig av varandra. I en tidigare rapport från Kvinnomaktutredningen konstaterar Anita Nyberg att könsrelationerna har förändrats men att de också uppstått i en ny tappning (Nyberg, 1997:83). Ökningen av den offentliga sektorn och välfärdsstatens utbyggnad har bidragit till att förändra maktrelationerna mellan könen. De traditionella könsrollerna har luckrats upp, men resultatet har inte blivit en total jämställdhet och frihet från könsspecifika normer och förväntningar. Hur mycket har kvinnors förbättrade maktresurser bidragit till att omförhandla relationerna mellan kvinnor och män i fråga om ansvar för familj, barn och hushållsarbete?

I de tre följande kapitlen ska vi först analysera arbetsfördelningen när det gäller hushållsarbetet. Därefter följer i kapitel 3 en diskussion av hur förvärvsarbetet organiseras, det vill säga fördelningen mellan avlönat arbete på arbetsmarknaden och oavlönat hemarbete. I denna diskussion tar vi också upp föräldraledighet och eventuellt deltidsarbete. Här kommer vi således också in på ansvaret för barnen. Kapitel 4 handlar om fördelningen av ekonomiska resurser. Vilka effekter får en sned inkomstfördelning mellan makarna eller samborna? Ger en högre inkomst också en högre konsumtion och mer inflytande? I kapitel 5 tar vi upp en diskussion om konflikter, motsättningar och olika handlingsstrategier för kvinnor och män. Här kommer vi också in på en diskussion om skilsmässor och deras förlopp. I kapitel 6 gör vi en sammanfattande och avslutande diskussion av våra resultat.

Metod

I vår undersökning av fördelningen av arbete och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män i familjer i Sverige har vi tillämpat en kombination av metoder som ibland brukar kallas för metodtriangelning. Vi har använt oss av såväl kvantitativa som kvalitativa metoder. För att få en överblick och kunna beskriva variationer och dominerande mönster i olika typer av familjer har vi gjort en surveyundersökning av ett representativt urval inom relevanta kategorier av befolkningen (se nedan).

När det gäller hushållsarbete har vi ställt frågor om fördelningen av hushållsarbetet i varje familj/hushåll, om någon gör vissa sysslor oftast eller om man delar lika på arbetet. Vi har alltså inte ställt frågor om omfattningen av hushållsarbete eller omsorgsarbete i tid eller arbetsinsatser. Här refererar vi istället till tidigare relativt aktuella undersökningar. I surveyundersökningen har vi även ställt frågor för att undersöka latenta konflikter och olika typer av maktresurser. Men för att mer i detalj kunna analysera olika typer av konflikter och hur kvinnor och män anpassar sig till olika handlingsmöjligheter har vi också arbetat med personliga intervjuer med kvinnor och män i några särskilt intressanta typer av familjer (se nedan). Genom att kombinera den större precisionen och överblicken i det kvantitativa surveymaterialet och de mer detaljerade och nyanserade uppgifterna som vi får fram genom de kvalitativa intervjuerna kan vi få en tydligare bild av både övergripande mönster och variationer i svaren på de frågor som utredningen ställer. Vi kommer i våra analyser även att hänvisa till resultat från undersökningar inom detta område som redovisas i en annan rapport från Kvinnomaktutredningen med titeln *Familj, makt och jämställdhet*.

Den kvantitativa studien gjordes som en kombination av postenkät och telefonintervjuer under mars och april 1996. Det rent praktiska arbetet med undersökningen utfördes av SIFO. Vår målgrupp för studien var sammanboende eller gifta par i åldrarna 25–60 år med eller utan barn i hela Sverige. Åldersgränserna sattes bland annat för att urvalet skulle omfatta så många sammanboende eller gifta som möjligt. Eftersom det inte finns något heltäckande register över familjer eller hushåll som också inkluderar samboende utan barn var vi tvungna att vid urvalet av personer som skulle ingå i undersökningen utgå från individer. Ensamstående personer ingick alltså inte i populationen och sorterades bort från det slutgiltiga urvalet.

Det slutgiltiga urvalet bestod av 1896 sammanboende eller gifta män och kvinnor mellan 25 och 60 år. Efter påminnelser och

slutligen genom 73 telefonintervjuer fick vi från dessa in 1281 svar representerande lika många hushåll (samboende par eller familjer). Av dem som svarat utgör 659 individer kvinnor och 622 är män. Det är alltså inte kvinnor och män i samma familj som har deltagit i surveyundersökningen. Antalet svar motsvarar en svarsprocent på 68 procent av dem som var gifta eller sammanboende i det ursprungliga urvalet. Vi betraktar detta som en acceptabel svarsfrekvens, som ger en god representativitet för situationen i familjer i Sverige där någon av makarna är mellan 25 och 60 år. Bortfallet på enskilda frågor är litet och påverkar inte analysernas resultat.

Vår undersökning syftar inte till samma exakthet som till exempel de regelbundna undersökningarna av politiska sympatier, där förändringar på ett par procentenheter blir mycket viktiga. De resultat som vi presenterar i denna rapport är genomgående statistiskt signifikanta på en tillfredsställande nivå. Skillnaderna mellan grupper är så tydliga att de inte påverkas av en statistisk osäkerhet på några procentenheter när. I de fall resultaten inte är statistiskt säkerställda anger vi detta.

I undersökningen använde vi oss av två stycken frågeformulär, ett för kvinnor och ett för män. De allra flesta frågorna var lika i de två formulärens, men vi gjorde bedömningen att vi skulle kunna få en högre validitet på vissa frågor om vi formulerade frågorna ur ett kvinno- respektive mansperspektiv. Vissa frågor ställdes bara till kvinnor, till exempel: "Min make/sambo vägrar göra sin del av hushållsarbetet" eller "Jag upplever att det är min plikt att göra merparten av hushållsarbetet". I kvinnoformuläret var en formulering: "Jag gör saker själv för jag orkar inte hålla på att tjata på min make/ sambo". I mansformuläret fanns däremot följande fråga: "Min maka/ sambo tjar på mig att jag ska göra mer hushållsarbete". I kvinnoformuläret fanns dessutom en fråga om upplevelser av fysiska hot från mannen. Frågeformulären hade testats i ett tjugotal provintervjuer.

För de kvalitativa momenten i undersökningen valde vi ut tre strategiskt intressanta familjesituationer: yngre barnlösa par, småbarnsföräldrar samt frånskilda mödrar och fäder. Motivet för att specialstudera yngre barnlösa par samt småbarnsföräldrar var att vi var intresserade av att se närmare på vilka effekterna är av att ett par får sitt första barn. Att studera skilsmässosituationer är ett sätt att undersöka effekterna av skillnader i maktresurser på lite längre sikt. I öppna konflikter blir dessa effekter tydligare.

Sammanlagt har vi genomfört 66 intervjuer för den kvalitativa undersökningen. Ungefär en tredjedel av de intervjuade kommer från storstockholmsområdet. Resten fördelar sig ganska jämt mellan två

större och en mindre stad i mellansverige. Såväl intervjupersoner med låg som hög utbildningsnivå ingår i studien. Deras yrken varierar alltifrån relativt okvalificerade och lågavlönade jobb till högt kvalificerade och välbetalda tjänstemannajobb. Några är arbetslösa. Individer i samma hushåll har vi intervjuat var för sig. Med ett undantag gjordes intervjuerna i den intervjuades hem. De strukturerades efter bestämda temata och varade i allmänhet mellan en och två timmar. Intervjuerna utfördes under våren och hösten 1996. Vi använde i alla intervjuer bandspelare och de har skrivits ut oavkortade. Ett drygt tiotal av intervjuerna är så kallade nyckelintervjuer där familjerådgivare, familjerättssekreterare och ordföranden i tre föreningar (Ensamma Mammors Rätt i Samhället, Föreningen Söndagsbarn, Umgängesrätts Föräldrarnas Riksförening) har intervjuats.

I studien av de unga barnlösa paren intervjuade vi 19 personer: elva kvinnor och åtta män. De var mellan 22 och 37 år, men flertalet var kring 30 år. Fjorton av dessa personer var par och representerade således tillsammans sju familjer. De övriga fem levde också i samboförhållanden eller var gifta, men i dessa fall kunde av olika skäl inte den andra parten ställa upp för en intervju. Sexton av de intervjuade väntade sitt första barn, medan tre av de intervjuade var samboende utan att vare sig ha eller vänta barn. Urvalet av intervjupersoner skedde på två sätt. Ungefär hälften av intervjupersonerna kom vi i kontakt med genom tre olika mödravårdscentraler. Dessutom har ett antal intervjupersoner valts ut genom informella kontakter, ett så kallat snöbollsurval. De allra flesta var förvärvsarbetsbetande på heltid, en var studerande, två studerade på deltid och två var deltidarbetslösa (se vidare Brodin, 1997).

De tio småbarnsfamiljerna kom vi i kontakt med genom barnavårdscentraler och förskolor. I sex av familjerna har vi intervjuat både kvinnan och mannen, i de övriga en av parterna. Sammanlagt ingår 16 personer i denna studie: nio kvinnor och sju män. Samtliga familjer hade åtminstone ett barn under skolåldern och i ett par av familjerna var kvinnan föräldraledig vid intervjutillfället. De flesta intervjupersonerna var i trettioårsåldern, men något enstaka yngre och (lite) äldre par ingår också i studien. Alla männen arbetade heltid, medan kvinnornas arbetsmarknadsanknytning varierade.

I undersökningen av skilsmässosituationer ingår endast personer som har barn, och vi har bara intervjuat en av parterna: tio mödrar och tio fäder. Med ett par undantag skilde sig (separerade) de intervjuade år 1993 eller senare. Också i denna studie skedde urvalet på två sätt. I det ena fallet gjorde vi på grundval av tingsrättens akter över domslut om äktenskapsskillnad ett urval av personer i några

mindre och mellanstora svenska orter som sedan kontaktades personligen. Förutom kön, ålder, etnisk tillhörighet (bedömd efter namn) gjordes urvalet med hänsyn tagen till vårdnad om barn och uppgifter om underhåll. Merparten av intervjupersonerna valdes ut på detta sätt. I det andra fallet kom vi i kontakt med intervjupersonerna genom föreningen EMRIS (Ensamma Mammors Rätt i Samhället) och Föreningen Söndagsbarn. I urvalet ingår kvinnor och män med olika vårdnadssituationer: ensam vårdnad, delad vårdnad och så kallade söndagsföräldrar. De intervjuades ålder varierar mellan trettio och drygt sextio år. Fördelningen mellan olika vårdnadsformer i vårt urval speglar inte verkligheten. Det var heller inte meningen. Vi eftersträvade istället en stor variation i urvalet.

För att skydda intervjupersonernas identitet använder vi inte deras verkliga namn. Vi har i samma syfte också ändrat vissa andra uppgifter. Oberoende av om intervjupersonerna är gifta eller sambos har de fått samma efternamn.

Vissa citat i texten är redigerade för att öka läsbarheten. Vi använder klammer [...] när vi har lagt till något, till exempel ett förtydligande, och snedstreck med punkter /.../ om vi har tagit bort någon för sammanhanget mindre central del av citatet.

2. Hushållsarbetets fördelning

Förändringar i hushållens arbetsfördelning En bakgrund samt situationen 1996

Under de senaste trettio åren har det skett en betydande förändring av organiseringen av arbetet i hushållen i Sverige. I det här kapitlet ska vi undersöka denna förändring närmare. Hur pass omvälvande är förändringen? Hur hänger den samman med förändrade handlingsalternativ och tillgång till maktresurser för män respektive kvinnor? Hur har människors värderingar förändrats och hur ser situationen ut i det dagliga livet i familjer i Sverige idag?

Att kvinnor i ökande utsträckning ägnat sig åt avlönat förvärvsarbete, i stor utsträckning inom den offentliga sektorn, är ett välkänt faktum och analyseras i detalj i andra rapporter från Kvinnomaktutredningen. Men även om de allra flesta kvinnor förvärvsarbetar idag arbetar de i genomsnitt färre timmar i veckan än män. Tendensen sedan en längre tid tillbaka är dock att kvinnor förvärvsarbetar allt fler timmar. Att män heltidsarbetar hör till de mer beständiga normerna i Sverige under efterkrigstiden. Bland männen är det knappast några som arbetar deltid. Ett deltidsarbete tycks för inte dem vara ett reellt alternativ. Av alla kvinnor i vår surveyundersökning, det vill säga gifta eller sammanboende kvinnor mellan 25 och 60 år, är det drygt 40 procent som har ett heltidsarbete, 30 procent har ett deltidsarbete och en dryg fjärdedel är arbetslösa, studerar eller är föräldralediga. Vi kommer i kapitel 3 att utifrån vårt datamaterial mer i detalj analysera olika orsaker bakom kvinnors arbetstider i relation till deras familjesituation.

Samtidigt som kvinnor i genomsnitt ökat sin tid i förvärvsarbete har den tid de använder till hushållsarbete minskat. Innan vi presenterar olika siffror på hushållsarbetets omfattning och vem som gör vad i hushållet måste vi dock framhålla att alla mätningar och uppskattningar av omfattningen av hushållsarbete är osäkra och i någon mån godtyckliga. För det första är det svårt att exakt definiera vad som är hushållsarbete. Även i en samhällsfilosofisk mening är det nästan omöjligt att definiera vad som är arbete och skilja det från andra typer av aktiviteter, till exempel fritidssysselsättningar av olika slag (jfr

Karlsson, 1986). När det gäller hushållsarbete är det särskilt svårt att dra gränser mellan vad som ska betraktas som arbete i någon egentlig mening och vad som mer har karaktären av fritidssysselsättning eller hobby. Att till exempel laga lite festlig mat till en lördagsmiddag kan ofta ses som en fritidssysselsättning, medan den dagliga matlagningen på veckodagar definitivt är en form av arbete. Ändå tror vi att det är rimligt att avgränsa några av de tyngsta sysslorna i hushållet som hushållsarbete och jämföra det med förvärvsarbete i termer av arbetad tid. Men naturligtvis är det ändå svårare att ge exakta mått på den tid som går åt till det tunga hushållsarbetet än till avlönat förvärvsarbete.

Med dessa reservationer kan vi ändå konstatera att den tid som kvinnor ägnar åt hushållsarbete varje vecka enligt de mätningar som gjorts i levnadsnivåundersökningarna 1974, 1981 och 1991 minskat från cirka 32 timmar år 1974 till cirka 19 timmar år 1991 (Nermo, 1994:169). Detta är utan tvekan en avsevärd och påtaglig minskning, men vi ska också komma ihåg att det är fråga om genomsnittssiffror, och att variationerna mellan olika kvinnor är stora beroende på familjesituation. Inte heller ingår arbetet med att sköta om barn i dessa siffror.

I slutet av sextiotalet var det enligt den första Levnadsnivåundersökningens mätningar bara drygt var tionde gift man som "hjälpte till" i hushållet i någon nämnvärd utsträckning (Ahrne, 1971). Från 1974 till 1991 har dock den tid som män ägnar åt hushållsarbete ökat från drygt två timmar i veckan i genomsnitt till nästan fem timmar. Den största ökningen tycks ha skett under slutet av sjuttioalet. Från att år 1974 ha gjort uppskattningsvis 7 procent av allt hushållsarbete har männen i början av nittioalet kommit upp till 18 procent eller en knapp femtedel av allt hushållsarbete (Nermo, 1994).

I en undersökning av Statistiska centralbyrån från början av nittioalet anges ungefär samma tider för hushållsarbete som i Levnadsnivåundersökningen: drygt 17 timmar per vecka för kvinnor och drygt 6 timmar per vecka för män. I denna undersökning finns dock också en uppskattning av den tid som ägnas åt omsorg om egna barn. Genomsnittligt var denna tid 5 timmar för kvinnor och 2 timmar för män. Av SCB:s undersökning framgår också att skillnaderna mellan kvinnor och män när det gäller tid som används för hushållsarbete är betydligt större i familjer med små barn och detta blir ännu mer påtagligt om vi även ser till "arbetet" med barnen (Rydenstam, 1992).

Tillsammans har dessa utvecklingstrender, kvinnors ökande lönearbete och minskande hushållsarbete och mäns ökande deltagande i hushållsarbete, inneburit en utjämning av mäns och kvinnors totala arbetstider (inklusive restider till arbetet). Enligt beräkningar utifrån levnadsnivåundersökningarna har mäns totala arbetstider ökat från

42,5 timmar i veckan till 44,8 timmar, medan kvinnors totala arbetstider minskat från 49 timmar till 45,1 timmar. Vi ska dock komma ihåg att detta utgör relativt grova uppskattningar av tiden för hushållsarbete, att det är fråga om genomsnittssiffror och att här alltså inte ingår tid för omsorg om egna barn (jfr Flood och Gråsjö, 1997; Hörnqvist, 1997; Nyberg, 1996).

I vår undersökning om arbete och ekonomi i svenska familjer har vi inte försökt att mäta den exakta tidsåtgången till olika typer av hushållsarbete för män och kvinnor. Vårt syfte har i första hand varit att undersöka orsakerna till olika former för arbetsfördelning i olika typer av hushåll. Vi har valt att ställa frågor om själva fördelningen av hushållsarbetet mellan kvinnan och mannen i hushållet: om det alltid eller oftast är någon av dem som utför en viss typ av sysslor eller om de delar lika på arbetet.

Det visar sig att arbetsfördelningen varierar kraftigt beroende på vilken typ av sysslor det är fråga om. Männens deltagande är vanligast i fråga om att handla mat, städa och diska. I drygt en tredjedel av alla hushåll utför männen dessa sysslor lika ofta eller oftare än kvinnorna (se tabell 1). I tabellen redovisar vi kvinnornas svar, men skillnaderna i svarsfördelning mellan kvinnor och män är genomgående små. Männerna uppger själva ett något större deltagande i hushållsarbetet än vad som framgår av kvinnornas svar: cirka 5–10 procent högre andelar.¹

Tabell 1 Fördelning av hushållsuppgifter. Kvinnors svar. Procent.

	Alltid/oftast kvinnan	Båda lika ofta	Alltid/oftast mannen	Summa	Antal
Handla mat	58	32	10	100	654
Laga mat	73	19	8	100	655
Diska	52	33	12	97*	651
Tvätta	81	13	6	100	655
Städa	66	28	5	99*	653
Underhållsarbete	24	53	23	100	648

*Skälet till att procenttalen inte uppgår till 100 är att ett mindre antal kvinnor har uppgivit att "någon annan" diskar eller städar.

När det gäller matlagning är det i tre fjärdedelar av hushållen kvinnan som alltid eller oftast står för arbetsinsatsen. Ännu skevare är

¹Den största skillnaden i svarsfördelningen gäller disken där 42 procent av männen anser att makarna diskar lika ofta, mot 33 procent av kvinnorna. 35 procent av männen och 28 procent av kvinnorna menar att man städar lika ofta. När det gäller de övriga uppgifterna är skillnaderna mindre, mellan 2 och 5 procent.

arbetsfördelningen för tvätt. I över hälften av hushållen är det kvinnan som står för all tvätt och bara i vart femte hushåll delar makarna lika på tvättarbetet eller sköter mannen oftare om tvätten. Endast i fråga om sådant arbete som vi har sammanfattat under uttrycket underhållsarbete (reparationer, lagning av kläder, trädgårdsarbete m.m.) är arbetsfördelningen relativt lika mellan kvinnor och män.

Det är tydligt att männens ökade deltagande i hushållsarbetet framförallt gäller vissa sysslor som att diska och städa eller handla mat, medan andra uppgifter alltså till allra största delen utförs av kvinnor. Om vi till detta också lägger omsorg om och ansvar för barn blir bilden tydligare. Vi ska diskutera omsorgen om barnen mer i nästa kapitel, men vi kan här bara som ett exempel referera till siffror som visar att 90 procent av alla kvinnor tar hela ansvaret för att barnen har hela och rena kläder (Rydenstam, 1992:111). Det är fortfarande kvinnor som lägger ner mest tid och tar det största ansvaret för hushållet.

Familjetyper

För att få ett sammanfattande mått på fördelningen av hushållsarbetet har vi slagit samman de tre (både tidsmässigt och kunskapsmässigt) mest krävande sysslorna och konstruerat ett mått på fördelningen av hushållsarbetet; det gäller alltså matlagning, tvätt och städning (jfr Rydenstam, 1992:54). På så vis får vi fram fyra typer av hushåll (se tabell 2).

Från kvinnornas perspektiv råder det en jämställd arbetsfördelning i 13 procent av hushållen. Med jämställd menar vi här att man delar arbetet lika i fråga om matlagning, tvätt och städning. Hit räknas också hushåll där mannen gör mest i fråga om en eller flera av dessa sysslor och kvinnan gör mest i fråga om någon annan syssla.

I ytterligare en fjärdedel av hushållen kan vi beskriva arbetsfördelningen som orienterad mot jämställdhet (jfr Franssén, 1997). I dessa familjer gör mannen en hel del hushållsarbete, men det är ändå kvinnan som har huvudansvaret och gör mest. I vår undersökning innebär det att mannen och kvinnan (makarna) delar lika på två av de tre sysslorna, men att kvinnan oftast eller alltid utför någon av dem. Den vanligaste modellen är att man delar lika på städning och matlagning men att kvinnan har huvudansvaret för tvätten.

Den vanligast förekommande arbetsfördelningen innebär att kvinnan gör allt eller mest i fråga om två av sysslorna men att man ändå delar en tredje syssla; oftast städningen. Sådan ser arbetsfördelningen ut i drygt en tredjedel av hushållen. Vi har kallat denna arbetsfördelning ”konventionell”. I denna typ av arbetsfördelning är

det kvinnan som står för det allra mesta arbetet i fråga om matlagning och tvätt, men mannen gör ändå en inte obetydlig insats i hushållsarbetet genom att makarna eller samborna delar på städningen men kanske också på någon annan syssla som till exempel disken. Dessutom kan det mycket väl hända att mannen lagar mat då och då.

Den fjärde typen av arbetsfördelning är den patriarkala. Här utför kvinnan alltid två av de ingående sysslorna och alltid eller oftast den tredje. Mannen kanske gör vissa insatser när det gäller städning eller matlagning (inte båda). Denna arbetsfördelning förekommer i omkring en fjärdedel av alla hushåll.²

Förekomsten av olika former av arbetsfördelning hänger nära samman med familjesituationen. I tabell 2 har vi också gjort en indelning av hushållen i fyra stadier i familjecykeln. Här finns för det första en grupp hushåll utan barn där båda är under 35 år. Sedan finns här familjer där yngsta barnet är högst åtta år. Vi kallar dessa för småbarnsfamiljer. I skolbarnsfamiljerna finns något hemmavarande barn som är lägst nio år. Till sist har vi också urskilt äldre barnlösa hushåll där någon av makarna är över 35 år. I de flesta av dessa hushåll har det tidigare funnits barn. (Undersökningen gäller bara sammanboende eller gifta par mellan 25 och 60 år.)

Tabell 2 Familjestadium och familjetyp. Kvinnors svar. Procent.

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
Unga utan barn	32	40	21	7	100	56
Småbarn	13	25	39	23	100	231
Skolbarn	7	19	41	33	100	154
Äldre utan barn	11	22	36	31	100	190
Alla	13	24	36	27	100	631

I de yngre hushållen utan barn är arbetsfördelningen i nästan tre fjärdedelar av hushållen relativt jämlik. Men detta är samtidigt de hushåll som har minst hushållsarbete. Ändå kan vi också konstatera att det bara är i en tredjedel av dessa hushåll som arbetsfördelningen vad gäller hushållsarbete är helt lika. I två tredjedelar av dessa hushåll gör kvinnorna mest i fråga om hushållets skötsel. Men det är bara i sju procent som det råder en patriarkal arbetsfördelning.

Bland småbarnsföräldrarna, som inte är mycket äldre än de yngre familjerna utan barn, ser arbetsfördelningen annorlunda ut. I dessa hushåll är det betydligt mindre än hälften som har en någorlunda lika

²Enligt männens svar är 16 procent av hushållen patriarkala, 37 procent konventionella, 32 procent semijämställda och 15 procent är jämställda.

fördelning av hushållsarbetet. I 39 procent av dessa hushåll är arbetsfördelningen vad vi har betecknat som konventionell och i nästan en fjärdedel av hushållen råder en patriarkal arbetsfördelning. Att det är betydligt färre jämställda familjer bland småbarnsfamiljer beror på den förändrade familjesituationen. Den har att göra med barnen och inte med åldern.

Allra lägst andel, cirka en fjärdedel, med en någorlunda lika fördelning av hushållsarbetet finns bland hushållen med äldre barn. I tre fjärdedelar av dessa hushåll är det kvinnorna som tar det allra största eller i stort sett hela ansvaret för arbetet i hushållet. Arbetsfördelningen ser faktiskt lite mindre ojämlig ut i de äldre hushållen utan barn. Framförallt är det ändå de yngre familjerna utan barn som skiljer sig från de övriga.

I tabell 3 har vi gjort en analys av hur hushållens arbetsfördelning ser ut beroende på mäns och kvinnors klasstillhörighet. Vi har här urskilt dels hushåll där båda makarna har arbetaryrken (d.v.s. yrken inom LO-området) och dels hushåll där båda makarna har högre tjänstemannayrken, det vill säga yrken som kräver en akademisk utbildning. Häri ingår också företagare med akademisk utbildning. Dessutom har vi en stor kategori med blandad klasstillhörighet. Av tabellen framgår att vi inte finner några stora klassmässiga skillnader, varken när det gäller jämställda eller patriarkala hushåll. Däremot finns en avsevärd skillnad i fråga om de semijämställda hushållen. Denna typ av arbetsfördelning är vanligare förekommande i hushåll där både kvinnan och mannen har en akademisk utbildning, en dryg tredjedel jämfört med en femtedel i övriga hushåll.

Tabell 3 Familjens klassposition och familjetyp. Kvinnors svar. Procent.

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
Båda arbetare	11	20	41	28	100	148
Blandklass	14	23	36	27	100	399
Båda högre tjänstemän	9	36	31	24	100	90
Alla	13	24	36	27	100	637

Om vi istället enbart ser till klasspositionen hos kvinnan i familjen finner vi att denna har en självständig betydelse. Andelen jämställda familjer är 16 procent i familjer där kvinnan har en tjänstemannaposition. I dessa familjer är även andelen semijämställda högst. Sammantaget finner vi alltså att när kvinnan har en något högre klassposition ökar också i viss utsträckning jämställdheten oberoende av mannens klassposition. Men även i dessa hushåll är det ändå en

majoritet av kvinnorna som utför mycket mer eller i det närmaste allt hushållsarbete.

I fortsättningen av detta kapitel ska vi analysera de olika former för arbetsfördelning som finns i hushållen utifrån de teoretiska perspektiv som diskuterades i kapitel 1 och försöka identifiera orsaker till den könsmässigt sneda arbetsfördelning som vi i stora drag har beskrivit ovan.

Fördelningens dimensioner och variationer

Fördelningen av arbete i en familj har flera dimensioner som bör hållas isär även om de ofta är relaterade till varandra. En första dimension gäller fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete,³ till exempel vem som tar ut föräldraledighet eller deltidsarbetar. Ofta är det denna aspekt av arbetsfördelningen som står i fokus i diskussioner om hur kvinnors familjeansvar inverkar på arbetsmarknadens könsuppdelning. Exempelvis antar den ekonomiska teorin om humankapital att kvinnors större familjeengagemang förklarar att de hamnar på lägre befattningar och sämre betalda jobb. Orsaken är enligt teorin att kvinnorna på grund av sin roll i familjen investerar mindre i utbildning och yrkeserfarenhet än männen, samtidigt som arbetsgivarna väljer arbetskraft på grundval av det humankapital den besitter (Mincer och Polachek, 1980). Men arbetsmarknadsanknytningen får också konsekvenser för hushållsarbetets fördelning eftersom makarnas (eller sambornas) respektive arbetstider bildar utgångspunkt för de vidare förhandlingarna om hur uppgifter ska fördelas. Vi kommer senare att diskutera detta mera ingående. Redan nu vill vi dock understryka att fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete ingalunda automatiskt leder fram till en bestämd fördelning av hushållsarbetet. Arbetsfördelningen i två av småbarnsfamiljerna i vår undersökning illustrerar detta väl. I båda familjerna förvärvsarbetar männen på heltid medan kvinnorna är hemma med barnen på heltid (en är föräldraledig, en har inget jobb). Trots denna likhet i yttre omständigheter är fördelningen av hushållsarbetet högst olikartad. I den ena familjen tar kvinnan både hand om barnen och sköter det mesta av hushållsarbetet, även om det händer att hennes sambo någon gång ibland ”får för sig att han ska städa”.

... annars är det jag som gör det mesta. Tvättar gör jag jämt.
Det tror jag aldrig han har gjort. Lagar mat gör han kanske
någon gång ibland. Jag gör nog det mesta faktiskt, det gör jag.
(Ulrika Lundin)

---

³”Hemarbete” avser här omsorg om barn samt hushållsarbete.

Den andra familjen försöker istället att dela ganska lika på hushållsarbetet. Enligt makarnas sätt att se på situationen är kvinnan primärt hemma för att ta hand om barnen. Hon tycker inte hon "har tid eller möjlighet att städa och fixa när [hon] är hemma för ungarna tar så pass mycket tid". Det rena hushållsarbetet tar hon och hennes man itu med när båda är hemma. De har till exempel "någon slags jättestädning varje lördag med dammsugning och allt det här, badrum och så, de tyngre grejerna".

Han bär verkligen sin del av hushållsarbetet. Det måste jag verkligen säga. /.../ Det är nog väldigt jämt fördelat. Nu när jag är hemma handlar jag lite och sånt på dagtid för att det ska gå snabbare att fixa middag när han kommer hem, men det händer att han handlar efter jobbet också innan han kommer hem.
(Jenny Sundberg)

Det är inte givet att en kvinna och man som delar lika på hushållsarbetet också fördelar ansvaret för barnen på samma sätt. Arbetsfördelningens andra dimension handlar om vem som tar ansvaret för och sörjer för barnens väl och ve. En av de heltidsarbetande mödrarna som vi har intervjuat anser att hon och hennes man avseende "rent hushållsarbete /.../ är så jämlika som man nu kan bli". Däremot upplever hon att det är hon som har det största ansvaret för barnen vilket då inte har "med dammsugning att göra egentligen eller matlagning". Det är till hennes jobb som barnen ringer och det är hon som måste komma ihåg barnens alla olika aktiviteter.

Jag har en almanacka, och i min almanacka är det i princip bara privatsaker för att jag ska komma ihåg det, fast jag egentligen har lika mycket arbetssaker att stoppa in. Men bara för att inte missa föräldramötet och föräldraföreningen och de här insamlingarna och luciafester, och allt möjligt. Där har jag legat på Mikael ganska kraftigt och sagt att jag måste ha hjälp. Vi måste bägge två skriva upp och påminna varandra och "du fixar det och jag fixar det" och så vidare. (Ann Hallgren)

Att dela lika på hushållsarbetet är alltså inte liktydigt med att allt hemarbete fördelas lika. Det är hushållsarbetets fördelning som vi ska dröja vid i detta kapitel.

Också när det gäller det "rena" hushållsarbetets fördelning kan olika aspekter urskiljas. Carin Holmberg (1993) skiljer i sin avhandling om unga barnlösa par mellan, å ena sidan, "arbetsdelningen i det stora" som gäller städning, disk och tvätt och, å andra sidan, "arbetsdelningen i det lilla" som handlar om vem som handlar, vattnar blommor, byter lakan, plockar undan etc. Också vi gör en uppdelning mellan "den stora fördelningen" och "den lilla fördelningen" även om den skiljer sig något från Holmbergs kategorisering.

När vi talar om ”den stora fördelningen” tänker vi framförallt på vem av makarna eller samborna som känner störst ansvar för och lägger ner mest tid på hushållsarbete. De fyra familjetyperna i den kvantitativa undersökningen konstruerades utifrån en tänkt tidsaspekt. Vi valde ut de tre mest tidskrävande hushållsuppgifterna och kategoriserade familjerna efter vem som oftast utför dessa. Med ”den lilla fördelningen” avser vi den uppgiftsrelaterade uppdelningen av hushållsarbetet, alltså vem av makarna som utför olika typer av sysslor. Inte heller en jämställd fördelning i stort innebär, som vi senare ska se, att makarna utför precis samma uppgifter.

Innan vi undersöker motiven bakom hushållsarbetets fördelning, ska vi säga några ord om arbetsfördelningen hos paren i vår kvalitativa intervjuundersökning. I samtliga dessa par förvärvsarbetar männen på heltid. Kvinnornas arbetsmarknadsanknytning varierar däremot. Vissa jobbar heltid, andra är föräldralediga, arbetslösa, deltidsarbetar eller studerar. När det gäller hushållsarbetets fördelning är variationerna stora. Det finns par som i det stora hela lägger ner lika mycket tid på arbetet hemma och det finns par där kvinnan gör nästan allt hushållsarbete. De olika familjetyperna i det kvantitativa materialet återfinns alltså i intervjumaterialet.

Både bland de unga barnlösa paren och bland småbarnsföräldrarna finns par där kvinnan gör så gott som allt hushållsarbete. Mannen hjälper kanske ibland till med olika sysslor, men hans insatser är små eller sporadiska. Ändå är det tveksamt att påstå att arbetsfördelningen i dessa familjer är komplementär på det sätt som enligt Talcott Parsons utmärker den moderna kärnfamiljen. Typiskt är snarare att kvinnans svagare arbetsmarknadsanknytning definieras som tillfällig.

Det fanns ingen anledning när vi jobbade heltid bägge två att jag skulle lägga mig på soffkanten och att hon skulle slita hela kvällen. Så då delade vi på det. Men nu är det ju annorlunda när hon går hemma hela dagarna. Då blir man ju bortskämd. Då har man det mesta fixat och maten klar. Hon sköter om hushållsarbetet.
(Olof Eriksson)

Dock kan man kanske säga att bilden av den specialiserade kärnfamiljen stämmer ganska bra in på en av barnfamiljerna i undersökningen. Det är ett par där mannen är ensamförsörjare medan hans sambo sköter barn och hem. Till skillnad från de övriga ”specialiserade” familjerna, som motiverar arbetsfördelningen med att kvinnans arbetsmarknadsanknytning tillfälligt är svagare än mannens, framhåller Lennart Andersson att hans och hans hustrus rollfördelning är frivilligt vald. Motivet är att paret inte vill ha barnen

på dagis.⁴ Lennart sticker inte under stol med att det är hans sambo som sköter ”markservicen”.

Ofta när jag kommer hem från jobbet så lägger jag mig på soffan i fem, tio minuter och sedan går jag in och duschar. Då lagar hon mat och så kåkar vi och jag frågar om jag får gå ifrån bordet och det får jag och då går jag och lägger mig på soffan och hon dukar av och tvättar ungarna och väcker mig när kaffet är klart.
(Lennart)

Om familjen Andersson illustrerar en komplementär arbetsfördelning gäller motsatsen för paret Ek som i det närmaste utgör ett skolexempel på jämställdhet. Dessa båda makar delar enligt egna utsagor intill ”millimeterrättvisa” ansvaret för hushållet och de två barnen. Huvudprincipen är att laga mat, byta blöjor och hämta på dagis varannan gång. Också det unga barnlösa paret Niklas och Saras organisering av hushållsarbetet exemplifierar väl en fördelning som grundas på likhetens princip.

Jag har aldrig gjort någon kontroll, mätning. Men om Sara till exempel kör tvätten, då kör jag golven. Strykningen delar vi på. Mat ... det köper vi tillsammans. Göra mat delar vi på. Diskar gör vi varannan gång. Generellt. Kanske kör Sara lite mer ... äh fan. Det är hugget som stucket. Vi gör nog precis lika mycket båda två. (Niklas)

Det finns olika sätt att vara jämställda (jfr Björnberg och Kollind, 1997). Somliga par har liksom Sara och Niklas en ganska tydlig uppdelning av uppgifter, men de lägger ändå ner ungefär lika mycket tid på hushållsarbete.

Ja, rent krasst, konkret, kan jag säga att det är jag som tvättar. Och det är jag som dammar. Och Niklas han städar hela huset, alltså dammsuger och torkar golv. När vi gör mat, vilket vi gör båda två ... han är väldigt duktig på att laga mat och han tycker det är väldigt roligt. Men vi gör nog lika mycket mat tror jag. Men då har vi alltid det här med att den som gör mat slipper att diska. Då diskas den andra. (Sara)

Andra par utan barn har en mindre tydlig uppdelning av vad de brukar göra. Fredrik och Johanna till exempel tycker att de ganska mycket utför samma sysslor. Den som ser saker först, gör dem. Och Åsa och Mats försöker, även om det finns en viss uppdelning av uppgifter, att hjälpas åt med det mesta. De tycker att det är ”roligare att göra saker tillsammans”. ”Det går snabbare” och man ”kan prata under tiden man gör saker”.

---

⁴Detta bygger dock endast på mannens uppgifter. Kvinnan ville inte delta i undersökningen.

Hushållsarbetets fördelning hos de par vi citerat kan ses som ytterpolerna på ett tänkt kontinuum där likafördelning utgör den ena ändpunkten och "avsaknad" av fördelning – det vill säga att kvinnan gör allt hushållsarbete – utgör den andra. Paren som vi har intervjuat kan alltså placeras någonstans (på eller) mellan dessa båda punkter.⁵ I en del familjer tar kvinnan störst ansvar och flest initiativ, samtidigt som mannen ändå gör en hel del av arbetet hemma. Hushållsarbetets fördelning hos Eva och Göran Ekström exemplifierar en konventionell fördelning med dragning åt det jämställda hållet.

Oftast är det väl Göran som tar tvätten till exempel. Jag lagar mest mat men han ställer sig också gärna och gör det, men man får be honom. Städar gör nog mest jag, men däremot så kan han göra grovstädningar som till exempel riva ut hela badrummet och skura väggar och allting. Sådana grejer kan han få för sig. Men det dagliga som dammsuga och så, det är nog jag som gör. (Eva)

I andra familjer hamnar fördelningen närmare den patriarkala ändpunkten på vårt tänkta kontinuum. Då begränsar sig mannens insatser till att assistera och hjälpa till, även om det kan finnas någon enstaka enklare uppgift som han har ansvaret för. Hos trebarnsfamiljen Lind, till exempel, brukar Bo diska efter middagen medan ansvaret i övrigt främst vilar på Charlotte som sköter "rätt mycket i och för sig". Hon anser i sin tur att hennes man "ligger lite väl lågt" och önskar att han skulle ta flera initiativ.

Charlotte Lind berättar att hon och hennes man aldrig "formellt gjort upp någon arbetsfördelning". Den har bara "blivit". Men det framgår också klart av hennes beskrivning att det föregår vad vi har kallat för implicita förhandlingar mellan makarna. Hon har med åren lärt sig "att om Bo ska göra något då får [hon] låta bli", liksom att hon inte får "tjata på honom för då blir han bara sur". Flera av de intervjuade kvinnorna och männen upplever liksom Charlotte att fördelningen av hushållsarbetet har "kommit av sig själv". Andra betonar dock att den varit och är föremål för uttryckliga förhandlingar. Detta gäller i synnerhet par som fördelar hushållsarbetet relativt lika. Typiskt är när Ann Hallgren betonar att deras fördelning är något som "vi [har] diskuterat fram. Dels vad vi är bäst på och sedan även att det krävs att vi gör [lika mycket] bägge två". Och det unga barnlösa paret Camilla och Per berättar att de diskuterade mycket om hushållsarbetet under första tiden de bodde tillsammans. De bestämde sig för att fördela alla sysslor lika, allt från att sy varsin gardin, byta

---

⁵Det kan tyckas som om den ena ytterligheten borde vara en fördelning där mannen gör nästan allt, istället för likafördelning. Emellertid har vi inte intervjuat någon familj med en sådan fördelning. Inte heller förekom sådana fördelningar i surveyen. Detta är förstås ett socialt faktum i sig.

två däck på bilen och laga mat varannan gång. Med tiden har de dock släppt på dessa principer. De upptäckte att de tycker att olika saker är olika roliga att göra. Per tycker till exempel att det är roligare att laga mat, och gör därför detta oftare än Camilla. Hon å sin sida stryker mer tvätt och vattnar blommorna. Det som är viktigt för paret idag är att båda lägger ner lika mycket tid på hushållsgöromålen (Brodin, 1997). Också paret Ek har successivt diskuterat sig fram till olika lösningar.

Man sätter sig inte första dagen man flyttar ihop och gör någon lista ”att det här gör du och det här gör jag” utan det är nog mer att man börjar och prövar lite ... och tycker den ena att den gör för mycket så skriker den till att ”nu får du tvätta”, till exempel. Det har nog gett sig med många små förhandlingar på något sätt. Det är ju lite ge och ta, tror jag. (Staffan)

Både avseende hushållsarbetets fördelning och hur paren förhandlat sig fram till denna är alltså variationerna mellan intervjuundersökningens olika familjer stora. Hårdraget kan man säga att vissa par representerar de pågående förändringarna i relationerna mellan könen, medan andra snarare visar på deras stabilitet och kontinuitet. Vi ska nu diskutera hur vi kan förklara dessa skillnader utifrån de teoretiska perspektiven i kapitel 1: rationalitet, kulturella föreställningar och maktresurser.

Förklaringar och motiv

Tid och rationalitet

Den så kallade tidsresurshypotesen förutsäger att fördelningen av hushållsarbete sker på rationella grunder, att den som har mest ”fri” tid gör mest hemma. En undersökning av hushållsarbetets fördelning bland arbetslösa visar dock att det långt ifrån entydigt är på det sättet (Nordenmark, 1997). Till exempel gör deltidsarbetande kvinnor mer hushållsarbete än sina arbetslösa män. Och arbetslösa kvinnor med heltidsarbetande män gör betydligt mera hushållsarbete än motsvarande grupp män. Inte heller vår undersökning ger något starkt stöd till hypotesen, även om Kerstin Karlsson faktiskt förklarar fördelningen av hushållsarbete hemma hos sig genom att hänvisa till tidsfaktorn.

Den som har mest tid gör [hushållsgöromålen], så att säga. Är Magnus hemma .... När han var hemma med barnen, då fanns det ju mat på bordet när jag kom hem, och han städade och han såg till att det handlades. Är han hemma med sjukt barn, så ser han

till att det får mat. Det är väl den som har mest tid [som gör hushållsarbetet]. (Kerstin)

Dock anser många kvinnor att det inte är tidsresursen som förklarar fördelningen. Talande är att nästan hälften (44 procent) av kvinnorna med en patriarkal arbetsfördelning helt eller delvis tar avstånd från påståendet i surveyundersökningen att det är den av makarna (samborna) som har mest tid som gör mest hemma hos dem. (Jämför också deras uppfattningar om fördelningens rättvisa nedan.) Däremot är det vanligare att kvinnor i jämställda familjer instämmer i påståendet. Det gör tre fjärdedelar (74 procent) helt eller delvis. Inte heller när kvinnornas förvärvsarbets-tid används som mått blir skillnaderna mellan olika familjetyper så stora som man utifrån tidsresurshypotesen kunde förvänta sig (se tabell 4).

Tabell 4 *Förvärvsarbetande kvinnors arbetstid och familjetyper. Kvinnors svar. Procent.*

Kvinnans arbetstid	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
< 30 tim/v	7	18	40	35	100	108
30–35 tim/v	10	19	44	27	100	120
36–40 tim/v	20	29	31	20	100	184
41 tim/v –	16	34	32	18	100	93
Alla	13	24	36	27	100	505

Tabell 4 visar att de patriarkala och konventionella typerna av arbetsfördelning är mest utbredda i familjer där kvinnan arbetar deltid. Ungefär sju av tio kvinnor som arbetar lång deltid utför betydligt oftare tungt hushållsarbete än sina män. De resultaten stödjer argumentet att den som har mest tid gör mest hushållsarbete. Men tabellen visar också att så många som hälften av de heltidsarbetande kvinnorna antingen har en konventionell eller patriarkal arbetsfördelning. Männens insatser i hushållet tycks med andra ord vara ganska okänsliga för förändringar i kvinnornas arbetstider. Andra undersökningar pekar i samma riktning. Till exempel visar en studie som Lennart Flood och Urban Gråsjö (1997) gjort för Kvinnomaktutredningen att skillnaden i hushållsarbets-tid mellan män som lever tillsammans med heltidsarbetande respektive halvtidsarbetande kvinnor är liten. Medan de män som sammanlever med en kvinna som arbetar halvtid lägger ner 6 timmar i veckan på hushållsarbete, är motsvarande siffra för dem vars hustru heltidsarbetar 9 timmar. Som en jämförelse kan nämnas att de heltidsarbetande kvinnorna i genomsnitt utför 17 timmar hushållsarbete i veckan.

En tolkning av våra och andras resultat är att det finns en viss (tidsgrundad) rationalitet i fördelningen av hushållsarbetet, men att "tillgänglig tid" långt ifrån är den enda verksamma faktorn här. Det vill säga, även när kvinnans förvärvsarbets-tid inverkar på fördelningen av hushållsarbetet medför sällan ett heltidsarbete någon genomgripande förändring av traditionella mönster i hushållsarbetets fördelning. Enligt vissa beräkningar ökar männens insatser inte alls. Anledningen till att deras andel av hushållsarbetet blir större när kvinnorna arbetar heltid är istället att heltidsarbetande kvinnor ägnar detta arbete mindre tid än andra kvinnor. "Kvinnor och män blir mer jämställda. Inte därför att män ägnar mera tid, utan därför att kvinnor ägnar mindre tid, till hemarbete" (Nyberg, 1996:36).

Könsnormer och könskonstruktion

Ideal och verklighet

Hushållsarbetets fördelning är alltså inte främst ett resultat av hur många timmar respektive make förvärvsarbetar. Uttalade eller outtalade föreställningar om kön inverkar också. Samtidigt är det påtagligt hur starkt förankrad jämställdhetstanken är i nittioalets Sverige. De intervjuade kvinnorna och männen ger alla i högre eller lägre grad uttryck för en jämställdhetsideologi. Inte ens par med en mycket tydlig könsarbetsdelning motiverar denna genom att hänvisa till kvinnors och mäns olika roller, funktioner, biologi eller dylikt. Typiskt är istället att man åberopar specifika omständigheter som kvinnans arbetslöshet, studier, deltidsarbete eller föräldraledighet. (Att sådana "omständigheter" tenderar att bilda könsspecifika mönster är en annan fråga. Jfr Haavind, 1985.) Till och med män som nästan inte alls utför något arbete hemma säger att de "egentligen" tycker att det vore bäst att dela på arbetet.

[Det] bästa vore ju om man kunde dela på allting. Det bästa vore om jag kanske gick upp på morgonen och jobbade halva dagen, och sedan kom hon och bytte av mig efter halva dagen, och sedan jobbade hon. (Lennart)

Att idealet om ett jämlikt partnerskap omfattas av många samtidigt som detta ideal mera sällan avspeglas i sättet att organisera livet har framkommit i flera studier. Det var denna diskrepans mellan ideal och verklighet som fick exempelvis Lars Jalmert (1984) att beskriva den svenske mannen som en "i-princip-man", det vill säga som en man som ställer sig positiv till att dela lika på arbetet hemma, men som samtidigt anser att det av olika skäl är svårt för just honom att

genomföra detta i praktiken (se också *Att klara av ... arbete-barn-familj*, 1994).

Vår kvantitativa undersökning ger liknande resultat. Den visar att vissa jämställdhetsideal är utbredda, samtidigt som det är ovanligt att makar och sambor verkligen delar lika på ansvaret för hem och barn. På frågan vem i familjen som bör ”ta det yttersta ansvaret för att hushållsarbetet ombesörjs på ett bra sätt” svarar en mycket stor majoritet av kvinnorna (86 procent) och männen (77 procent) att ansvaret bör vila på båda makarna (samborna).⁶ Samma sak gäller ansvaret för försörjningen. Av kvinnorna anser 83 procent och av männen 78 procent att detta ansvar bör delas lika av båda makarna. Och nästan två tredjedelar av kvinnorna (62 procent) och 59 procent av männen instämmer helt eller delvis i påståendet att ett förvärvsarbete är nödvändigt för att kvinnan ska kunna vara självständig (se tabell 13)

Men att många svenskar ger uttryck för en jämställdhetstanke är förstås inte detsamma som att traditionella uppfattningar om kvinnors och mäns uppgifter i familjen har spelat ut sin roll. Belysande är att männen i den patriarkala familjetypen i betydligt större utsträckning än andra män (och kvinnor) har en traditionell syn på köns roller (se tabell 5). På frågan vem som bör ta huvudansvaret för hushållsarbetet svarar mer än hälften av de männen att kvinnor bör göra detta (mot 23 procent av männen och 13 procent av kvinnorna i urvalet i sin helhet). Det är dock ännu fler, dryga 60 procent, som instämmer i påståendet att det är bäst om kvinnan tar ansvaret för detta arbete. Detsamma gör bara cirka en femtedel av männen i de jämställda familjerna. Drygt sjuttio procent av männen i den patriarkala familjetypen tror att hemmet betyder mer för deras hustru eller sambo än för dem själva. För män i jämställda familjer är motsvarande andel en fjärdedel och för dem i konventionella familjer nästan hälften. (Den stora skillnaden mellan jämställda och semijämställda familjer återfinns intressant nog också i kvinnornas svar.)

---

⁶Jfr tabell 5 och 6 där vi anger svarsprocenten för dem som anser att kvinnor bör ta huvudansvaret för hushållet.

Tabell 5 *Föreställningar om hushållsarbetets fördelning i olika familjetyper. Mäns svar. Procent.*

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Alla
Anser att kvinnorna bör ta det yttersta ansvaret för hushållsarbetet	9	13	24	52	23
Instämmer helt eller delvis i att det är bäst om kvinnor tar ansvar för hushållsarbetet	18	22	40	62	34
Instämmer helt eller delvis i att hustrun/sambon gör mest för att hemmet betyder mer för henne	25	48	61	71	53

Också kvinnorna i den patriarkala familjetyper har en i jämförelse med andra kvinnor mera traditionell syn på kvinnors och mäns roller i familjen. Nästan en fjärdedel anser att hushållsarbetet bör vara kvinnans huvudansvar (se tabell 6). Men mest iögonfallande är ändå obalansen mellan dessa kvinnors inställning och den faktiska fördelningen av hushållsarbetet. Mer än tre fjärdedelar av kvinnorna i den patriarkala familjetyper anser att mannen i en familj bör ta ett lika stort ansvar för hushållsarbetet som kvinnan. Glappet mellan en allmänt uttryckt jämställdhetsideologi och verkligheten hemma är alltså stort. Bland männen i patriarkala familjer råder som vi sett en större överensstämmelse mellan synen på vem som bör göra vad och den verkliga fördelningen hemma. En möjlig tolkning av denna skillnad är att det är männens uppfattningar och synpunkter som betyder mest för hur arbetet fördelas i familjen. Det tyder i så fall på att sneda fördelningar av hushållsarbetet i familjen delvis är resultatet av manlig maktutövning (jfr Blumberg, 1991).

Å andra sidan uppger en stor andel av kvinnorna i både den patriarkala och den konventionella familjetyper – omkring tre fjärdedelar – att hemmet spelar en större roll för dem än för deras män, och att detta inverkar på hushållsarbetets fördelning. Kvinnorna i den jämställda familjetyper svarar inte på samma sätt, något som också gäller frågan om hushållsarbetets faktiska utförande. Mer än sju av tio kvinnor i patriarkala familjer tycker att hushållsarbetet blir bättre utfört om de själva gör det, mot bara en fjärdedel av kvinnorna i jämställda familjer. Hushållsarbetets symboliska innebörd tycks alltså variera mellan kvinnor i olika familjetyper (se tabell 6).

Det gör också känslan av förpliktelse. Nästan två tredjedelar av kvinnorna i patriarkala familjer, och fyra av tio i konventionella familjer, instämmer helt eller delvis i påståendet att de upplever

hushållsarbetet som en plikt (se tabell 6). Motsvarande andelar för de båda jämställdhetsorienterade familjetyperna är ungefär en fjärdedel och en femtedel. Skillnaderna mellan kvinnor i olika familjetyper beror inte på skillnader i arbetstid, de kvarstår i stor utsträckning när vi endast inkluderar kvinnor som heltidsarbetar (i patriarkala familjer instämmer 58 procent helt eller delvis, i konventionella 34 procent, i semijämställda 19 procent och i jämställda familjer 10 procent). Känslan av förpliktelse skiljer sig också markant mellan kvinnor i olika samhällsklasser och familjestadier. Bara var fjärde kvinna i de högre tjänstemannafamiljerna ser det som sin plikt att göra mest hushållsarbete. Motsvarande andel för kvinnor i arbetarfamiljer är nära hälften. Bland unga kvinnor som inte har barn är det vanligt att helt eller delvis ta avstånd från påståendet att hushållsarbetet är en plikt. Det gör drygt hälften av dessa kvinnor mot bara var fjärde kvinna vars yngsta hemmavarande barn är över åtta år.

Tabell 6 *Föreställningar om hushållsarbetets fördelning i olika familjetyper. Kvinnors svar. Procent.*

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Alla
Anser att kvinnorna bör ta det yttersta ansvaret för hushållsarbetet	4	6	14	24	13
Instämmer helt eller delvis i att hon av plikt-känsla gör mer hemma	19	25	43	64	41
Instämmer helt eller delvis i att hemmet betyder mer för henne	28	56	73	75	64
Instämmer helt eller delvis i att det är bättre att göra saker själv för att de då blir bättre utförda	27	30	60	71	52

Våra undersökningsresultat visar att variationerna i uppfattningar om köns roller är stora, men också att hushållsarbetet i hög grad tycks betyda olika saker för kvinnor i olika familjetyper. De med en konventionell eller patriarkal fördelning upplever i stor utsträckning att hemmet betyder mera för dem än för deras män. Bara en liten andel av kvinnorna i jämställda familjer har samma upplevelse. Traditionella idéer lever vidare samtidigt som ideologin om jämställdhet har vunnit gehör hos många (jfr också Ellingsaeter, 1997). Störst utbredning har de traditionella uppfattningarna i den konventionella och patriarkala familjetyper. Samtidigt finns det stora skillnader mellan kvinnors och män uppfattningar i dessa familjety-

per. Det är i mycket större utsträckning männen som står för en traditionell syn på kvinnors roll i hushållet. Detta tyder i sin tur på att männen i många av dessa familjer utövar normativ makt; att de genom att åberopa traditionella föreställningar om vad kvinnor bör göra får sin vilja igenom när det gäller fördelningen av hushållsarbete.

Vilken roll spelar då inkomstrelationerna mellan kvinnan och mannen för hur de ser på hushållsarbete och försörjning? Här finns variationer. I familjer där kvinnan tjänar lika mycket som sin man anser bara 8 procent av kvinnorna att kvinnan bör ta huvudansvar för hushållsarbetet. För kvinnor som lever med män som tjänar betydligt mer än de själva är motsvarande andelar 17 respektive 24 procent. Männen uppvisar överlag mer traditionella värderingar. I familjer med lika inkomst anser 17 procent av männen att kvinnan bör ta huvudansvar för hushållsarbetet och 18 procent att mannen ska ta ansvaret för försörjningen. Tjänar mannen mycket mer är motsvarande siffror 26 respektive 28 procent.⁷

Också de kvalitativa intervjuerna visar att föreställningar om köns olika roller och förpliktelser lever kvar och har en betydelse för hur arbetet fördelas. Agneta Ek berättar om invändningar från vänner och arbetskamrater när de fick höra att hennes man var föräldraledig med barnen.

Då får man lite kommentarer av typen ”Klarar din man av det?”, och det är ju så dumt så det är inte sant. Varför skulle han inte göra det? Sedan också: ”Min man kan inte vara hemma för han har ett så viktigt jobb”. /.../ Att han kan minsann inte vara hemma för han har ett så viktigt jobb. Och det är så dumt så det är inte sant, för det spelar [egentligen] ingen roll vad mannen har för jobb ... det anses [under alla omständigheter] vara så himla viktigt. (Agneta)

Inte ens i jämställdhetsorienterade familjer värderas kvinnornas och männens insatser i hemmet på samma sätt. Småbarnsmammorna i sådana förhållanden upplever till exempel utan undantag att de är ”lyckligt lottade”. De framhåller starkt att deras män är ”jätteduktiga” och ”ovanligt goda makar”. Inte någon man uttrycker något liknande om sin hustru eller sambo. En förklaring kan vara att kvinnorna och männen har olika referensgrupper. Kvinnorna uppfattar sig som

---

⁷Att kvinnan och mannen tjänar lika mycket innebär att de befinner sig i samma löneintervall. Att mannen tjänar ”mer” innebär att hans lön befinner sig i ett eller två löneintervall högre än kvinnans. Tjänar han ”mycket mer” ligger lönen mer än två intervall över hans hustrus eller sambos lön. Löneintervallen är (kronor per månad): -4999, 5000–6699, 7000–8999, 9000–10999, 11000–12999, 13000–14999, 15000–16999, 17000–19999, 20000–22999, 23000–26999, 27000–31900, 32000–.

privilegierade när de jämför sin situation med vad de uppfattar som andra kvinnors situation. När männen jämför sig med andra män blir det istället snarare de senare som framstår som gynnade. Agneta och Staffan Ek illustrerar denna könsmissiga perspektivskillnad. Agneta understryker att hon har tur som är gift med en man som tar sin del av ansvaret för hem och familj. Från makens horisont ser situationen aningen annorlunda ut.

Jag ska inte säga att jag skulle vilja ha det på något annat sätt. Det är klart att ibland kan man ju drömma om att ha en hemmafru som skötte allt hemma, dammsög och skötte barnen och man kunde ägna sig helt och fullt åt sitt jobb, men jag tror inte det är roligt i längden heller. Men man kan ju bli avundsjuk på sin svärfar i vissa stunder. (Staffan)

Varken Staffan eller någon annan "jämställd" man som vi har intervjuat ser det som ett privilegium att ha en hustru som gör hälften av arbetet hemma. I den meningen kan man kanske säga att synen på hushållsarbetet som främst ett kvinnligt ansvarsområde delvis fortlever också i jämställda familjer. Eller uttryckt annorlunda: "kön" fungerar också i jämställdhetsorienterade förhållanden som en tolkningsram för makarnas handlingar (jfr Haavind, 1984, Magnusson, 1997).

Arbetsorientering

Det finns en utbredd föreställning om att könsarbetsdelningen i familjen har sin grund i att kvinnor och män förhåller sig till arbetslivet på olika sätt. Kvinnor antas orientera sig mot familjen medan män förmodas prioritera sina yrkesliv. Vi ska här inte diskutera de teoretiska och empiriska tveksamheterna med den idén,⁸ utan vill bara understryka att yrkesarbetet genomgående spelade en stor och positiv roll för de intervjuade småbarnsmammornas självuppfattning eller identitet. Detta trots att bara tre av dessa kvinnor förvärvsarbetade på heltid vid intervjutillfället.⁹

Man får ju en identitet genom sitt arbete, man får en betydelse, en status och man får kamrater. Man *är* någon helt enkelt när man jobbar. (Jenny Sundberg)

Jobbet är jätte-viktigt, väldigt viktigt. (Ann Hallgren)

[Jobbet] är viktigt. Jag skulle aldrig klara av att bara vara hemma. Aldrig! (Kerstin Karlsson)

⁸För en diskussion om detta: se Roman, 1994.

⁹Ett möjligt undantag är Eva Ekström som väl kan tänka sig att utöva sina fritidsintressen på heltid. Däremot vill hon inte "vara mamma på heltid".

Kapitel 2

... har man inte [arbetet] så är man ju utestängd och då försvinner ju en bit av mig själv. (Charlotte Lind)

Att förvärvsarbetet generellt spelar en positiv roll i kvinnors liv framgår också av vår surveyundersökning (jfr även Nordenmark, 1997). Det är till och med något större andelar kvinnor än män som uppger att de skulle förvärvsarbeta även om det inte var ekonomiskt nödvändigt; att kontakten med arbetskamraterna betyder mycket för dem och att deras jobb också är deras stora intresse (se tabell 7).

Tabell 7 *Andel kvinnor och män som instämmer helt eller delvis i påståenden om förvärvsarbetets betydelse. Procent.*

	Kvinnor	Män
Även om det inte var en ekonomisk nödvändighet skulle jag förvärvsarbeta	81	75
Kontakten med mina arbetskamrater betyder mycket	88	77
Mitt jobb är också mitt stora intresse	60	57

Det är alltså inte uteslutande ekonomiska skäl som får kvinnor att lönearbeta. Arbetet är också viktigt för den egna identiteten och för de sociala kontakterna. Därmed är inte sagt att yrkeslivet är det värde som kvinnor i allmänhet prioriterar allra högst. Så mycket som två tredjedelar av kvinnorna som svarade på vårt frågeformulär uppger att de skulle vilja tillbringa mera tid med familjen. Och endast var fjärde kvinna skulle arbeta heltid om hon kunde välja fritt. Ungefär var tredje skulle välja lång deltid (34 procent) och lika många skulle föredra att arbeta kort deltid (30 procent).¹⁰ Dock skulle bara var tionde (11 procent) kvinna helt och hållet välja bort förvärvsarbetet. Kanske är det ingen slump att två av de tre heltidsarbetande småbarnsmödrarna i vår kvalitativa undersökning skulle föredra att gå ner i arbetstid. Det är deras respektive arbetsgivare som sätter hinder i vägen.

Det är klart att jag skulle vilja jobba mindre. Nu jobbar jag hundra procent, men jag skulle kunna tänka mig att jobba sjuttiofem procent, men då får jag inte det för då får jag inte behålla mitt jobb utan då måste jag gå ner och göra andra sysslor. (Lena Hedblom)

Det är synd [att chefen inte tillåter deltidarbete]. Det är jättesynd för det skulle underlätta enormt för oss här hemma. (Ann Hallgren)

¹⁰Heltid definierades som minst 35 timmar/vecka, lång deltid som 30–34 timmar/vecka och kort deltid som 20–29 timmar/vecka.

För både Lena och Anna är det svårigheter med att förena yrkesarbetet med familjen som gör att de skulle vilja förkorta sin arbetstid. Samma sak gäller troligtvis även åtskilliga andra kvinnor som önskar deltidarbete. Det är ju framförallt kvinnornas insatser i hushållet som ökar när de får barn.

Rättvisa

En vägledande moralisk princip för par som delar någorlunda lika på hushållsarbetet är rättvisa. En rättvis fördelning uppfattas som en fördelning där båda parter arbetar lika mycket och har lika mycket ledig tid till sitt förfogande. Eller som en tvåbarnsmamma uttryckte saken: det är inte "rätt att den ena ska göra allt" när båda är "lika trötta när de kommer hem efter en dag" på jobbet. Per Norberg ger uttryck för en liknande tankegång när ha säger att "[vi] jobbar ju precis lika mycket båda två och då finns det ingen anledning att den ena ska jobba mer hemma än vad den andra gör".

Men det är inte bara jämställda par som uppfattar rättvisa på detta sätt. Också hos par där kvinnan gör betydligt mera hushållsarbete återfinns liknande resonemang. Förvärvsarbetar mannen fler timmar än kvinnan uppfattar båda parter det som rimligt och rättvist att hon tar större ansvar för arbetet hemma. Elisabeth som är deltidarbetslös anser att det är "självlart" att man delar på hushållsarbetet om "båda förvärvsarbetar lika mycket". Men så länge hon jobbar mindre än sin man tycker hon inte att det vore rätt att hennes sambo "skulle jobba fyrtio eller femtio timmar i veckan och sedan komma hem och städa för att det *ska* vara så".

Jag har sagt att jag tar det här så länge jag inte jobbar lika mycket som han. Jag tycker att jag kan städa på de timmarna som han jobbar. Men det har jag sagt åt honom "bara så du vet att får jag jobb, då blir det lika mycket". (Elisabeth Almgren)

Är det lika rättvist om rollerna är omvända, det vill säga om mannen är arbetslös? Vi hänvisade tidigare till en undersökning av hushållsarbetets fördelning hos par där en eller båda är arbetslösa (Nordenmark, 1997). Studien visar att de arbetslösa männens insatser i hushållet är som störst när deras partner heltidsarbetar. Men den visar också att det alls inte är fråga om att de arbetslösa männen såsom Elisabeth i citatet ovan gör merparten av hemarbetet. Istället fördelas hushållsarbetet i dessa fall ganska lika. Arbetar kvinnan deltid gör hon till och med mer hushållsarbete än sin arbetslöse man. Är däremot kvinnan arbetslös och mannen heltidsarbetar gör hon betydligt mycket mer hushållsarbete än han.

Vi frågade dem som deltog i vår surveyundersökning om de upplever att fördelningen av hushållsarbetet i deras familj är rättvis. En

majoritet av både kvinnorna och männen uppgav att de anser att den är det helt eller delvis (se tabell 31 och 34). Men å andra sidan tyckte nästan en tredjedel av kvinnorna (och en femtedel av männen) att fördelningen i deras familj inte är rättvis. Skillnaderna är stora beroende på vilken familjetyp kvinnorna tillhör. Ju större andel av hushållsarbetet som faller på kvinnornas lott, desto färre kvinnor upplever fördelningen som rättvis. (Se mer om detta i kapitel 5.) Av kvinnorna i den jämställda familjetypen instämde nästan nio av tio helt eller delvis i påståendet att fördelningen av hushållsarbetet är rättvis. Motsvarande andel för den patriarkala familjetypen är knappt hälften. Skillnaderna i kvinnornas och männens svarsmonster är stora. I den jämställda familjetypen upplever visserligen också flertalet av männen att fördelningen är rättvis (90 procent), men de ”patriarkala” männens uppfattningar avviker starkt från kvinnornas. Av dessa män instämmer cirka sju av tio helt eller delvis i påståendet att hushållsarbets fördelning är rättvis.

Med utgångspunkt från den kvalitativa undersökningens resultat är det en rimlig tolkning att makarnas respektive sammanlagda arbetstid (det betalda plus det obetalda arbetet) har betydelse för bedömningen av rättvisa i arbetsfördelningen. Denna tolkning stärks av det faktum att nästan en tredjedel (30 procent) av kvinnorna anser att deras man har mera fritid än de själva.¹¹ En betydande andel av kvinnorna i de patriarkala och konventionella familjetyperna anser även att deras män ägnar mer tid än de själva till fritidsintressen (se tabell 8). Att männen i patriarkala familjer i mycket större utsträckning än kvinnorna anser att fördelningen av hushållsarbete är rättvis kräver en särskild förklaring.

Tabell 8 Vem av makarna eller samborna som ägnar mest tid åt fritidsintressen i olika familjetyper. Kvinnors svar. Procent.

	Kvinnan	Mannen	Lika mycket	Summa
Jämställd	15	15	70	100
Semijämställd	17	23	60	100
Konventionell	10	31	59	100
Patriarkal	13	39	48	100
Alla	13	29	58	100

Relativa resurser och makt

¹¹Nästan en femtedel (18 procent) av alla kvinnor bedömer att de själva har mer fritid än sina män, resten att båda har lika mycket fritid. Bland männen är andelarna som uppfattar att kvinnan respektive mannen har mest fritid lika stora (24 procent).

Eftersom kvinnor av familjeskäl ofta arbetar deltid och många gånger inte i samma utsträckning som männen kan satsa helhjärtat på sina yrkesliv, tjänar de i regel betydligt mindre pengar än sina män. Knappast förvånande betraktas därför könsarbetsdelningen i familjen ofta som en nyckelfaktor för mansdominansens reproduktion (jfr Chafetz, 1991). Andra forskare utgår dock från att det är makarnas respektive inkomster som i sig avgör arbetets fördelning i familjen. De betraktar då könsarbetsdelningen främst som en effekt av olika stora inkomster och antar att mannens insatser i hushållsarbetet ökar med kvinnans inkomster (jfr Blumberg och Coleman, 1989; Ross, 1987).

Vårt empiriska material tycks vid en första anblick stödja hypotesen att arbetsfördelningen i familjen är en effekt av makarnas ekonomiska resurser. Män som lever tillsammans med relativt höglönlade kvinnor utför mer hushållsarbete än män som lever med kvinnor vars inkomster är små (se tabell 9). I var tredje familj där kvinnan tjänar under 9 000 kronor i månaden gör kvinnan nästan allt tungt hushållsarbete. Motsvarande andel för familjer där kvinnan tjänar mer än 17 000 kronor i månaden är en dryg femtedel. Slår vi samman patriarkala och konventionella familjer blir skillnaderna ännu tydligare. Nästan tre fjärdedelar av kvinnorna i den lägsta lönegruppen har en konventionell eller patriarkal fördelning av hushållsarbetet, mot lite drygt hälften i den högsta lönegruppen. I kontrast därtill tillhör nästan hälften av de kvinnliga höginkomsttagarna någon av de mer jämställda familjetyperna, mot drygt var fjärde bland kvinnorna med lägst löner.

Tabell 9 Kvinnors lön per månad och familjetyp. Kvinnors svar. Procent.

Lön (kr/mån)	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
< 9 000	8	20	39	33	100	154
9-12 999	13	22	42	23	100	214
13-16 999	15	28	33	24	100	152
17 000-	17	31	30	22	100	91

När familjerna kategoriseras efter makarnas eller sambornas relativa löner framträder ett liknande mönster. Den största andelen patriarkala fördelningar finns i familjer där mannen tjänar mycket mera än sin hustru eller sambo. Nästan en tredjedel av kvinnorna (och en fjärdedel av männen) i den kategorin uppger att det är kvinnan som gör nästan allt tungt hushållsarbete. I ”likalönefamiljer” är andelen knappt en femtedel (och en tiondel för männen). Den största andelen jämställda familjer finns däremot bland ”likalönefamiljer” (16

procent enligt kvinnornas och 20 procent enligt männens svar). Tabell 10 visar hur fördelningen ser ut när kvinnornas och männens svar slås samman.

Tabell 10 Makars/sambors relativa lön* och familjetyp. Alla. Procent.

Relativ lön	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
Kvinnan lika mycket eller mer	19	33	35	13	100	302
Mannen mer	18	33	32	17	100	336
Mannen mycket mer	9	22	42	27	100	548
Alla	14	28	37	21	100	1186

*Att kvinnan och mannen tjänar lika mycket betyder att de befinner sig i samma löneintervall. Att mannen tjänar "mer" innebär att hans lön befinner sig i ett eller två löneintervall högre än kvinnans. Tjänar han "mycket mer" ligger lönen mer än två intervall över hans hustrus eller sambos lön. Löneintervallen är (kronor per månad): -4999, 5000-6699, 7000-8999, 9000-10999, 11000-12999, 13000-14999, 15000-16999, 17000-19999, 20000-22999, 23000-26999, 27000-31900, 32000-.

Även om så många som åtta av tio kvinnor gör mest hemma oberoende av om de tjänar lika mycket eller mer än sin man, tycks siffrorna i tabell 9 och 10 stödja hypotesen att männens deltagande i hushållsarbetet ökar när deras hustrus eller sambors absoluta eller relativa lön blir större. Frågan är dock om det verkligen är lönen som förklarar dessa skillnader. En annan hypotes som ligger nära tillhands är att det istället är olikheter i förvärvsarbetsstid som förklarar skillnaderna. Kvinnor som arbetar heltid tjänar ju i allmänhet mer än de som deltidsarbetar. Vi ska därför undersöka vilket utslag skillnader mellan makarnas löner ger när vi endast undersöker par där kvinnan arbetar heltid. Som väntat blir då skillnaderna betydligt mindre (se tabell 11). I familjer där makarnas löner är ungefär lika stora har drygt 40 procent en konventionell eller patriarkal fördelning. Motsvarande andel i familjer där mannen tjänar mycket mer än sin hustru är dryga 50 procent.¹²

Tabell 11 Relativ lön och familjetyp när kvinnan heltidsarbetar.* Procent. Alla.

¹²En regressionsanalys av betydelsen av kvinnans arbetstid respektive makarnas relativa löner för hushållsarbetets fördelning visar att båda faktorerna samverkar med arbetsfördelningen oberoende av varandra och i samma riktning i ungefär lika stor utsträckning (koefficientens värde är -0,20 respektive -0,18). Också när kvinnans arbetstid konstanthålles kvarstår sambandet mellan arbetsfördelningen och makarnas relativa löner men styrka på sambandet minskar något (koefficientens värde blir -0,13). Sambanden mellan arbetsfördelning och kvinnans arbetstid respektive makarnas relativa löner är inte starka.

Hushållsarbetets fördelning

Relativ lön	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa
Kvinnan lika mycket eller mer	21	38	29	12	100
Mannen mer	24	33	28	15	100
Mannen mycket mer	13	35	33	19	100

*Dessa skillnader är inte statistiskt säkerställda

Andra studier av svenska mäns deltagande i hushållsarbetet ger liknande resultat. Till exempel visar en analys av levnadsnivådata att varken makarnas inkomst eller klassposition i någon större utsträckning inverkar på fördelningen av hushållsuppgifter (Nermo, 1994).¹³ Också en annan studie av hushållsuppgifternas fördelning i svenska familjer pekar på att könsrelationerna delvis är oberoende av klass (Wright, 1997). Hushållsarbetets fördelning låter sig med andra ord inte reduceras till ett resultat av vare sig klass eller inkomst. Dock betyder det faktum att hushållsarbetets fördelning inte är en enkel funktion av makarnas respektive inkomster för den skull inte att inkomstfördelningen mellan kvinnor och män skulle sakna betydelse för arbetsfördelningens gestaltning, särskilt på lång sikt.

Jämställdhet – ett kvinnokrav

I ett citat tidigare sade Staffan Ek halvt på skoj och halvt på allvar att det händer att han drömmer om att "ha en hemmafru som skötte allt". I verkligheten fördelar han och hans hustru hemarbetet mest jämlikt bland de intervjuade småbarnsföräldrarna. När vi frågade makarna varför de hade valt att fördela arbetet på detta sätt svarade Agneta att det för henne är självklart att man ska dela på sysslorna hemma. Staffan däremot tillstod att det från början inte var lika givet för honom att han skulle göra hälften hemma. Han svarade med ett skratt att han "har inget val" när det gäller fördelningen av hemarbetet, och tillade samtidigt att han tycker att det är rimligt att man delar på arbetet.

Alternativet skulle ju vara att Agneta städade och lagade mat, och [att] jag inte gjorde det. Det hade inte hon gått med på, och jag tycker inte det skulle vara så heller. Så det är ingen debatt vi haft, utan det har blivit så, och vi tycker nog båda att det är rätt naturligt egentligen. Jag tror inte Agneta hade gått med på att sköta hemmet och dessutom jobba, eller att sköta hemmet och inte jobba. (Staffan)

¹³Enligt Magnus Nermos analys (1994:168) förklarar mannens ålder, kvinnans arbetstid, mannens inkomst, kvinnans inkomst och kvinnans klassposition tillsammans endast 8 procent av variationen i mäns deltagande i hushållsarbetet.

En tolkning av citatet från Staffan är att det är Agneta som har lyckats genomdriva sina krav på en jämställd fördelning. Också i andra småbarnsfamiljer som är (relativt) jämställda är det kvinnan som så att säga har dragit mannen in i hemmets sfär. Både Ann och Mikael Hallgren arbetade vid intervjutillfället heltid inom marknadsföringsbranschen. Några år tidigare var Ann hemarbetande på heltid. Delvis på grund av ekonomiska faktorer var det nödvändigt för Ann att börja förvärvsarbete. När hon så fick ett heltidsarbete tyckte hon inte att det längre var möjligt för henne att själv sköta båda hem och tre barn. Då krävde hon av sin man att han skulle ta hälften av ansvaret. Förändringarna som följde kom i det närmaste som ”en chock” för både henne och hennes man.

Det var ungefär som att vända upp och ner på ett hus och skaka om. Allting föll ur plats och ingenting funkade och skjortorna var inte strukna och strumporna till kostymen var helt plötsligt smutsiga. Allihop samtidigt. Det var jättejobbigt, det var väldigt omvälvande. (Ann)

När Ann berättar om de diskussioner som hon och hennes make haft om hushållsarbetets fördelning understryker hon att det har varit nödvändigt för henne att föra riktigt tuffa förhandlingar.

... jag har varit ganska hård och det är klart att det har blivit en hel del diskussioner. För enda sättet för mig att klara det här, det är att jobba på lika villkor, helt klart. Så de här två åren har i och för sig varit ganska hårda för Mikael för han har ju fått gå från noll till hundra. Jag var hemma på heltid och skötte allt. Jag jobbar heltid och kräver hälften av allting, så att säga. (Ann)

Utmärkande för både paren Ek och Hallgren är att fördelningen av hushållsarbetet är resultatet av öppna diskussioner där mannen inte har kunna förhandla bort hushållsarbetet. Samma sak gäller andra småbarnsfamiljer där mannens insatser är relativt stora. Att det tycks komma an på kvinnan att få till stånd en jämställd fördelning bekräftas också i intervjun med en man som gör minimalt hemma. Han tycker själv att han kanske borde göra mer, särskilt de dagar han är ledig. Så länge hans sambo inte klagat över fördelningen anser han dock att han har rätten på sin sida.

... för säger hon inte någonting då får hon skylla sig själv. Så är det bara. Så är det i hela världen. Säger man inte ifrån så händer inget. Det är bara så. (Lennart Andersson)

I den ”jämställda” familjen Ek tjänar båda makarna lika mycket pengar. I den ”patriarkala” familjen Andersson är det istället mannen ensam som står för försörjningen. Dessa familjer tycks därmed tala

för att makars relativa resurser i form av löner är en mekanism (bland flera) som påverkar fördelningen av hushållsarbetet (jfr kapitel 1).

Preferenser, kunskaper och vanor

Några ytterligare förhållanden som kan göra fördelningen av hushållsarbetet begriplig är att kvinnor och män ofta föredrar att göra olika saker i hushållet och att var och en utför de uppgifter hon eller han är bäst på. Skillnaderna i preferenser och kunskaper är en del av förklaringen till den tydliga könsmärkning av vissa uppgifter, som oberoende av hur fördelningen av hushållsarbetet ser ut i stort finns i snart sagt alla familjer. Också i familjer där makarna eller samborna i det stora hela delar ganska lika på hushållsarbetet finns det alltid någon form av uppdelning av uppgifter. Och både våra och andras undersökningar visar att vissa uppgifter är mer könsuppdelade än andra (se t.ex. Mårtensson och Pettersson, 1997; Nordenmark, 1997; Rydenstam, 1992; Sandqvist, 1987). Tvätt, matlagning och städning faller som vi sett främst på kvinnornas lott i de flesta familjer, medan det är ganska vanligt att männen diskar och handlar. I det inledande kapitlet sade vi att orsakerna till att en småbarnsmamma gör merparten av hushållsarbetet i en familj kan vara andra än de som förklarar att hon fortfarande gör det när barnet blivit tonåring. På liknande sätt visar våra intervjuer att det delvis är olika mekanismer som förklarar hushållsarbetets fördelningen i "det stora" och i "det lilla". Skälen till att det oftast är kvinnorna som syr gardinerna och männen som sätter upp stängerna som de ska hänga på är andra än de som förklarar att kvinnorna vanligen gör merparten av hushållsarbetet.

Det finns hos alla intervjuade par hushållsuppgifter som i stort sett alltid utförs av en av makarna eller samborna. Det är en uppdelning av uppgifter som är betydligt mer detaljerad än den vi kan urskilja i vårt kvantitativa material. Den avser inte bara "hela" sysslor som matlagning, städning eller tvätt utan också delmoment av sådana uppgifter.

Även hos par som försöker utföra hushållsarbetet gemensamt för att det är "roligare att göra uppgifter tillsammans", blir det ofta så att parterna gör olika saker. När Mats och Åsa städar är det till exempel Åsa som dammar och Mats som dammsuger. Också av Niklas redogörelse för hur han och hans sambo fördelar sina sysslor framgår tydligt att paret delar upp de "stora" uppgifterna i mindre moment.

Jag sköter golvvården i vårt hus. Jag dammsuger och tvättar golven. Sara dammar och vattnar växter. Sara kör tvätten. Strykningen ... den kör vi vår egen. Den stryker vi själva. Självklart.

Dysken ... den som gör mat är diskbefriad. Så när Sara gör mat då diskas jag. Och sedan är det tvärtom. Vi delar på att laga mat. Jag tycker det är kul att laga mat, så vi hjälps nog åt. Vi gör nog hälften, hälften. (Niklas)

Ibland har en uppdelning av uppgifter vuxit fram trots att man egentligen föresatt sig något annat. Camilla och Per hade, som vi tidigare berättade, bestämt sig för att de skulle göra precis samma sysslor. Med tiden blev emellertid en sådan ordning svår att upprätthålla och paret hade vid intervjutillfället övergått från att tänka i uppgifter till att ”tänka i att göra lika mycket i tid”.

I andra fall är uppdelningen av uppgifter medvetet planerad som hos paret Hallgren, där makarna har delat upp ansvaret för vardagsdygnets olika timmar sinsemellan. De har kommit fram till en ordning som innebär att Mikael ansvarar för morgonens göromål. Han väcker barnen, ser till att de klär sig, gör frukost och lämnar yngsta dottern på dagis. På det sättet kan Ann åka tidigt till jobbet. Istället är det hon som kommer hem först och lagar middag, hjälper barnen med läxor, och så vidare.

Han har hand om väckning, frukost, påklädning, allt sådant och lämna Elin på dagis. Jag hämtar på kvällen och tar hand om kvällen, fixar mat och så vidare. (Ann)

Mikael poängterar att ”morgonpasset” inte är enklare än ”kvällspasset”.

.... det låter ju inte så märkvärdigt, men jag går upp kvart i sex och jag har tre sura barn och en sur och morgontrött hustru, och det är jag också, så det är en mycket infekterad miljö på morgnarna. Det har blivit mycket lättare för barnen har vuxit upp och Moa tar hand om sig själv. De ska tvättas och födast och allt sådant och göras i ordning och sedan kör jag Elin till dagis och [de stora] barnen får gå själva. /.../ På vardagarna har Ann kvällarna. Då lagar hon mat till dem och det är väldigt ofta prefabrikerad mat. Det är inga gourmeträtter direkt. (Mikael)

Utöver dygnsindelningen finns det hos Hallgrens, liksom hos andra par, ytterligare uppdelningar. Mikael är den som storhandlar. Det är också han som lagar maten på fredagar, lördagar och söndagar. Detta är för övrigt en uppdelning som förekommer hos flera av de intervjuade paren: kvinnan lagar vardagsmaten i veckorna medan mannen står för den lite festligare helgmaten. När Mikael lagar mat diskas Ann. Ann kompletteringshandlar i veckorna och ansvarar för tvätten. Var och en stryker sina egna kläder. Städning gör de tillsammans på helgerna. Och då, berättar Mikael, brukar det ”slumpa sig så att Ann skurar badrummet och jag dammsuger”.

Vid sidan av ”stora” hushållsuppgifter som städning, matlagning och tvätt finns ytterligare en rad nödvändiga och mer eller mindre synliga sysslor som ska fullgöras. Lakan ska bytas, bilen ska tvättas, barnkläder ska inhandlas, blommor ska vattnas, dukar ska strykas och tavlor ska sättas upp. Typiskt för de familjer vi har intervjuat är att detta slags uppgifter fördelas på ett könsmissigt traditionellt sätt. Det gäller oavsett hur jämställd parets fördelning är i övrigt. Vi låter därför några av de mest jämställda paren illustrera.

Agneta Ek berättar kort och koncist att ”Staffan sköter bilen och jag tvättar”. Staffan är lite mer utförlig när han berättar vilka uppgifter han och Agneta delar på och vilka som är uppdelade.

Agneta handlar kläder med barnen, det gör inte jag så mycket men jag gör ju andra grejer, men det mesta [delar vi på]. Köpa leksaker, följa med på kalas, sådant man gör med barnen, det delar vi ganska lika. Lagar mat gör vi ungefär lika mycket, jag lagar nog lite mer kanske, tror jag. Agneta tvättar mer än jag, jag tvättar lite, men hon är tvättchef, det är hennes grej. Jag sköter bilen. Med städningen tar vi hjälp. Vi har en som kommer hit och städar varannan vecka. När vi städar gör vi ungefär hälften var. Jag tvättar fönster. (Staffan)

Agneta handlar barnens kläder och Staffan sköter bilen. Den uppdelningen mellan kvinnan och mannen är genomgående i de barnfamiljer vi har intervjuat. Men även andra uppgifter är tydligt könsuppdelade. Till de kvinnliga sysslorna hör till exempel att pynta, sy, byta lakan och ”plocka undan”.

... hon byter alltid lakan och örngott och sådant. Det gör jag nästan aldrig. (Sebastian)

Typ det här att hitta ett gardintyg, sy det, jag syr för det mesta gardiner, och sätta upp dem och se sånt och byta dukar. Han är väldigt glad att jag gör det för han skulle inte göra det själv. Förstår du? (Agnes)

Det är också typiskt att kvinnorna står för ”småplockandet”: att hålla efter och plocka undan saker. Kanske beror detta på att hemmet ofta innebär något annat för kvinnor än för män. Vi uppmärksammade tidigare (se tabell 6) att vår surveyundersökning visar att två tredjedelar av alla kvinnor instämmer i att de gör mera arbete i hushållet för att ”hemmet betyder mer” för dem (men också att knappt var tredje kvinna i jämställda familjer instämmer i påståendet). Småplocket är på många sätt ett ganska osynligt arbete som sällan riktigt värdesätts. Också män som anser att de gör mycket av hushållsarbetet tillstår att det är deras hustru som småplockar. ”Hon ser det mycket tydligare, det är alldeles för detaljerat.” Om kvinnorna vill få det städad på bord och skåp får de alltså göra det själva

(Brodin, 1997). Exempel på manligt kodade uppgifter är istället att snickra, sätta upp krokar, ta bort fronten på badkaret, rensa avlopp och gräva i landet (jfr Holmberg, 1993).

Uppdelningen i kvinnliga och manliga uppgifter sammanfaller – föga förvånande – med kvinnornas och männens respektive preferenser och kunskaper. Den motiveras med att man gör det man tycker är roligast eller det man är bäst på.

Det som vi tycker är riktigt tråkigt, det landar ibland vid att vi gör det precis lika många gånger. Vi diskar varannan gång, punkt. Det tror jag är lite ovanligt att man är väldigt så. Vi funderade på att ha en strecklista för blöjbyte så att vi byter lika många gånger. Så långt har vi inte fallit än. Men det funkar bra. Det är vårt sätt att lösa det. Är vi oense om någonting så blir det att vi delar det precis hälften hälften. (Staffan)

I övrigt delar paret Ek upp uppgifterna efter vad var och en tycker är roligast (eller minst tråkigt). Det är enligt Staffan detta som förklarar att han gör ”mer sådant som att sätta upp krokar och rör i taket” och att Agneta ”pysslar och donar och engagerar sig mer i möbler och sådana saker, inredning”. Andra intervjupersoner motiverar uppdelningen i deras familj på liknande sätt.

Men också upplevda kunskapskillnader inverkar. Vi har redan nämnt att cirka hälften av de kvinnor som besvarat vårt frågeformulär helt eller delvis instämmer i att de gör saker för att de då blir bättre utförda. Vanligast är det att kvinnor i patriarkala familjer svarar på det sättet, men också drygt en fjärdedel av kvinnorna i jämställda familjer instämmer (se tabell 6). Agneta, till exempel, berättar att hon tvättar för att hon ”inte riktigt litar på Staffan” när det gäller tvätten. Detta vet Staffan som tycker att ”tjejer har lite mer komplicerad tvätt än killar”. Samtidigt menar han att han tycker att det är tristare att tvätta än vad Agneta gör. (Agneta håller med.)

... hon har så mycket konstiga plagg så jag tror hon misstror mig lite i tvättstugan. Hon tror att jag ska tvätta sönder hennes kläder, vilket i och för sig har hänt också. Det är nog det ena [som förklarar att Agneta tvättar]. Sedan tror jag att hon tycker att det är roligare att sitta och vika tvätt ... att det är ett trevligt pyssel. Och det tycker jag är ett otrevligt pyssel. (Staffan)

Det är inte bara männen som avstår från vissa sysslor för att de tycker att kvinnorna gör det bättre. Kvinnorna är inte heller speciellt benägna att ta itu med eller att lära sig manligt kodade sysslor.

Han kan saker som inte jag kan. Jag kan inte laga bilar. Och har ingen lust att lära mig heller. /.../ ... jag är jävligt dålig på tradi-

tionella manliga sysslor. Jag är sämre på det än han är på kvinnliga sysslor. (Ylva)

När kvinnor och män gör olika saker hemma bekräftar de samtidigt sitt "könade" ("gendered") förhållande till arbetet och världen, skriver Sarah Fenstermaker Berk (1985:204). Hon understryker därmed att det är viktigt att begreppsliggöra "kön" som något som individer skapar i pågående och situationsbestämda processer. Och kanske är det för att olika sysslor i hushållet har olika symboliska innebörder för kvinnor och män som samma könsmässiga uppdelning av uppgifter i "det lilla" återfinns oberoende både av makarnas syn på jämställdhet och av hushållsarbetets fördelning i övrigt. När kvinnorna "gör fint" och skapar hemtrevnad – sätter upp nya gardiner, pyntar, plockar undan – både skapar och bekräftar de sin identitet som kvinnor. På motsvarande sätt konstruerar och styrker männen en manlig identitet genom att utföra manligt kodade sysslor – gräva i trädgården, fixa med bilen, sätta upp hyllor på väggarna.

Också vanans makt är stor. Det kan vara svårt bryta mot en ordning som man en gång har vant sig vid. Särskilt tydligt blir detta när en kvinna från att ha varit föräldraledig eller arbetat deltid återgår till ett heltidsarbete. Har hon både tagit hand om barnen och gjort det mesta hemma kan det vara mycket svårt att då få tillstånd något som liknar en jämställd fördelning (se vidare om detta i kapitel 3). Också arbetsfördelningens utveckling hos det unga barnlösa paret Anna och Stefan visar att det är svårt att bryta rutiner. Anna tror att det var när Stefan gjorde lumpen som den sneda fördelningen av hushållsarbetet började. Hon ville att saker och ting skulle vara gjorda när han kom hem på permission, så att de fick gott om tid att göra saker tillsammans. Därför blev det Anna som gjorde nästan allt hemma när Stefan låg i lumpen. Men fördelningen förblev som den var också när Stefans värnplikt var över. Under flera år tog Anna hela ansvaret för hushållsarbetet. När hon började studera skötte hon hushållsarbetet på de dagar hon inte hade föreläsningar. Snart började emellertid studierna att ta mera tid i anspråk. Då sade Anna ifrån och bad att också Stefan skulle ta en del av ansvaret. Hon föreslog att de skulle tvätta och städa varannan gång. Stefan uppfattade rimligheten i Annas krav och hade därför inget att invända. Det visade sig likafullt ganska svårt att leva upp till överenskommelsen. Stefan "såg" inte när saker måste göras utan måste påminnas av Anna. Ofta utförde Anna sysslorna för att hon inte "stod ut" med att vänta.

Ja ... Han vet ju att han ska göra det, så det är inte det att han inte vill göra det. Om man vill ha en sak gjord får man påminna honom flera gånger. Förut så var det ju "kan inte du göra det här". Jag kanske bad honom att dammsuga, och så plockade jag

i de andra rummen under tiden. Till slut var det nästan att man kände att han visste ”ju längre jag väntar så gör hon det till slut”. För då kunde jag inte vänta längre. Jag ville ha det undanstökat. Men det gör jag inte längre. Utan då får det vara tills han gör det. Så får jag stå ut med att det är skitigt. För jag ställer mig inte och gör det längre. Då får det vara skitigt. (Anna)

Anna ändrade strategi för att åstadkomma en jämnare fördelning. Hon slutade utföra Stefans ogjorda sysslor genom att höja sin egen toleransnivå och kunde på så sätt ”vänta ut” honom (Brodin, 1997). Samma taktik använder Ann Hallgren som även hon tidigare skötte allt hemma. Ann ”håller i sig” för att inte ta över för mycket av arbetet hemma. Det är inte alltid det lyckas.

... jag står inte ut. Möblerna är fortfarande inte ... och tvättställningar och tvätten hänger, och så vidare. Och Mikael är mycket – jag beundrar det – mycket mer så att han ser det inte. Det ligger stök på alla bord, och jag tycker om när borden är torkade och disken är diskad och diskbänken är ren. Är det mycket smulor så vill jag gärna att det ska dammsugas, eller sopas upp åtminstone. (Ann Hallgren)

Det är inte fråga om någon direkt ovilja från Anns mans sida (även om han anser att Ann bör höja sin toleransnivå när det gäller städning). Men han tycker att det har varit svårt att lära om från en tillvaro där Ann skötte allt, till en tillvaro där han förväntas dela lika på hushållsarbetet. Även om han ”försöker jobba bort det” så ”glömmer” han ibland att Ann har lika långa dagar på jobbet som han själv. Han ”kan förutsätta att hon gör saker”, men är ”medveten om det” och försöker ändra sig. Men, tillägger han, ”det inte är så jävla lätt”.

Vi har i det tidigare utgått från att könsnormerna vad gäller hushållsarbete har försvagats. Det finns inte något allmänt socialt tryck som säger att det är löjligt eller opassande om män har ett förkläde på sig eller att män byter blöjor på sina barn. Det finns heller knappast några starka normer om att kvinnor måste laga maten. Ändå finner vi när vi går in på detaljer av vad män och kvinnor gör i hushållet tydliga mönster.

Trots detta tror vi ändå att det är riktigt att tala om att traditionella könsroller har luckrats upp. Mycket har förändrats. Samtidigt kan vi se konturerna av nya mönster. Dessa innehåller kanske kvarlevor av gamla roller, men de fungerar i nya sammanhang. Det finns inget starkt socialt tryck på att bara kvinnor ska sy gardiner eller tvätta. Intresset och önskan om att utföra dessa sysslor kommer ofta från kvinnorna själva. Istället för könsroller som är uttryckligen både utlärda och inlärda kan vi här använda begreppet habitus. Enligt den

franske sociologen Pierre Bourdieu (1990) står begreppet habitus för en disposition att handla och reagera på ett visst sätt, som påverkar vanor, smak och djupare intressen. Habitusbegreppet har främst använts för att analysera skillnader mellan olika sociala skikt eller samhällsklasser, men kan mycket väl användas när det gäller skillnader mellan män och kvinnor. Filosofen Ulla Holm (1993:203), till exempel, har använt habitusbegreppet i detta sammanhang:

Mycket av det som har setts som natur är, hävdar jag, habituering. Att en massa småflickor kramar dockor och drar dockvagnar när småpojkar kramar nallar och drar något som går på hjul men som inte är dockvagnar beror snarare på kamraters reaktioner, på vuxnas leenden, höjda ögonbryn och halvhöga kommentarer än på biologi. "Inskolningen" är ingen handling och sker inte med vett och vilja, och ingen kan prisas eller klandras för den.

Habitusbegreppet är ett sätt att förklara de mönster som fortfarande finns och ändå upprätthålla tanken om att de traditionella könsrollerna faktiskt har upplösts. Att mäns och kvinnors habitus skiljer sig tydligt åt är inte bara att konstatera att de gamla könsrollerna har återuppstått i en ny skepnad. Ideologier och normativa föreställningar har ändrats fortare än mäns och kvinnors dispositioner. Förändrade maktrelationer har lett till nya normer när det gäller ansvaret för hushållets försörjning i stort och i synen på förvärvsarbete, men samtidigt lever dispositionen att handla "kvinnligt" respektive "manligt" kvar.

3. Fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete

När ett barn kommer till världen förändras arbetsfördelningen mellan de vuxna. Vi vet av flera tidigare undersökningar att den då nästan alltid blir mera traditionell än den var när kvinnan och mannen levde ensamma tillsammans. Det är så gott som uteslutande kvinnorna som tar ut merparten av föräldraledigheten och sedan jobbar deltid under ett antal år. Småbarnspapporna förvärvsarbetar istället mer än andra män (Flood och Gråsjö, 1997; Hörnqvist, 1997). Och kvinnornas andel av hemarbetet ökar. Småbarnsmödrar som arbetar deltid eller heltid lägger ner mellan sjutton och nitton veckotimmar mer på hemarbete än småbarnsfäder. För heltidsarbetande kvinnor och män som inte har några barn är däremot skillnaden ”bara” fem timmar (Nyberg, 1996:35). Besluten om föräldraledighet och arbetstider får uppenbarligen stora konsekvenser för de efterföljande förhandlingarna om hushållsarbetets fördelning. De bildar en ram för förhandlingarna och kan få oavsedda effekter i form av framtida vanor och kompetens. I förra kapitlet visade vi hur fördelningen av hushållsarbete går till förutsatt denna bestämda ram. Här är istället syftet att undersöka på vilka grunder makar och sambor fattar beslut om vem som ska vara hemma med det nyfödda barnet och vem som eventuellt ska förkorta sin arbetstid. Vi börjar med att beskriva hur kvinnornas och männens föräldraledighet och arbetstider ser ut, för att sedan undersöka omständigheter som formar makars och sambors förhandlingar och beslut. I det avslutande avsnittet i kapitlet diskuterar vi några differentierande effekter av dessa beslut.

Den generella bilden

Papparollen har i vissa avseenden närmat sig mammarollen. Studier tyder på att dagens svenska män på ett annat sätt än tidigare är familjeorienterade. De tar större del av både barnens och hemmets skötsel och har blivit ”vardagspappor” som är måna om att skapa en större närhet till sina barn än de själva hade till sina pappor (Björnberg, 1994; Nilsson, 1992; Åström, 1990).

Också i vår intervjuundersökning finns flera exempel på familjeorienterade fäder. Ändå är könsskillnaderna i föräldraskapets innebörd slående. Betydelsen och konsekvenserna av att bli förälder är fortfarande påtagligt olika för kvinnor och män. Det är framförallt kvinnorna som under en tidsperiod lägger om sina liv när de blir mödrar. De tar ut föräldraledighet och jobbar sedan ofta deltid. Och de nästan fördubblar den tid de ägnar åt hemarbete. Medan heltidsarbetande kvinnor utan barn i genomsnitt använder drygt 23 timmar i veckan till hemarbete är motsvarande siffra för deltidarbetande kvinnor med småbarn drygt 45 timmar (Nyberg, 1996, s. 35). Det är därför knappast förvånande att en stor majoritet av småbarnsmödrarna i vår undersökning uppger att ”familjens behov” har påverkat deras val av arbetstider. Och bland de blivande föräldrarna som vi har intervjuat är det framförallt kvinnorna som begrundar och ibland oroar sig över de förändringar som kommer att inträffa i samband med barnets födelse. Sannolikt hänger detta samman med att barnet i första hand tycks upplevas som de blivande mödrarnas angelägenhet. Det är de som planerar att vara föräldralediga och det är de som tänker jobba deltid efter föräldraledigheten. Och kvinnorna räknar med att förändra sina prioriteringar när barnet är fött. De tror att de kommer att sätta barnens behov framför sina egna, och de tänker sig att de ska ta ett större ansvar för hushållsarbetet än tidigare. Kanske som en följd av att det är de som planerar att vara hemma och gå ner i arbetstid – och därmed förlora i inkomst – är det också kvinnorna som bekymrar sig över hur hushållsekonomin ska gå ihop när barnet är fött (Brodin, 1997). Eller är det kanhända för att kvinnorna i större utsträckning än männen vet vad ett barn kostar? Malins och Eriks synsätt får exemplifiera skillnaden i synsätt.

...det ekonomiska kommer ju att bli lite värre. Malin är lite negativ, hon tror att det kommer att bli hårt ibland. Och jag hävdar att det inte kommer att bli det ... det är lugnt. Visst finns det grejer som kostar pengar. Blöjor, välling, saker, kläder ... Men det får man ta. (Erik)

Jag tror att förändringarna kommer att bli stora. Men det tror inte Erik. Erik tror att det kommer att rulla på ganska bra. Men jag är lite så där ... att jag ser det lite mer negativt och så kommer det som en glad överraskning när det blir bättre än vad man har tänkt sig. Så jag tror väl att det kommer att bli mer förändringar än vad Erik tror. Det är mycket som ska handlas och det kostar ju lite grann att ha barn. Och så blir det ju mindre inkomster, eftersom jag ska vara mammaledig. Jag tror nog ... att det blir nog inte så där jättelätt. Men Erik är lite mer positiv. (Malin)

Männens (yrkes)liv påverkas inte alls i samma omfattning när de får barn (jfr Andersson, 1997). Deras uttag av föräldrapenningen är fortfarande blygsamt. Av dem som deltog i vår surveyundersökning tog kvinnan i två tredjedelar av familjerna ut alla föräldrapenningens dagar.¹ I en femtedel av familjerna tog hon nio tiondelar av dagarna. Bara i var sjunde familj tog mannen ut mer än en tiondel av dagarna. Riksförsäkringsverkets beräkningar bekräftar att papporna inte använder föräldraförsäkringen i någon betydande omfattning, även om deras uttag av dagar har ökat. År 1986 tog männen ut 6 procent och 1994 var andelen cirka en tiondel av dagarna (*Riksförsäkringsverket, Statistikinformation Is-I 1995:12*, s. 2).²

Vår undersökning visar att pappornas uttag av föräldrapenning varierar med deras utbildning. De som har akademisk examen är oftare hemma med sina barn än andra män. Ungefär hälften av dessa män har utnyttjat minst en tiondel av föräldraförsäkringens dagar. Motsvarande andel för män med kortare utbildning är knappt en tredjedel. Enligt andra undersökningar tar de pappor som utnyttjar försäkringen ut flera dagar än tidigare. Till exempel använde den dryga tredjedel (39 procent) av papporna till barn födda år 1991 som tog ut föräldrapenning i genomsnitt 53 dagar. År 1974 var motsvarande siffra 26 dagar (*Riksförsäkringsverket, Statistisk rapport Is-R 1994:1*). Denna ökning framstår dock inte som alltför imponerande när vi betänker att utbyggnaden av föräldrapenningens dagar har varit kraftig under perioden (Bekkengen, 1996). Antalet dagar ökade från 180 till 450 dagar mellan år 1974 och 1991.

Många gånger är skillnaden mellan ideal och verklighet stor. Enligt en undersökning av Statistiska centralbyrån anser en stor andel av både männen och kvinnorna att det vore idealt om båda föräldrarna jobbade deltid och delade lika på ansvaret för hem och

---

¹År 1974 omvandlades den så kallade moderskapsförsäkringen till en föräldraförsäkring. Föräldrapenningen byggdes ut under flera år. Fram till den första juli 1994 kunde föräldrarna sammanlagt få högst 450 dagars ersättning i samband med barnets födelse. Dagarna skulle tas ut innan barnet fyllt åtta år. Ersättningen från föräldraförsäkringen är knuten till mammans och pappans inkomst och var under de 360 första dagarna 90 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten före 1994. För de resterande dagarna utbetalades en ersättning enligt garantinivån (60 kronor per dag). Från och med 1995 sänktes ersättningsnivån till 80 procent (och senare 75 procent) samtidigt som en så kallad pappamånad (respektive mammamånad) infördes, vilket i praktiken innebär att en månad av föräldraförsäkringen går förlorad om pappan inte utnyttjar den. Pappans dagar kan alltså inte överlåtas till mamman. Från och med 1998 ska ersättningsnivån vara 80 procent (*Riksförsäkringsverket, Statistikinformation 1995:2*).

²Enligt andra beräkningar av föräldrapenninguttaget för barn under sex år har emellertid männens andel av dagarna inte alls ökat under åttio- och nittiotalen. Mödrarna har stått för mellan 95 och 97 procent av den totala frånvaron under hela perioden (Nyberg, 1996:19).

barn. Det anser mellan fyrtio och femtio procent av kvinnorna och mellan trettio och fyrtio procent av männen (*Kvinnors och mäns liv, 1995:2.4*). Men verkligheten ser annorlunda ut. Det är i praktiken nästan uteslutande kvinnor som arbetar deltid av familjeskäl. Av kvinnorna i vår undersökning arbetar drygt 40 procent heltid och cirka 30 procent deltid (15–35 timmar i veckan). Av männen är det 80 procent som har heltidsarbete och bara 4 procent som jobbar deltid. Övriga är studerande, arbetslösa, tjänstlediga etc. Av kvinnorna är det 3 procent som är hemarbetande på heltid. Deltidsarbete är alltså något som nästan uteslutande förekommer bland kvinnor.

Av kvinnorna i unga familjer utan barn arbetar två tredjedelar (67 procent) heltid och bara 4 procent deltid. Bland småbarnsfamiljerna är det istället knappt en fjärdedel (24 procent) av kvinnorna som arbetar heltid och 33 procent som arbetar deltid. Många är föräldralediga. Bland dem med lite äldre barn arbetar knappt hälften heltid (47 procent).

Tabell 12 visar att kvinnorna i mycket stor utsträckning är hemma under barnens första levnadsår, för att därefter deltidarbete så länge barnen är under tonåren. Tre fjärdedelar av kvinnorna var hemma på heltid när deras yngsta barn var under ett år. När det yngsta barnet var mellan ett och två år gammalt var det ”bara” drygt en tredjedel av mödrarna som inte alls förvärvsarbetade. Istället deltidarbete kvinnorna med barn under tretton år i mycket stor utsträckning. Det gjorde nästan sex av tio av dem som hade barn mellan två och tretton år. Bland mödrarna till tonårsbarn är det däremot en majoritet som arbetar heltid.

Tabell 12 Yngsta barnets ålder och mödrarnas arbetstider. Alla. Procent.

Yngsta barn:	Heltid	Deltid	Övrigt	Summa
under ett år	9	14	77	100
mellan ett och två år	20	45	35	100
mellan två och sju år	26	58	16	100
mellan sju och tretton	35	58	7	100
mellan tretton och sexton	54	40	6	100

Väldigt många av de deltidarbete kvinnorna uppger att de gjort detta val på grund av familjen. Det gäller hälften av kvinnorna totalt, men andelen av småbarnsmödrarna är större. Av småbarnsmödrar som jobbar kort deltid (under 30 timmar) svarar 74 procent att de gör det av familjeskäl. Bland dem som arbetar lång deltid är siffran 64

procent. Det är dock få kvinnor (ungefär 10 procent) som menar att det var deras make som påverkade dem att arbeta deltid. Det tycks helt klart att valet av deltidarbete är en anpassning till familjeförhållandena (se mera nedan). Samtidigt bör dock tilläggas att 13 procent av kvinnorna uppger att svårigheter att få ett heltidsarbete har inverkat på deras beslut att arbeta deltid.

Det finns förstås åtskilliga skäl till att många kvinnor med små barn gärna väljer att arbeta deltid. Har de ensam huvudansvaret för barn och hem kan det helt enkelt bli för arbetsamt att också förvärvsarbeta på heltid. Även om mannen tar en del av ansvaret för arbetet hemma kan det vara tungt att jobba heltid. Det tycker åtminstone Lena Hedblom som berättar att det för henne är ”jobbigt, mycket jobbigt. För man går hemifrån tidigt på morgonen och [när man] sedan kommer hem ... det är barn hemma, tvätta kläder, läxor och allt”. Ett annat motiv är att barnen om båda föräldrarna heltidsarbetar får för långa dagar hos dagmaman eller på dagis. Både egna och andras erfarenheter påverkar. En undersökning av relationer mellan föräldrar och daghemspersonal exemplifierar några föräldrars erfarenheter av att hämta sina barn först fram emot kvällen. Inte nog med att barnen är trötta. Kanske har de också slussats över till en annan avdelning med annan personal. Så här beskriver en av mammorna i undersökningen en sådan situation: ”Då var det fel avdelning, fel personal och därmed ställde jag mig aldrig frågorna att exempelvis: Har det varit något särskilt? Vad har ni ätit till middag?” (Olsson, 1997:39). Ett citat ur en intervju med en trebarnsmamma från vår undersökning visar att det både handlar om ork och om barn. Hon är gift med en man som jobbar heltid och har ganska långa restider. På frågan varför hon har valt att arbeta deltid svarar hon först att det för henne ”var en fråga om [hon] vill jobba heltid och sköta allt” och tillägger sedan:

Det skulle inte gå runt. Jag skulle inte orka eftersom det är jag som både hämtar och lämnar [barnen på dagis]. Det blir för långt och för jobbigt, både för dom och för mig. (Charlotte)

Också blivande mödrar planerar ofta för att arbeta deltid. Liksom för Charlotte i citatet ovan är skälet både att de tror att det är svårt att förena föräldraskap med ett heltidsjobb och att de inte vill att deras barn ska vara borta alltför många timmar från hemmet.

Medan kvinnornas anpassning av sina yrkesliv efter barnen alltså är tydlig, är en motsvarande förändring nästan obefintlig bland männen. Bara 6 procent av männen i vår undersökning har någon gång av familjeskäl jobbat deltid mer än sex månader i sträck. Samtidigt som den könsmissiga uppdelningen mellan yrkesliv och

familjeliv är uppenbar finns det dock variationer mellan olika familjer. Tabell 12 visar att var femte kvinna arbetade heltid när hennes barn var mellan ett och två år och var fjärde när barnet var mellan två och sju år. Det är framförallt småbarnsmödrar med tjänstemannajobb och högre utbildning som förvärvsarbetar på heltid. Drygt hälften (56 procent) av dem med akademisk examen gör så jämfört med en fjärdedel (27 procent) av dem med tvåårigt gymnasium. På frågan hur arbetstiden idealt skulle se ut om kvinnorna fick välja fritt är det dock bara en fjärdedel av dem med akademisk examen som uppger att de skulle välja att arbeta heltid. Motsvarande siffra för dem med tvåårigt gymnasium är 16 procent (jfr också *Kvinnors och mäns liv, 1995:2.1:40*).

Också när det gäller föräldraledighet finns skillnader mellan olika grupper. Det är något vanligare att kvinnorna i arbetarfamiljer tagit ut hela föräldraledigheten (68 procent) än i högre tjänstemannafamiljer (57 procent). Och som vi nämnde tidigare tog ungefär hälften av männen med akademisk utbildning ut minst en tiondel av föräldraledigheten jämfört med cirka en tredjedel inom andra grupper. Också Riksförsäkringsverkets analyser visar att en större andel pappor med hög utbildning (51 procent) än med låg utbildning (34 procent) tar ut föräldraledighet (*Riksförsäkringsverket, Statistisk rapport Is-R 1993: 3*). Enligt en analys av Statistiska centralbyrån är det dock egentligen kvinnans utbildningsnivå som är avgörande. Effekten av mannens egen utbildningsnivå försvann nästan helt när man i analysen kontrollerade för kvinnans utbildning. Det var oavsett mannens egen utbildning vanligare att han tog ut minst en månads föräldraledighet när hans hustru eller sambo var högutbildad (*Kvinnors och mäns liv, 1995:2.4:18*).

I några avsnitt framöver ska vi diskutera dessa resultat med utgångspunkt från de teoretiska perspektiv som diskuterades i inledningskapitlet: i vilken utsträckning det är normativa föreställningar om moderskap och faderskap, ekonomisk rationalitet eller makarnas relativa resurser som formar förhandlingarna. Vi ställer dessutom våra resultat i relation till ytterligare ett par vanligt förekommande tolkningar. Den ena förklarar männens ringa andel av föräldraförsäkringen med att kvinnorna inte vill släppa barnen ifrån sig. I den andra är det negativa attityder från arbetsgivare och arbetskamrater som får förklara att männen inte vill vara hemma med sina barn. Som vi ska se ger dock vår undersökning knappast stöd för någon av de senare hypoteserna.

Föreställningar om moderskap och faderskap

I förra kapitlet sade vi att det inte finns några starka normer när det gäller hur hushållsarbetet ska fördelas mellan makar och sambor. Även om kvinnor gör mera och könsmärkningen av uppgifter är tydlig har ”könsrollerna” blivit uppluckrade. Det är inte på samma sätt som tidigare på förhand givet vem som ska göra vad hemma. På ett allmänt plan finns istället ett starkt stöd för uppfattningen att båda makarna eller samborna ska dela på ansvaret för hushållsarbetet.

När det gäller synen på föräldrarollerna är det annorlunda. Här vägleds handlingarna i hög grad av könsnormer. I synnerhet gäller detta förväntningar knutna till moderskapet. Medan en man kan vara pappa på flera kulturellt accepterade sätt – han kan välja att ta en aktiv del i barnens uppväxt eller han kan välja att satsa helhjärtat på sitt yrkesliv och sin karriär – förväntas en kvinna alltid att sätta barnet i det främsta rummet när hon blir mamma. Man kan säga att föreställningen om vad som är en ”bra mamma” är betydligt entydigare än den om en ”bra pappa”. Det är betecknande att det hos en del av de intervjuade småbarnsföräldrarna och blivande föräldrarna överhuvudtaget inte hade förekommit någon diskussion alls om att de kunde dela på föräldraledigheten. Det framstod som en självklarhet att det var mamman som skulle vara hemma.

Det blev nog bara så tror jag. Det är väl något som jag har velat, vara hemma när barnen är små (Lena).

Det var aldrig någon diskussion. (Ann)

Nej, jag är inte sådan [som är hemma med barn]. Jag har aldrig haft något skrik efter barn. (Mikael)

I en engelsk sociologisk studie av hemmafruar för ett par decennier sedan, beskriver Ann Oakley hur ”myter” om moderskap starkt medverkar till att upprätthålla status quo i arbetsfördelningen inom familjen (Oakley, 1974). En av myterna är föreställningen att barn (framförallt) behöver sina mödrar, en annan att (framförallt) mödrar behöver sina barn. Sådana föreställningar har utan tvekan ännu stort inflytande på i synnerhet makars beslut om föräldraledighet. Intervjuerna med blivande föräldrar illustrerar detta väl. Nästan alla hade planerat för att kvinnan skulle vara föräldraledig under minst ett år. Att det var just kvinnan som skulle vara hemma från början uppfattades i det närmaste som en självklarhet. Man ansåg en sådan lösning som mest ”naturlig” därför att barnet är mer beroende av mamman under den första tiden. De blivande papporna tänkte i allmänhet ta ut föräldraledighet när deras barn blivit större, dock inte

nödvändigtvis någon sammanhängande ledighet utan några dagar då och då.

Så tycker vi att det är mest naturligt att jag är hemma eftersom jag ammar det första året. Och att Mats är hemma sen. Om det går. Det känns mest naturligt. Och jag tror att det är roligare för hans del också. När barnet är lite mer ... moget och större. Så att det klarar sig bättre själv. Eller tillsammans med Mats. Men inte är beroende av mamman hela tiden. Det är ju tyvärr, inte *tyvärr* men ... det är ju så i början. Det är ju biologiskt så. (Åsa)

Första tiden, det låter kanske traditionellt, men jag tror att det är ganska viktigt för barnet med en nära relation till mamman. Man har ju haft det extremt innan man föds. Och så tror jag att det är ganska väsentligt att ha det en stund efter också, en stund. Faktiskt. (Mats)

Ja, det är väl mest naturligt [att mamman är hemma först]. Dom är ju så himla beroende av sina mammor. Första biten. Det blir nog bara knasigt om man är hemma och stökar till det. Mot lite senare, då dom kanske kan klara sig lite bättre. Utan mamman. (Fredrik)

Föreställningen att modern och barnet har en speciell relation under barnets första år är djupt rotad både hos kvinnor och män. Även om en allmän uppfattning tycks vara att kvinnor och män ska dela på ansvaret för såväl familjens arbete som ekonomi finns en utbredd uppfattning att "kvinnor bör vara hemma med barnen när de är små" (jfr också Bäck-Wiklund, 1996). Sextio procent av kvinnorna, och sjuttio procent av männen, instämmer i att mamman ska vara hemma med barnen när de är små (se tabell 13). Bara 14 respektive 12 procent tar helt eller delvis avstånd från det påståendet. I denna fråga finns dock betydande skillnader mellan olika kvinnor. Bland kvinnorna i högre tjänstemannafamiljer är det bara en dryg tredjedel som instämmer i ovanstående påstående jämfört med nästan två tredjedelar av kvinnorna i arbetarfamiljer. (För männen finns denna klassvariation knappast alls.) Det är också, intressant nog, en mindre andel av småbarnsmödrarna som instämmer i att mammor bör vara hemma när barnen är små (53 procent) än bland kvinnorna i unga barnlösa par (62 procent).

Tabell 13 Andel av kvinnor respektive män som instämmer helt eller delvis i påståenden om könsroller. Procent.

	Kvinnor	Män
Kvinnan bör lika mycket som mannen bidra till familjens försörjning.	66	57
Ett förvärvsarbete är nödvändigt för att en kvinna ska vara självständig	62	59
Män bör lika mycket som kvinnor ta ansvar för det praktiska arbetet med hem och barn	85	80
Det skulle vara bättre för barnen om pappor tog ut mer föräldraledighet.	55	59
Kvinnor bör vara hemma med barnen när de är små	60	70

Trots att endast 16 procent av männen i vår undersökning hade tagit ut mer än en tiondel av föräldraledigheten, är det inte mer än en fjärdedel av kvinnorna som uppger att de önskar att deras man hade utnyttjat flera av föräldraledighetens dagar. Och av tabell 13 framgår att det är många kvinnor som inte anser att pappaledighet är så viktig, åtminstone inte för barnen. Bara drygt hälften av de tillfrågade instämmer i påståendet att ”det skulle vara bättre för barnen om pappor tog ut mer föräldraledighet”.

Vi har skapat ett index av påståendena att ”kvinnan bör lika mycket som mannen bidra till familjens försörjning” och ”kvinnor bör vara hemma med barnen när de är små”. De som instämmer i det första påståendet men tar avstånd från det andra har jämställda attityder, medan de med traditionella attityder tar avstånd från det första påståendet och instämmer i det andra. Personer med en ambivalent inställning svarar traditionellt på ett av påståendena men inte på det andra.

Det är enligt denna kategorisering många som har ambivalenta attityder. Det gäller nästan två tredjedelar av både kvinnorna och männen. Bara en femtedel av kvinnorna och en ännu mindre andel bland männen har jämställda attityder. Resten svarar traditionellt på båda frågorna (se tabell 14).

Tabell 14 Attityder till könsroller och föräldraledighet. Procent.

Attityd	Kvinnan tog all föräldraledighet*		Mannen tog mer än 1/10 av föräldraledigheten*		Mannen önskar att han hade tagit ut mer föräldraledighet	Kvinnan önskar att mannen hade tagit ut mer föräldraledighet	Alla	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Jämställd	48	(52)	24	(24)	47	32	20	16
Ambivalent	65	(63)	16	(14)	39	28	62	60
Traditionell	72	(79)	8	(9)	34	2	18	23
Summa:							100	100

*Kvinnors svar inom parentes

Det är framförallt kvinnor med traditionella attityder som inte önskar att deras man hade tagit ut mer föräldraledighet. Nästan inga av dem önskar detta. Det gör däremot cirka en tredjedel av kvinnorna med jämställda attityder. Bland männen är det ganska vanligt att önska att man hade tagit ut en större andel av föräldrapenningens dagar. Det uppger ungefär fyra av tio män. Nästan hälften av männen med jämställda attityder uppger att de önskar att de hade tagit ut mera ledighet. Något förvånande är det kanske att också en tredjedel av männen med traditionella attityder svarar på samma sätt. Män med jämställda attityder till könsroller har dock i större utsträckning än de med en traditionell inställning tagit ut föräldraledighet (se tabell 14). Medan kvinnan tog ut alla dagarna i nästan tre fjärdedelar av familjerna där mannen har en traditionell inställning, är motsvarande andel för dem med jämställda attityder knappt hälften. Kvinnornas attityder och männens uttag av föräldrapenning varierar på ett likartat sätt.

Män och kvinnor med en jämställd inställning delar alltså i större utsträckning på föräldraledigheten än de med ambivalenta och traditionella synsätt. Detta tyder på att normativa föreställningar har en inverkan på fördelningen. Men det räcker inte alltid med att vilja. För Kerstin Karlsson och hennes man är det ojämlika ekonomiska realiteter som i praktiken har styrt många av deras val (se mera nedan).

I och för sig tycker jag att det ska vara delat, bägge ska ta lika stort ansvar. Men det är tyvärr så att [männen] tjänar ju mer, så de har ju det ekonomiska ... att hyran blir betald. Jag skulle vilja att det var mer jämnt fördelat på kvinnor och män. Men jag tycker att det är för jävligt att han tjänar så mycket mer, nästan tiotusen kronor mer, än vad jag gör. (Kerstin)

Enligt en studie av Ulla Björnberg (1994) har män och kvinnor olika motiv till att ta ut föräldraledighet. Tendensen är att männen mer än kvinnorna betraktar barnomsorg och hushållsarbete som något som ska vara utvecklande för dem själva. Männens motiv för att vara pappalediga handlar alls inte om någon strävan efter jämställdhet. Inställningen hos några av männen som vi har intervjuat överensstämmer inte helt med den bilden. En del betonar tvärtom att det just för jämställdheten är viktigt att pappor tar ut föräldraledighet.

... jag tror att det är en viktigt grej för jämställdhet ... om man har barn så är det viktigt att pappan är pappaledig. Det förändrar ens syn på det här med jämställdhet och hur det är att vara hemma och sköta om barn. Har man inte provat det så tror jag att man inte vet det. (Staffan)

Men det finns också både bland de blivande papporna och småbarnspapporna män som på ett annat sätt än kvinnorna betonar att barnledigheten är något som de själva måste få utbyte av. När Sebastian Lindholm som var hemma med sitt första barn förklarar varför han inte ville vara föräldraledig med det andra barnet, eller med det tredje som var på väg, påpekar han att han inte "behövde testa igen" för nu visste han hur det var och att tror inte att det "skulle ge lika mycket" en andra gång.

Jag tror att första gången så gav det någonting ändå. Nu skulle Max vara tre och ett halvt och Jonatan två och ett halvt, och sedan med en bebis som är ett halvår, eller något. Det skulle inte bli samma kontakt med det här lilla barnet som det var med det första, tror jag. (Sebastian)

Som framgått är skillnaderna i förväntningar på en mammas och en pappas föräldraskap stora, betydligt större än de som gäller hushållsarbetet. Även om det skett förändringar i papparollen uppfattar i stor utsträckning både kvinnor och män att det är "naturligt" eller "självklat" att mamman ska vara hemma med barnen när de är små. Val som sker på grundval av sådana önsknings tenderar förstås att reproducera könsarbetsdelningen mellan hemarbete och förvärvsarbete.

Manlig valfrihet

När orsakerna till makars arbetsfördelning söks i normer om moderskap och faderskap utgår man implicit från att uppdelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete är ett resultat av kvinnans och mannens (internaliserade) önsknings. En alternativ – och populär – förklaring är att männen egentligen vill vara hemma med sina barn,

men att kvinnorna inte släpper barnen ifrån sig. Kvinnorna vill ”vara hemma” och ser inte gärna att männen inkräktar på detta traditionellt kvinnliga område (jfr Jalmert och Vrysele, 1992; *Pappagruppens slutrapport*, 1995). Pappornas ringa andel av föräldraförsäkringen skulle alltså vara en effekt av maktutövning från kvinnornas sida. Det är de som hindrar sina män från att uppfylla sina önskningar.

Det kan tyckas som om våra resultat ger visst stöd för denna teori. Det har framgått att det i allmänhet finns en stark vilja hos kvinnorna att vara hemma med sina barn under deras första år. Bara en fjärdedel uppger att de önskar att deras man hade tagit ut en större andel av föräldraförsäkringens dagar. Nästan 40 procent av männen svarar däremot att de önskar att de hade tagit ut mera ledighet. Det önskar också Göran Ekström. Han var hemma med sitt första barn i sex veckor och med det andra i fem. Han hade gärna stannat hemma längre. Men även om också hans sambo gärna ville vara hemma med barnen, vore det fel att säga att hon hindrade honom från att ta ut flera dagar.

Jag tror inte vi diskuterade så mycket [hur vi skulle dela på föräldraledigheten]. Det föll sig nog ganska naturligt. Dels för att jag har det jobbet som jag har. Vi är få till antal. Det är svårt att, svårt att ta ledigt ... är det väl inte ... men de har svårare att förstå det här med ... eftersom de är en äldre generation. Plus att jag tjänar lite bättre. Sedan tror jag att hon ville gå hemma.
(Göran)

Görans sambo Eva ger en liknande version.

Det bara blev så på något sätt. Och sedan ville jag nog hemskt gärna vara hemma. Fast Göran tyckte också det var jättemysigt att vara hemma ... det tyckte han verkligen. Men jag tror nog att jobbet betyder mer för honom. Plus att lite ekonomiskt är det ju alltid ... eftersom han ändå är den som tjänar mer än vad jag gör. Men jag var nog lite egoistisk där också ... att jag ville vara hemma. (Eva)

För Göran och Eva tycks flera motiv ha samverkat när det gäller fördelningen av föräldraledigheten (vilket är fallet för de flesta intervjuade par). Att Eva ville vara hemma utgör ett av dessa motiv. Men kanske var huvudmotiven till att Göran inte tog ut flera dagar ändå snarast arbets- och inkomstrelaterade. Arbetet ”tillät” honom inte att ta ut flera dagar, och familjen skulle förlora ekonomiskt. Och arbetet betyder mycket för Göran. På frågan varför Eva, och inte han, arbetar deltid, svarar Göran att han för närvarande tycker att hans jobb är viktigare för familjen, såväl ekonomiskt som ur framtidssynpunkt.

Kapitel 3

Ur familjens synpunkt anser jag [mitt jobb] viktigast. Men om hon också skulle ha ett bra jobb som hon trivdes med, med bra framtid, så skulle jag nog personligen tycka det är lika viktigt. Som situationen ser ut idag så är mitt mycket viktigare.

(Varför då?)

Dels på grund av lönen ... På grund av framtiden, det ser ljus ut. Och att eftersom vi nu äger det så är det ju ett jobb som jag styr ganska mycket själv. Det tycker jag är mycket värt. (Göran)

Att kvinnor i allmänhet finner sig väl tillrätta med tanken på att själva vara hemma med sina barn är inte detsamma som att de inte också vill att papporna ska vara hemma. I våra intervjuer är det tvärtom typiskt att kvinnorna gärna ser att deras män är hemma med barnen under en tid. Detta gäller nästan alla blivande mödrar som poängterar att de anser att det är viktigt att också mannen tar ut föräldraledighet.

Jag har känt att det är klart att Uffe ska vara hemma, för att uppleva det här. För jag tror att väldigt många pappor går miste om en tid när barnen är väldigt små, att de inte umgås med [barnen] lika mycket som vi mammor gör. (Ingrid)

Jag är oerhört glad att Niklas vill vara hemma med vårt barn. Jag har inga problem med att släppa på det. Många kvinnor är ju så att "jag ska ha allt". (Sara)

Också småbarnsmödrarna var i allmänhet positivt inställda till att deras män var hemma. I de fall mannen inte alls hade tagit ut någon föräldraledighet, var det antingen något han inte önskade (som Mikael Hallgren som aldrig "haft något skrik efter barn") eller också fanns ekonomiska motiv med i bilden (som hos familjen Lundin där endast mannen hade ett jobb). Däremot finns i våra intervjuer exempel på att kvinnan, men inte mannen, önskade att han skulle vara föräldraledig. Vi berättade tidigare om Sebastian Lindholm som inte ville vara hemma med sitt andra och tredje barn eftersom han trodde att "det inte skulle ge" så mycket. Hans hustru trivdes dock inte särdeles väl med att uteslutande vara hemma med barnen under långa perioder. Hon saknade arbetet och vuxenkontakterna där. Agnes önskade att Sebastian skulle vara hemma med de andra barnen också. När det stod klart att han inte ville det blev hon "lite sur" (pappamånaden som infördes 1995 skulle han ta ut istället för semester) men några öppna konflikter var det inte fråga om. Agnes tycker att papporna själva ska få välja om de ska vara hemma med sina barn eller ej. Det skulle därför inte falla henne in att försöka tvinga Sebastian att ta ut föräldraledighet. Hon vill minst av allt "bli

någon typ av satkärning ...". Makarnas förhandlingar om föräldrale-
dighetens fördelning skedde med all tydlighet på olika premisser.

Jag tycker så här: att om ett par får barn, säger vi, så tycker jag
att om båda vill och båda har jobb, då tycker jag mannen ska ha
möjlighet att vara hemma. Men om han inte vill så ska han inte
vara det, förstår du, bara med lagar och sådant tjafs.

(Om hon inte vill heller då?)

Då ska man ju inte skaffa barn. Det skulle aldrig falla mig in att
tvinga honom, aldrig, för det måste ju komma inifrån och sedan
behöver ju inte han älska sina barn mindre för det. (Agnes)

Denna "dolda maktmekanism" (Komter, 1991) – att både Agnes och
Sebastian på ett ganska oreflekterat vis sätter hans behov i främsta
rum – var verksamt i flera familjer. Jenny Sundbergs man hade inte
alls utnyttjat föräldraförsäkringen. Under intervjun med Jenny
framkom det dock vid flera tillfällen att hon önskade att hennes man
hade varit hemma med barnen. Eftersom hon märkte att "han inte
riktigt kan enas med tanken att vara hemma" ville hon dock inte
kräva detta av honom. Hon upplevde att hon måste respektera sin
mans inställning.

Men det är helt klart så att arbetet är väldigt viktigt [för honom],
och han måste verkligen få känna att han har ett bra jobb. Det är
viktigt för honom och det utrymmet måste han få. Det känner jag
att det är viktigare att han får det än att jag får det. För hans
skull. (Jenny)

Jenny tycker liksom sin man mycket om sitt arbete. Hon upplever att
"man är någon helt enkelt när man jobbar". Den känslan kan vara
svårare att er hålla "när man är hemma för då är man 'bara' mamma
på något sätt ...". Men när Jenny kände att hennes man inte ville vara
hemma var hon ändå beredd att ta hela ledigheten själv. Hon
upplever inte detta som ett "offer" eftersom det trots allt för henne
var "okej att vara hemma". Däremot önskar Jenny att hennes man
hade prioriterat på ett annat sätt. Då skulle han ha fått en "ännu
tajtare relation" till barnen redan från början. Och han skulle, liksom
hon själv, fått ett välbehövligt "litet brejk" i livet och hunnit
"fundera en hel del, få en liten paus och kliva åt sidan lite".

Varför tycker Agnes och Jenny att deras män, men inte de själva,
har rätten att välja om och hur mycket de vill vara hemma med sina
barn? Ett möjligt svar ger Anna G. Jónasdóttirs (1991) teori om
kärlekens (d.v.s. omsorgens och den erotiska extasens) könsskilda
villkor. Teorin utgår från att kvinnor och män intar olika positioner i
den socio-sexuella sfären och att männens position tilldelar dem
rätten att ta kvinnornas kärlek och omsorg i anspråk (vare sig det

gäller för sina barns räkning eller för sig själva). Även om kvinnorna frivilligt ger sin omsorg och kärlek till sina män och barn är detta fråga om en maktrelation: i kraft av sin strukturella position kan männen exploatera kvinnornas kärlekskraft (se också Jakobsen och Karlsson, 1993). Anna G. Jónasdóttir understryker att hennes teori inte bygger på "essentialistiska" antaganden av typen att kvinnor skulle ha en inneboende, naturligt förmåga att utöva omsorg och kärlek som männen saknar. Däremot menar hon att det på rent empiriska grunder finns anledning att utgå från att de praktiska erfarenheterna av att vårda människor, och då framförallt barn, genererar andra attityder och synsätt än om sådana praktiska erfarenheter saknas (Jónasdóttir, 1994).

Identitet och prioriteringar

Det är inte bara mammornas och pappornas egna förväntningar som har betydelse för fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete. Också omgivningens reaktioner påverkar. Vissa undersökningar tyder på att negativa attityder hos chefer och överordnade utgör stora hinder för pappor som vill ta ut föräldraledighet (t.ex. *Pappagruppens slutrapport*, 1995). Enligt en undersökning som bygger på enkätsvar från drygt två tusen kvinnor och män som har varit föräldralediga möttes dock dessa män överlag av positiva reaktioner från sina chefer (Tyrkkö, 1997:152). Det är till och med en större andel av männen än kvinnorna som uppger detta. Sju av tio kvinnor och män i professionella yrken hade, enligt undersökningen, fått någon form av positivt gensvar från sina överordnade. Bara var tionde hade mött negativa reaktioner (resten möttes inte av någon reaktion alls). Detta gällde såväl kvinnor som män. Bland tjänstemännen uppgav en större andel av männen än av kvinnorna att de fått positiva gensvar från ledningen (58 procent respektive 54 procent). Negativa reaktioner mötte 12 procent av männen och 8 procent av kvinnorna. Bland arbetarna fick cirka hälften av kvinnorna (49 procent) och 58 procent av männen någon form av positiv reaktion. Inte heller möttes männen i nämnvärt större utsträckning än kvinnorna av negativa reaktioner från sina arbetskamrater. Mindre än var tionde man i de tre kategorierna uppgav att han har råkat ut för negativa reaktioner. För kvinnorna hände detta än mer sällan (Tyrkkö, 1997:151).

Arja Tyrkkös undersökning visar att män som tog ut föräldraledighet inte bemöttes med negativa attityder från överordnade eller arbetskamrater i någon större utsträckning. I samma riktning pekar en mindre undersökning av postanställda män som varit föräldralediga

(Ramirez-Thimerdal, 1997). Huruvida samma sak också skulle gälla män som har valt att inte ta ut någon föräldrapenning kan vi förstås inte på grundval av nämnda studier uttala oss om. Men man kan nog ändå hävda att resultaten tyder på att mäns eventuella farhågor för att de ska straffas om de stannar hemma med sina barn är överdrivna. Våra intervjuer indikerar samma sak. Möjligen Göran Ekström undantagen är det ingen av de (före detta) föräldralediga papporna som nämner att de blivit utsatta för negativa reaktioner från sin arbetsgivare eller arbetskamrater.

Å andra sidan finns det forskningsresultat som tyder på att männen (men inte kvinnorna) faktiskt förlorar i löneutveckling om de tar ut föräldraledighet (Albrecht m.fl., 1996). Samma sak gäller kvinnor som är frånvarande av andra skäl än föräldraledighet. De kvinnorna förlorar i samma utsträckning som männen. Resultaten ställer teorin om humankapital ifråga – enligt denna borde ju all frånvaro drabba lika – och detta föranleder författarna att formulera den så kallade signaleringsteorin. Hypotesen är att kvinnorna inte förlorar i lön när de är föräldralediga eftersom detta inte ”signalerar” något om deras vilja att göra karriär (nästan alla kvinnor är hemma med barn). Föräldraledighet för männens vidkommande skulle däremot just ”signalera” brist på karriärvilja.

Det kan finnas en oro för vad som ska hända på arbetet – befogad eller obefogad – som avhåller en del män från att dela föräldraledigheten med sitt barns mamma. De intervjuade blivande fäderna som inte tänkte ta ut någon sammanhängande ledighet hänvisar just till sina arbeten. De tror inte att det skulle gå att vara borta från arbetet under någon längre tid. Framförallt är de rädda för att de skulle förlora den tjänst de har om de var föräldralediga under en längre period.

Jag är gärna hemma. Jag skulle inte ha något emot att vara hemma ett halvår, så länge det fungerar med jobbet. Men det fungerar inte med jobbet. Maximalt ... Jag ska försöka vara hemma så mycket som möjligt, utan att riskera jobbet. Och den gränsen ... den märker jag ju själv. Och man vill ju inte bli ersatt med någon annan. (Olof)

Men farhågan eller risken att missa sina karriärchanser och ”bli ersatt med någon annan” är inte något som bara gäller män. Också för kvinnor är det ur arbets- och karriärsynpunkt ”riskfyllt” att vara hemma med sina små barn. Eva till exempel hade till sin stora besvikelse blivit omplacerad till andra arbetsuppgifter när hon kom tillbaka från sin föräldraledighet. Men kanske är det särskilt beslut om deltidsarbete som får kvinnor att reflektera över konsekvenserna. För Agneta Ek till exempel var det just ”arbetets krav” som

förklarade att hon från att ha arbetat deltid på 80 procent under några månader, gick tillbaka till heltid. Hon upplevde att det inte fungerade att arbeta deltid ”om man har den typen av ambitioner och den typen av jobb som jag har”. Av de heltidsarbetande småbarnsmödrarna i vår enkätundersökning är det två tredjedelar som, liksom Agneta, motiverar detta med att det i deras yrke är nödvändigt att jobba heltid.

Det är knappast för att kvinnorna ”riskerar” mindre än männen i form av karriärer som de arbetar deltid i så stor utsträckning. Troligare är att det handlar om identitet och prioriteringar. Jenny Sundberg som arbetar i databranschen tror – precis som Olof i citatet ovan – att hennes karriär kommer att bli lidande när hon efter sin föräldraledighet ska börja arbeta deltid. Detta utgör dock – till skillnad från Olof – inget avgörande hinder för Jenny.

... i största allmänhet på mitt jobb så tror jag att man inte riktigt räknas när man inte jobbar full tid. Där ska man jobba mer än full tid. Så det kommer nog att bli en del struligheter och kontroverser ... att man inte riktigt hänger med. Så jag tror att det kommer att bli jobbigt för mig. / .../ Man kan möjligtvis behålla sin position men man kan inte göra karriär. Det är uteslutet som jag ser det. Det finns de som har försökt, jag har sett exempel på det, men det slutar alltid med att de får gå tillbaka till någon lägre tjänst. Jag tänker inte ens försöka. Jag tänker göra karriär sedan ... om tio år eller så. (Jenny)

En blivande mamma resonerar på ungefär samma sätt.

Säger man att jag kan inte vara chef på sjuttiofem procent, då får jag väl göra något annat då (skratt). Karriären är för mig inte lika viktig längre för jag har gjort [karriär] under ... tio år. Slitit och hållit på. Nått en bra position inom det företag där jag jobbar. Det är inte så viktigt för mig. Det viktiga är att jag har ett jobb som jag trivs med. (Ingrid)

Om negativa attityder och karriärbrott drabbar kvinnor och män i lika stor (eller liten) utsträckning, spelar arbetsplatsen in på ett annat sätt. Män som arbetar i mansdominerade yrken utnyttjar föräldraförsäkringen i mindre utsträckning än män i kvinnodominerade yrken. Också Riksförsäkringsverkets siffror visar att en större andel män i offentlig sektor, än i privat sektor, tar ut föräldraledighet. Manliga förskolelärare och fritidspedagoger ligger i topp, följda av bibliotekarier, sjukgymnaster, sjuksköterskor och barnskötare. Lantbrukare och skogsbrukare är de yrken som minst tycks befrämja pappaledighet (*Riksförsäkringsverket, Statistisk rapport Is-R 1993:3*).

I kapitel två visade vi att jobbet i allmänhet betyder mycket för kvinnor. En stor majoritet svarar att de skulle förvärvsarbeta även om

det inte var ekonomiskt nödvändigt och en majoritet uppger också att jobbet är ett stort intresse för dem. Dessa svar antyder att arbetsorienteringen bland kvinnorna var lika stark som den hos männen. Ändå tycks det som om många kvinnor – på ett annat sätt än flertalet män – kan tänka sig att inte prioritera sina yrkesliv, åtminstone under en begränsad tidsperiod i deras liv. Delvis oberoende av kvinnans och mannens relativa inkomster förefaller familjen, eller kanske rättare barnen, väga tyngre för kvinnorna än för männen under vissa skeden i livet. Vare sig detta bäst förklaras med kvinnans socio-sexuella position (Jónasdóttir, 1991), eller med moderskapets roll i konstruktionen av en kvinnlig identitet (Fenstermaker Berk, 1985), visar denna skillnad på otillräckligheten i såväl den ekonomiska teorin, som teorin om relativa resurser (se kapitel 1).

Ekonomisk rationalitet och maktresurser

En av de allra vanligaste hypoteserna i diskussioner om varför det är mammor och inte pappor som tar ut föräldraledighet och går ner på deltid är att detta beror på männens större inkomster. Det räcker inte med jämställda attityder. Också ekonomiska realiteter spelar in. Som vi tidigare sett är detta argument väl förankrat i ekonomiska teorier om hushållens handlade som säger att det för hushållet är mest effektivt att den som tjänar mest också förvärvsarbetar mest (se kapitel 1).

Även om det gäller en kortsiktig rationalitet, ger Riksförsäkringsverkets beräkningar ett visst stöd till hypotesen att fördelningen styrs av ekonomisk rationalitet (*Statistisk rapport Is-R 1993:3*). De visar till exempel att pappor med låga löner är de som i genomsnitt tar ut flest dagar (58 dagar mot 44 för pappor med ”medelhöga löner”), medan mammor med höga löner tar ut färre dagar än mammor med medelhöga löner (284 respektive 326 dagar).

Ekonomiska överväganden spelade också in för många av våra intervjupersoner. Mannens högre lön utgjorde ett vanligt motiv till att mamman tog ut det mesta av föräldraledigheten eller gick ner i arbetstid. Men oftast utgjorde detta bara ett av flera motiv. När till exempel Sebastian Lindholm förklarade varför det var hans hustru som gått ner på deltid hänvisade han förvisso till hushållsekonomin, men också till att arbetet betyder mera för honom än för henne. Han ”stormtrivs” på sitt arbete och han tror att jobbet är viktigare för honom än för Agnes.

... jag tror inte att [Agnes jobb] kanske har samma rang som för mig. Det är för att jag tror att hon värdesätter barnen och famil-

jen mera egentligen. Jag värdesätter dem också, men jag är inte hemma från jobbet om jag inte absolut måste. Det tror jag i och för sig att inte Agnes heller är, men hon har nog en annan inställning. Pengar är inte allting ... och det är det ju inte heller ... men det är ju det man lever av. (Sebastian)

På frågan om han tror att hans hustru skulle hålla med honom svarar han:

Om man ska vara kall och räkna pengar, så tjänar jag mycket mer än hon, och det är viktigare att jag är på jobbet än att hon är det, om man bara ser så, pengar till att betala räkningarna. Men annars tror jag att hon tycker att hennes jobb är lika mycket värt som mitt, och det är det ju också. Det viktiga är att båda trivs. Jag tror inte hon håller med mig där, om att jag tycker att mitt är viktigare. Det tror jag inte.

Sebastian hade rätt. Hans hustru anser att bådas jobb är precis lika viktiga.

I några familjer var det arbetslöshet som låg bakom fördelningen. Hos det unga paret Lundin hade mannen ett jobb men inte kvinnan. Då framstod det som självklart att det var hon som skulle vara hemma. Lennart Andersson och hans sambo var båda arbetslösa när deras första barn föddes. Anledningen till att det blev Eva som stannade hemma med barnen var enligt Lennart att hans chanser att få ett jobb var större än hennes.

Från början var båda arbetslösa, och då låg det ju lämpligast på hennes sida, för det är svårare för henne att få ett jobb med ett litet barn än vad det är för mig att få ett jobb. (Lennart)

För familjen Lind verkade arbetslösheten i motsatt riktning. I samband med det första barnets födelse blev Bo arbetslös. Eftersom Charlotte, som var hemma med barnet den första tiden, hade ett jobb blev det Bo som använde sin ofrivilliga arbetslöshet till att vara föräldraledig. När barn nummer två föddes var det istället Charlotte som tog ut så gott som all föräldraledighet. Också då spelade arbetslöshet in, fast denna gång var det Charlotte som saknade jobb.

För familjen Karlsson blev den potentiella inkomstförlusten avgörande både för fördelningen av föräldraledighet och för att det var Kerstin som gick ner på deltid. Paret delade på föräldraledigheten för det första barnet. Kerstin var hemma ett år och hennes man ett halvår. När det andra barnet kom blev proportionerna annorlunda. Då var Kerstin hemma i fjorton månader och Magnus i tre. Förändringen berodde inte på att Magnus inte ville vara hemma längre tid med det andra barnet. Tvärtom. Men familjen klarade det inte ekonomiskt. Magnus förlorade betydligt mer på att vara hemma än Kerstin,

eftersom han tjänar mycket mer. Och även när Kerstin var föräldraledig var det svårt att få ekonomin att gå ihop.

Vi hade det jättetufft alltså när jag var hemma. Jag fick väl ut fyra och fem ... Vad är det för något? Vi hade ju hyra och vi har ju inga bidrag och vi har studielån och Magnus pendlar. Magnus tjänar ganska bra men jag har ju jättedålig lön och jag hade jättedålig föräldrapenning. Så det var tufft, helt klart, när jag var hemma. (Kerstin)

Han skulle också ha kunnat jobba sjuttiofem procent och kanske vara ledig en dag i veckan. Men genom att han tjänar mer ... man måste ju ta den som har bäst lön. (Kerstin)

Ekonomiska överväganden finns alltså med i bilden även om de sällan ensammar avgör fördelningen. Ett citat från intervjun med Jenny Sundberg fångar blandningen av motiv.

Vi pratade om pappaledigt och så ... men han jobbade ju som säljare då också, och vi kom nog fram till att det var dyrt ... och på något vis ... nej, det är väl på något sätt vad jag sade förut. På något sätt kände man att han ville nog inte riktigt. Det är inte bara pengar det handlar om. Riktigt så enkelt är det inte. (Jenny)

Att beslutet om föräldraledighet och deltid inte uteslutande (eller främst) bestäms på ekonomiska grunder visar sig också i att det nästan aldrig blir något totalt "rollbyte" i de fall kvinnan tjänar mest (jfr Sandqvist, 1993, Hochschild, 1989). Normativa föreställningar om kön tycks inverka mera på människors handlande än den ekonomiska rationaliteten. Några intervjuer med blivande föräldrar illustrerar detta. I två av paren tjänar kvinnan mer än sin make. Ändå avser inte mannen att vara föräldraledig under någon längre tid. Anders och Ingrid är ett exempel. Hon tjänar flera tusen mer än han, och de har räknat ut att de kommer att förlora ganska mycket ekonomiskt på att hon är hemma. Ändå är det Ingrid som planerar att vara hemma första året. Anders ska också vara hemma sedan, men det är inte bestämt hur länge. Ingrid sätter sin önskan att vara hemma i samband med att hon ska amma barnet.

... i och med att man förhoppningsvis kan amma hela tiden. Det vet man ju inte heller, man kanske inte kan amma, man kanske inte tycker att det är något roligt, eller så har man inte mjölk så det räcker. Men förhoppningsvis så kan man amma barnet och göra det hela första året. Och då är det ju mest praktiskt att jag är hemma det året. (Ingrid)

Det finns undersökningar som pekar på att familjer där mannen har tagit ut föräldraledighet inte har förlorat nämnvärt mycket ekonomiskt (Jalmert och Vrysele, 1992). Om detta också skulle gälla

familjer där mannen inte varit hemma med barnen vet vi inte. Vid normala LO-löner är dock den ekonomiska förlusten försumbar (se Bekkengen, 1996). Ändå tyder våra resultat på att löneskillnaderna mellan kvinnor och män stärker de rådande mönstren även om pengar långt ifrån utgör det enda eller avgörande motivet bakom familjers sätt att organisera arbetet.

Kvinnors maktresurser och mäns familjeliv

Kvinnor med samma utbildning, yrkesstatus och inkomst som sina män tycks ha ganska goda möjligheter att påverka sina män att ta större ansvar för omsorgen för barnen. En något större andel män i "likalönefamiljer" tog till exempel ut mer än en tiondel av föräldraledigheten, än i de där mannen tjänar mycket mer än sina hustrur (19 respektive 12 procent). Och det är betydligt vanligare att de förstnämnda männen lämnar och hämtar sina barn på dagis. Det gör 66 procent lika ofta eller oftare än sina hustrur eller sambor, mot 39 procent av dem som tjänar betydligt mer (se tabell 16 nedan).

Önskar kvinnan att hennes man ska dela föräldraledigheten tycks det som om hon lättare får makt bakom orden när hennes sociala och ekonomiska position är likvärdig hennes makes (jfr Holter och Aarseth, 1994:146). Tidigare såg vi exempel på att sådana önskemål från kvinnans sida inte alltid uppfylls. Jenny och Agnes ville att deras män skulle ta ut föräldraledighet, men männen gjorde av olika skäl inte detta. I båda de familjerna tjänar mannen ganska mycket mer än kvinnan. Hos Agneta och Staffan Ek ser det annorlunda ut. De har samma akademiska utbildning och tjänar nästan precis lika mycket (Agneta tjänar någon hundralapp mer). Agneta och Staffan har också delat mera lika på föräldraledigheten än något annat par. Staffan var hemma med det första barnet i tre månader (Agneta i åtta). Föräldraledigheten för det andra barnet delade paret mitt itu och de var således hemma i sex månader var. Och både Staffan och Agneta förkortade under en kort period sina arbetstider, för att sedan återigen börja arbeta heltid.

Staffan berättar att det från början inte alls var självklart för honom att han skulle var hemma med sina barn. Det var det däremot för Agneta. Hon var bestämd på den punkten och framhöll redan vid det första tillfället som Staffan och hon snuddade vid tanken på att bilda familj att föräldraledighet "det är något man delar på". Staffan övertygades eftersom han inte kunde hitta några hållbara skäl som talade emot.

Efteråt har Staffan sagt att just då så tyckte han väl att det inte fanns något rationellt argument för att göra något annat, så det

Fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete

var bara att gilla läget så att säga, men att han så här efteråt inte skulle velat ha det på något annat sätt. Men då, första gången, så var det väl mer ett nödvändigt ont ... att man skulle dela på det.
(Agneta)

På frågan varför han ändrade inställning svarar Staffan – precis som när det gällde hushållsarbetets fördelning – att han inte hade något att välja mellan. Han tror inte att han skulle ha varit föräldraledig ”om inte Agneta hade krävt”. Eftersom Agneta tjänade lika mycket och hade ett lika ”viktigt” jobb, fanns det inga förnuftiga skäl för att hon skulle vara hemma hela tiden, när hon nu inte själv ville.

Vi har ungefär lika syn på det [arbete och familj]. Vi jobbar ungefär lika mycket, och har ungefär samma inställning till jobbet. Vi jobbar ungefär lika mycket och är hemma ungefär lika mycket. Vi har så att en lämnar barnen hos dagmamman och då hämtar den andra. Man turas om med det lite. Vi jobbar nästan exakt lika många timmar per vecka. (Staffan)

Också resultaten från andra undersökningar tyder på att par där båda är välutbildade och har liknande yrkesstatus delar mest lika på hemarbetet (t ex Hestbaek, 1995). Även enligt en tidigare refererad undersökning från Statistiska centralbyrån inverkar kvinnornas tillgång till maktresurser på fördelningen. Det är när deras hustrus eller sambos utbildningsnivå är hög som männen tar ut flest dagar av föräldrapenningen (*Kvinnors och mäns liv, 1995:2:4*). Makarnas relativa löner ger också i vår kvantitativa undersökning ett visst utslag när det gäller uttag av föräldrapenning. Detta är dock inte stort, och skillnaden består främst i att det är män i ”likalönefamiljer” som har tagit ut mer än en tiondel av föräldraför-säkringens dagar (19 respektive 12 procent för familjer där mannen tjänar mycket mer än kvinnan). Däremot ger löneskillnaderna nästan inget utslag när det gäller andelen familjer där kvinnan tagit ut alla dagar. Oavsett lönerna har hon gjort det i ungefär två tredjedelar av familjerna. En annan större kvantitativ studie av familjeliv och arbetsliv i Norden tyder dock på att inkomstskillnader mellan makar har betydelse för såväl arbetstid som vem som är hemma med sjuka barn. Tendensen är att makarna delar mer lika i familjer där inkomstskillnaderna mellan makarna är små (eller kvinnans inkomst är större). Det är dock inte tal om att paren byter roller när kvinnans position är högre än mannens (Tyrkkö, 1997:136). Liksom i vår studie visade det sig att kön (”gender”) betyder mer än pengar.

Från likhet till olikhet

Vi har sett att normativa föreställningar om kön och moderskap spelar en central roll i besluten om föräldraledighet och förvärvsarbetsstider, beslut som i sin tur blir rika i sina konsekvenser. Som vi nämnt betingas vidare förhandlingar om hushållsarbetets fördelning av dessa beslut samtidigt som de ligger till grund för utvecklingen av vanor och divergerande kunskaper. Inför tanken på det kommande barnet färgas ibland inställningen till och med hos jämställda blivande pappor och mammor av ganska traditionella tankemönster.

Jag skulle aldrig kunna ha den inställningen att Malin ska sköta hushållet. Även om hon är hemma sen, när jag kommer att jobba, så kommer jag att hjälpa till ändå. Fast det kanske blir lite mindre av det när Malin går hemma. Och den som går hemma gör ju saker. Så Malin kanske kommer att göra mer saker, och det är ju naturligt, för hon jobbar ju inte då. Men jag tycker ... jag kommer ju att hjälpa till också. (Erik)

Det är de differentierande konsekvenserna av fördelningen mellan förvärvsarbete och hemarbete som kommer att diskuteras i detta avsnitt. Även om det långt ifrån råder full jämställdhet hos unga barnlösa par, har vi ändå sett att barn får påtagliga effekter på hur hushållsarbetet fördelas mellan makar och sambor. Medan sju av tio unga par utan barn tillhör någon av de mer eller mindre jämställda familjetyperna, gäller detta knappt fyra av tio småbarnsfamiljer. Av dem har istället sex av tio antingen en konventionell eller patriarkal fördelning (se tabell 2).

Skillnaden i hushållsarbetets fördelning mellan småbarnsföräldrar och par utan barn förklaras inte av att småbarnsmödrarna är föräldralediga och hemma hela dagarna (och som vi tidigare klargjort inte heller med att det skulle finnas en åldersskillnad mellan de båda kategorierna). Också när vi exkluderar familjer med barn under 2 år kvarstår fördelningen oförändrad (13 procent av familjerna med barn mellan två och nio år tillhör enligt kvinnornas svar den jämställda familjetypen, 24 procent tillhör den semijämställda, 36 procent den konventionella och 27 procent den patriarkala familjetypen). I kategorin familjer med skolbarn är andelen patriarkala och konventionella hushåll ännu större än i kategorin småbarnsfamiljer. Hela tre fjärdedelar tillhör dessa typer, trots att nästan hälften av kvinnorna förvärvsarbetar på heltid och flertalet andra på deltid. Den ojämna fördelning av hushållsarbetet som ofta uppstår när ett par får barn tenderar med andra ord att kvarstå när kvinnan går tillbaka till förvärvsarbetet efter föräldraledigheten.

I samma riktning pekar det faktum att männen i den jämställda familjetypen i större utsträckning än andra män tagit ut mer än en tiondel av föräldraledigheten. Det har en tredjedel av de jämställda männen gjort, jämfört med var tionde man i patriarkala familjer. I tre fjärdedelar av de sistnämnda familjerna tog istället mamman ut hela föräldraledigheten. Det gjorde hon ”bara” i 44 procent av de jämställda familjerna (se tabell 15).

Tabell 15 Fördelning av föräldraledighet i olika familjetyper. Kvinnors svar. Procent.

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Summa	Antal
Kvinnan tog allt	44	51	68	75	63	225
Kvinnan tog 9/10	22	24	23	14	22	73
Kvinnan tog mindre än 9/10	34	25	9	11	15	55
Summa	100	100	100	100	100	353

Skillnaderna när det gäller omsorgen om barnen fortlever när de blir större. Vi har frågat vem som lämnar och hämtar barnen på dagis och liknande, och vem som normalt sköter kontakterna med sådana institutioner. Svaren visar att det vanligen är kvinnorna som har huvudansvaret också för dessa uppgifter. I hälften av familjerna är det kvinnorna som oftast eller alltid lämnar och hämtar barnen och i var tionde familj är det mannen som oftast gör detta. Fyra av tio föräldrar delar detta ansvar (se tabell 16).³ Men skillnaderna mellan olika familjetyper är stora. Nästan två tredjedelar av kvinnorna i den patriarkala familjetypen lämnar och hämtar oftast barnen. I jämställda familjer är denna andel en fjärdedel. Kvinnorna sköter även i stor utsträckning (68 procent) kontakterna med de institutioner som barnen vistas i på dagarna. Bara i 4 procent av familjerna är det männen som tar huvudansvaret för detta.

Det föreligger inte några större skillnader mellan familjer i olika samhällsklasser när det gäller hämtning och lämning av barn. Däremot är det vanligare att männen i högre tjänstemannafamiljer sköter kontakterna med dagis och skola. Det gör 40 procent av männen i de familjerna lika ofta som sina hustrur, jämfört med 25 procent av männen i arbetarfamiljer. Det finns också variationer mellan åldersgrupper. Äldre män (födda före 1950) sköter oftare

³Enligt männens svar hämtar och lämnar kvinnan oftast eller alltid i 40 procent av familjerna, mannen oftast eller alltid i 15 procent och i 45 procent hämtar och lämnar mannen och kvinnan lika ofta.

sådana kontakter än yngre män (födda mellan 1961–1975). Bland de förra tar en tredjedel ett lika stort ansvar som modern, bland de senare bara en femtedel.

Män med universitetsutbildning hämtar och lämnar sina barn på dagis och i skolan i betydligt större utsträckning än andra män. Enligt männens egna svar gör knappt tre fjärdedelar detta lika ofta som eller oftare än sina hustrur, mot dryga hälften av männen med lägre utbildning (jfr Trost, 1983:20). Kvinnorna har en något annan syn, men relationerna är ungefär desamma. Enligt kvinnornas svar är siffran för män med universitetsexamen knappt sex av tio (57 procent), för andra knappt hälften.⁴ Också i familjer där kvinnan tjänar lika mycket eller mer än sin man hämtar och lämnar mannen oftare barnen. Medan nästan två tredjedelar av kvinnorna i familjer där mannen tjänar betydligt mer oftast tar hand om denna uppgift, är motsvarande siffra för familjer där mannen tjänar mer knappt hälften och där kvinnan tjänar lika mycket drygt en tredjedel (se tabell 16). Däremot gör vare sig kvinnans egen utbildning eller klassposition någon större skillnad i detta avseende.⁵ När kvinnan har universitetsexamen lämnar och hämtar mannen barnen minst lika ofta som kvinnan i 63 procent av familjerna. Är kvinnans högsta utbildning realskola eller tvåårigt gymnasium är andelen 53 procent. Motsvarande skillnad mellan familjer där kvinnan har ett tjänstemannajobb respektive arbetarjobb är 53 procent mot 59 procent.

Tabell 16 *Makars relativa lön och vem som lämnar och hämtar på daghem, skola etc. Kvinnors svar. Procent.*

Relativ lön	Alltid/oftast kvinnan	Båda lika ofta	Alltid/oftast mannen	Summa
Kvinnan lika mycket eller mer	34	44	22	100
Mannen mer	43	45	12	100
Mannen mycket mer	61	35	4	100
Alla	50	40	10	100

Utvecklingen av arbetsfördelningen hos Göran och Eva Ekström exemplifierar hur besluten om föräldraledighet och deltidsarbete kan förändra en tidigare jämställd fördelning av hushållsarbetet. Både Göran och Eva säger att de egentligen vill ha det ”så jämlikt som möjligt”, och de delade också lika på arbetet hemma innan de två

⁴ Skillnaderna avseende föräldraledighet är inte statistiskt säkerställda.

⁵ Skillnaderna avseende kvinnor med olika utbildning respektive klassposition är inte statistiskt säkerställda

barnen föddes. Redan i sitt föräldrahem var Göran van vid att ta ansvar för hushållsarbetet.

Jag är uppfostrad så. Väldigt tidigt fick jag börja ... jag hade en väldigt snäll mamma, men hård. Så jag fick väldigt tidigt börja tvätta mina egna kläder och såna saker, så att jag skulle lära mig det. Nu är jag ju glad för det. Så det är jag väldigt van vid. Jag har alltid tyckt att det ska vara så. (Göran)

Men trots att Göran både har kompetensen och en positiv inställning till att dela lika på hushållsarbetet, gör han betydligt mindre hemma sedan Eva tog merparten av föräldraledigheten och sedan gick ner på deltid. "Man har haft det väldigt bra nu", är Görans sammanfattande bedömning, samtidigt som han håller med Eva om att fördelningen inte är riktigt vad den borde vara. Eva som visserligen anser att Göran är "duktig" i jämförelse med andra män, är lite missnöjd med hur fördelningen av arbetet hemma har utvecklats. Hon tycker att "han var duktigare innan vi fick barn". Då var det självklart att de skulle dela på allting. Nu är det inte längre givet utan "man får liksom be om ... oftast två, tre gånger får man be om att han ska göra saker och ting". Göran instämmer med Evas beskrivning och erkänner att "det är hon som har pushat mig lite mer på sistone". Och det är just detta med vem som tar initiativet till att saker blir gjorda som känns viktigt för Eva. Hon vill att Göran ska göra mer, men:

framförallt att han skulle ta mer initiativ själv. Att jag inte ska behöva bli sur eller be om saker. Det är inte alltid jag behöver göra det ... han gör också saker. Men det är oftast det där att då kanske jag har gjort middag tre, fyra kvällar och så tredje kvällen säger jag att han får hitta på något, och då gör han det, men jag ska egentligen inte behöva be om det, kan jag känna. (Eva)

Idealt "skulle det nog vara lite som innan", tycker Eva, då man delade på allting. "Ingen ska behöva känna att man måste säga till, eller att man har huvudansvaret. Båda två ska vara lika ansvariga." Men varför har det då blivit som det blivit? Eva hänvisar till att det var hon som var hemma mest med barnen.

Jag kan inte hitta någon annan orsak. Jag pratar med mina kompisar och det är precis likadant. Det ändrades den dagen man fick barn och förändringen var ju att man var hemma. Så jag kan inte hitta något annat. Under den tiden man har varit hemma så har det liksom blivit så att man har svårt att låta allting vara utan man går där och plockar och fixar och dammsuger om man tycker det och lagar maten. Sedan blir det där som en vana för dem på något sätt. (Eva)

Det är också lätt att ramla in i traditionella mönster på andra sätt. Jenny berättar att hon sedan barnen föddes har slutat att utföra en del traditionellt manliga sysslor som hon faktiskt gjorde tidigare.

Jag var duktigare förr på att byta däck och tvätta [bilen] men nu gör jag nästan aldrig det ... eller jag gör aldrig det. Utan det är han som gör det. (Jenny)

En konsekvens av makars fördelning mellan förvärvsarbete och hemarbete är att många män upplever att de inte hinner ägna familjen den tid de skulle vilja. På en fråga i surveyundersökningen svarar nästan hälften av papporna att de inte tycker att de hinner att ägna sina barn tillräckligt mycket tid. Och cirka tre fjärdedelar uppger att de om det gick skulle vilja anpassa sina arbetstider bättre efter familjens behov. Kvinnorna tycks däremot överlag vara ganska nöjda med tiden deras män ägnar barnen. Bara en fjärdedel anser att mannen borde ägna mera tid åt barnen och sex av tio har ingen önskan om att mannen bättre ska anpassa sina arbetstider efter familjens behov. I familjer där mannen inte har tagit ut någon föräldrapenning är dock kvinnorna i något större utsträckning än i andra familjer missnöjda med mannens engagemang med barnen. Det gäller 29 procent av kvinnorna i de familjerna mot 15 procent av de familjer där mannen tog ut mer än en tiondel av föräldraledigheten.

Är det så att män som är hemma med sina barn en längre period när de är små i större utsträckning än andra utvecklar ett slags känsla av förpliktelse när det gäller hushållsarbete? Både våra kvantitativa data och kvalitativa intervjuer tyder på att det kan förhålla sig på det sättet. Som vi sett är det betydligt vanligare att kvinnan tog ut all föräldraledighet i de patriarkala familjetyperna än i de jämställda. Ett skäl kan vara det som Staffan Ek anför. Hans föräldraledighet fick honom att dra slutsatsen att ”om man har dragit det lasset i hushållet, då inser man att det inte är rättvist att en gör det här”.

Jag tror att är man hemma med barn så blir det automatiskt att det blir mycket jämlikare. Då är den ena hemma och sköter mycket markservice medan den andra jobbar och sedan byter man av. När man har gjort det båda två då inser man att man delar på det rakt av. (Staffan)

Kvinnor och män som delar på ansvaret för barn och hushåll får i större utsträckning än andra samma erfarenheter. Därigenom kan de kanske lättare sätta sig in i den andras situation och behov. Har också mannen varit hemma med sina små barn får han en större förståelse för känslorna hos den som varit hemma med barnen hela dagen.

När jag jobbar och Agneta är hemma så förstår inte jag att hon blir jättearg när jag kommer kvart över sex eller när jag kommer klockan sex. Men har man hållit på och lekt med barnen hela dagen och dessutom stått och lagat middag en timme när de står och skriker åt en, så är det en väldig skillnad på att äta middagen själv med de gnälliga barnen, än att det kommer hem någon annan. Det där förstår man inte förrän man har provat det, så att säga. (Staffan)

Jag vet själv också, eftersom jag har varit hemma helger och så ... att är man hemma med barn så har man inte ... Det är inte bara att lägga dom och börja städa, utan ligger dom och sover så är man kanske trött själv. Att Agnes inte städar på dagarna, det har jag förståelse för. Utan det får vi göra på kvällen eller lördagen, eller när det blir tid. (Sebastian)

På motsvarande sätt kan en kvinna eller man som varit heltidsarbetande, men som för tillfället är hemma, få en ökad förståelse för hur den som just kommer från jobbet känner sig. Har man "varit på jobbet hela dagen och haft mycket att göra" så vill man antagligen "gå på toaletten innan man lägger barnen" eller tar itu med något annat. För Bo och Charlotte Lind ger ibland olikheten i levnadsomständigheter upphov till irritation. Charlotte som vid intervjutillfället var föräldraledig känner behov av avlastning när Bo kommer hem, samtidigt som Bo upplever att hon "nästan väntar på att jag ska komma hem" för att ta itu med saker. Han känner att han "får en annan chef över sig" som "sliter i en".

Man har liksom inte fem sekunder på sig och sedan är det nästa.
Man kan ha behov av att vara ifred när man kommer hem, då.
(Bo)

När Bo får frågan vad han menar med "att vara ifred" svarar han att han vill få vara för sig själv och exemplifierar med att "jag inte [vill] åka och handla så fort jag kommer hem".

I förra kapitlet visade vi att en given fördelning av hushållsarbetet ger upphov till vanor som i sin tur får en självreproducerande tendens. Hos det unga paret Lundin visar sig detta tydligt. Ulrika och Martin är bara dryga tjugo år och har två små barn. De blev med barn när Ulrika fortfarande gick i gymnasiet. Eftersom hon inte har något jobb har Ulrika hela tiden varit hemma med de två barnen. Hon sköter så gott som allt hemma. Det "har blivit en vana" eftersom "hon är hemma". Martin är nästan aldrig ensam med sina barn. Som ett resultat har han svårt att klara de praktiska uppgifterna med hushållet och barnen. Detta blev tydligt när Ulrika en tid före intervjun blev inlagd på sjukhus för en operation.

Kapitel 3

... då märkte man på honom att det gick liksom inte. Han kunde inte göra allting. Han kunde inte byta blöja på barnen samtidigt som han skulle laga mat och leka och tvätta och allting. Det funkade inte. Det blev bara för mycket så då struntade han i det och så fick någon annan ta det istället. Det gick inte riktigt. (Ulrika)

Också Ulrika tyckte från början att det var både svårt och ängsligt att vara ensam hemma med två små barn.

Jag tyckte det var så läskigt i början för jag vara van med bara ett barn. (Ulrika)

Men Ulrika har lärt sig med tiden. Hon önskar att också Martin ensam kunde ta hand om barnen, så att hon någon gång kunde gå iväg alldeles själv. Samtidigt medger hon att "det känns konstigt också, att han är själv med barnen". Och Martin, som själv tycker att Ulrika ibland får göra för mycket av arbetet hemma, känner sig delvis förhindrad av Ulrika att gå in i arbetet.

Ibland tycker jag att hon gör lite för mycket när hon håller på med barnen. Det tycker jag kan verka jobbigt att hon lägger båda barnen och byter på båda barnen. Då vill jag egentligen hjälpa till, men hon vill göra så pass mycket själv för hon vill veta att det blir gjort, så ibland får man inte hjälpa till heller, och då känns det lite fel. /.../ Då sitter man här istället och kanske tittar på teve eller lyssnar på musik och då känner man sig "vad ska jag göra?", och då tycker jag det känns lite taskigt mot Ulrika, även fast det kanske inte är det, för hon vill göra det själv. (Martin)

Både Ulrika och Martin tror att fördelningen av hushållsarbetet och omsorgen om barnen kommer att bli annorlunda om bara Ulrika får ett jobb (vilket de båda hoppas på). I vilken utsträckning de i så fall kommer att bryta med nuvarande vanor och mönster kan bara framtiden utvisa. Att detta inte är lätt vittnar i alla fall Ann Hallgren om, som under ett antal år när familjen bodde utomlands var hemmafru. Hon tog då själv hand om barn och hem och utvecklade därigenom mer eller mindre oreflekterade sätt att reagera på barnens signaler. Samtidigt vände sig barnen vid att vända sig till henne i första hand. För Ann och Mikael visade det sig betydligt svårare att omförhandla ansvaret för barnen än det rena hushållsarbetet. Kanske på grund av den habitus som utvecklades under hennes år som hemmafru upplever Ann att hon även på jobbet har "samvetet och ansvaret på något vis inne i kroppen".

Har jag blivit försenad tio minuter så kan jag stressa upp mig väldigt mycket och känna att det är typiskt, och nu får barnen sitta där och vänta igen, och Anna har varit ensam i tre och en halv timme ... och det är ju alltid mig hon ringer till. Hon ringer

inte till pappas jobb och pratar, utan det är mitt jobb hon ringer till. Och ibland blir det tre, fyra samtal på en eftermiddag. Det har ju inte med hushållsarbetet att göra, men just hela ansvaret för barn och familj och hem. Jag tror att det beror på att man som mamma har större samvete eller ansvar eller ... hur man nu ska säga. Och därför kan man inte riktigt klandra Mikael för det ... att han kanske inte tänker på samma sätt (Ann)

Beslutet om vem som ska ägna mest tid till familj respektive förvärvsarbete när barnet är nyfött är synbarligen många gånger avgörande för den kommande fördelningen av hushållsarbetet. I vissa fall kan det bli som för Ulla (numera skild) som gjorde allt hemarbetet för att hon ”var ju så van” så hon ”tänkte inte så mycket på det”. ”Jag har ju varit ensamstående gift”, uttrycker hon det lakoniskt. Men även när det inte går lika långt som för Ulla är det vanligt att makar och sambor – som när de en gång i tiden träffades levde under ganska liknande omständigheter – i och med barnen får olika levnadsbetingelser, erfarenheter och kunskaper.

4. Kontrollen och fördelningen av pengarna

Vi har sett att det utan jämförelse är kvinnorna som lägger ner mest tid på hemarbete och att många också går ner i arbetstid för att orka med jobb och familj och för att få mera tid tillsammans med sina barn. På så vis ger den sneda arbetsfördelningen också upphov till en skev inkomstfördelning mellan makarna eller samborna. En annan undersökning i Kvinnomaktutredningen visar att kvinnans lön överskrider mannens i bara vart femte hushåll (Nyberg, 1997:51). En tvåbarnsmamma tjänar i genomsnitt drygt en tredjedel (34,6 procent) av makarnas sammanlagda lön. För småbarnsmammorna är andelen ännu mindre (30,6 procent). Kvinnor utan barn bidrar däremot med nästan hälften (cirka 45 procent) av hushållens (löne)inkomster.

Arbetsfördelningens ”pris” för kvinnor

Kvinnorna får alltså bokstavligen betala för arbetsfördelningen inom familjen. I vår undersökning visar sig den skeva fördelningen av inkomster i att nästan sex av tio kvinnor tjänar under 13 000 kronor i månaden (och en fjärdedel under 9 000 kronor) i jämförelse med drygt två av tio män. Och medan nästan hälften av männen har en månadslön som överstiger 17 000 kronor, gäller detta blott var sjunde kvinna.¹ Ser vi till lönerelationerna mellan makarna visar det sig att mannen tjänar mer än sin hustru eller sambo i tre fjärdedelar av familjerna. Bara i en fjärdedel av familjerna tjänar kvinnan lika mycket eller mer än sin man.

Utmärkande för ”likalönefamiljer” är att de ofta är låginkomsthus-håll.² Också subjektivt upplevs hushållsekonomin ofta som dålig dessa familjer. Nästan fyra av tio män tycker inte att den ekonomiska

---

¹Uppgifterna om inkomst härrör från mansformuläret.

²Löneinkomsterna för hälften av männen i ”likalönefamiljer,” och för ungefär en tredjedel av kvinnorna, är lägre än 13 000 kronor per månad. Med andra ord är kvinnor som tjänar lika mycket eller mer än sina män i allmänhet inte höginkomsttagare. Nästan två tredjedelar tjänar istället under 17 000 kronor per månad.

situationen i deras familj är tillfredsställande.³ Motsvarande siffra för män som tjänar mycket mer än sina hustrur eller sambor är två av tio. Familjer där kvinnan tjänar lika mycket som sin man har även i andra avseenden en speciell profil. För det första arbetar nästan tre fjärdedelar av kvinnorna i de familjerna heltid att jämföra med en femtedel av de kvinnor som lever med män som tjänar betydligt mer än de gör själva. För det andra har knappt sex av tio män i "likalönefamiljer" ett heltidsarbete. Nästan var femte är arbetslös och var tionde är förtidspensionerad eller studerande. I familjer där mannen tjänar mer eller mycket mer än sin hustru heltidsarbetar däremot mellan åtta och nio av tio män.

För att kvinnor som tjänar mindre än sina män ska få samma levnadsstandard och konsumtion måste det ske en överföring av pengar från mannen till kvinnan. Det är sådana överföringar som gör kvinnan ekonomiskt beroende av sin man. Det gäller åtminstone i fall där hennes inkomst avsevärt understiger makens eller sambons inkomst (se Sörensen och McLahan, 1987). Könsskillnaderna i inkomster innebär därför att det alltjämt finns ett utbrett kvinnligt ekonomiskt beroende inom familjen, även om detta är relativt sett mindre än det har varit tidigare.⁴ Omfördelningen av inkomster är samtidigt en trolig förklaring till att många kvinnor upplever att de är jämställda med sina män, trots att de gör mycket mera hemma än sina män och trots att de på grund av deltidsarbete har en betydligt lägre lön (jfr Björnberg och Kollind, 1997).

Vi har tidigare talat om att makars respektive resurser har betydelse för vilka handlingsalternativ de kan välja, och därmed för vilka beslut som fattas. Äktenskapet och samboendet tenderar dock att minska kvinnornas inkomster och öka männens, delvis oberoende av hur stora parternas resurser var när de flyttade samman (jfr de Singly, 1996; Richardson, 1997). Ett grovt mått på det "pris" kvinnor får betala för könsarbetsdelningen i familjen får vi genom att jämföra lönen hos kvinnor och män med samma utbildningsnivå. Lönestatistik från Statistiska centralbyrån visar att män med samma utbildningsnivå som kvinnor tjänar betydligt mer; kvinnor får sämre utdelning på sin utbildning än män. (Hörnqvist, 1997; le Grand, 1997;

---

³Frågan löd: "Hur skulle du beskriva det allmänna ekonomiska läget i ditt hushåll?". Svartalternativen var "inte alls gott", "inte särskilt gott", "ganska gott" och "mycket gott". 39 procent har kryssat för något av de båda första alternativen.

⁴Analyser av levnadsnivådata visar att kvinnor i större eller mindre utsträckning är ekonomiskt beroende av sina män men att beroendet har minskat. År 1981 var andelen hushåll där kvinnan inte alls hade någon egen inkomst ungefär 12 procent. Tio år senare hade den sjunkit till 3 procent (Nermo, 1994:175). Andra studier pekar i samma riktning. Kvinnans inkomst var 1975 mindre än en fjärdedel av mannens i 36 procent av familjerna. År 1993 hade den andelen sjunkit till 12 procent (Nyberg, 1997:46).

Man har topplön, 1993:7). I vår undersökning visar en sådan jämförelse att nästan två tredjedelar av kvinnorna med eftergymnasial utbildning tjänar under 14 000 kronor i månaden. För männen i motsvarande grupp är andelen en fjärdedel. Och medan drygt en tredjedel av männen med eftergymnasial utbildning tjänar över 21 500 kronor i månaden, gäller detta knappt var tionde av kvinnorna.

På liknande sätt får kvinnorna "betala" i form av uteblivna karriärer.⁵ Utbildning ger en betydligt bättre utdelning för männen än för kvinnorna. Oavsett kvinnornas utbildningsnivå har de enligt officiell statistik arbeten med lägre kvalifikationskrav än männen med motsvarande utbildning (*På skilda banor*, 1991:38; Ohlsson och Öhman, 1997). Bland dem som svarade på vår survey är det exempelvis vanligare att män med gymnasieutbildning är mellanchefer, än att kvinnor som har eftergymnasial utbildning har en sådan ställning (18 respektive 12 procent). Det är också fler av de lägst utbildade männen som tillhör den högsta ledningen än vad som är fallet med kvinnor som har en eftergymnasial utbildning (16 respektive 6 procent).

Men spelar det då egentligen någon roll vem i en familj som tjänar mest? Att mannen tjänar mera behöver ju inte betyda att det är han som kontrollerar pengarna eller att han lever på en högre ekonomisk standard än sin hustru. Undersökningar från flera andra länder visar dock att vi inte utan vidare kan anta att alla familjemedlemmar lever på samma ekonomiska nivå och att det är oväsentligt vem som förtjänar pengarna (t ex Burgoyne, 1990; Lundberg och Pollak, 1996; Morris, 1993; Pahl, 1989; Vogler, 1994). Den som kontrollerar hushållets pengar förfogar över en strategisk resurs. Kontroll över pengar kan därför vara en källa till makt i familjen. Innan vi diskuterar våra undersökningsresultat i relation till sådana frågeställningar, ska vi säga några ord om vad den svenska lagstiftningen har att säga om makars och sambors ekonomiska relationer.

Skilda regler för gifta och samboende

Är en kvinna och man gifta slår lagen fast att de har rätt att leva på samma standard.⁶ De ska sinsemellan fördela utgifter och de ska efter förmåga bidra till att deras gemensamma och personliga behov blir tillgodosedda. I praktiken betyder detta att den make som tjänar mest också är skyldig att betala mera. Att vara jämställd inom äktenskapet

---

⁵Liksom när det gäller lönerna är fördelningen av arbetet inom familjen inte den enda verksamma mekanismen. Också förhållanden i arbetslivet inverkar.

⁶Avsnittet bygger på Lotta Insulander-Lindhs och Karin Thunbergs *I lagens famn* (1996).

betyder alltså inte att makarna betalar lika mycket om han tjänar mycket och hon tjänar lite. ”Nej, jämställdhet, det är att den som tjänar mer betalar mer och att den som tjänar mindre också betalar mindre. Konstigare är det inte, ens i lagboken”, skriver advokat Lotta Insulander-Lind (Insulander-Lindh och Thunberg, 1996:20)

Denna ekonomiska jämställdhet i äktenskapet innebär dock inte att kvinnan och mannen automatiskt äger allt tillsammans. Tvärtom. Var och en äger sina tillgångar och svarar för sina skulder. Detta betyder i princip att den som betalar för en vara också blir dess ägare. Är bilen skriven på kvinnan tillhör den alltså henne. Och det står henne då fritt att göra vad hon vill med densamma. Hennes man har i princip inget att säga till om i den saken. Tron att det inte spelar någon roll vem som skriver på olika papper för att man är gift och delar på allt kan få förödande konsekvenser redan under äktenskapets gång, varnar därför Insulander-Lindh (Insulander-Lind och Thunberg, 1996:26). Undantagna denna så kallade förfoganderätt är dock parets gemensamma bostad och bohag. För att sälja, hyra ut eller ge bort bostaden och bohaget krävs båda makarnas samtycke.

Ett vigselbevis betyder alltså inte automatiskt delat ägandeskap. Däremot reglerar lagen vad som händer med makarnas egendom vid en skilsmässa. De har vad som kallas giftorätt i varandras egendom. Giftorätten kan liknas vid ett latent anspråk makarna emellan. Om de beslutar sig för att skiljas har de rätt att få hälften av den andres giftorättsgods. (Giftorätten kan också aktualiseras genom att makarna kommer överens om att göra en bodelning under äktenskapet. Genom äktenskapsförord kan giftorättsgodset förvandlas till enskild egendom.) Men precis som under äktenskapets gång har det betydelse vem egendomen står skriven på. Det är den som äger bilen eller stugan som först får välja om hon eller han ska behålla den. Det är det sammanlagda värdet av egendomen som fördelas, inte egendomen i sig.

För de många par som lever tillsammans utan att vara gifta gäller delvis andra regler. Det finns till exempel inget i sambolagen som säger att de har skyldighet att ansvara för varandras försörjning. Lagen föreskriver med andra ord inte att de ska leva på samma standard. Också reglerna vid en separation ser annorlunda ut. Lagen reglerar endast vad som ska hända med den gemensamma permanenta bostaden och med det gemensamma bohaget. Där är regeln att värdet av bostadens inre bohag ska delas lika och att bostaden, oberoende av vem av samborna som står som ägare eller hyresgäst, ska tillfalla den som har störst behov av den. Ingen annan egendom – bil, båt, husvagn, sommarstuga – omfattas av lagen.

Olika sätt att organisera hushållsekonomin

Vi ska nu närmare granska hur de som deltog i vår undersökning organiserar sin hushållsekonomi och varför de har valt att hantera sina pengar på ett visst sätt. Hushållens interna ekonomi ser förstås ut på olika sätt. Åsa och Mats Lind är ett gift par som väntar sitt första barn. Deras ekonomi är god, särskilt Åsas eftersom hon har ärvt en del fastigheter. Åsa och Mats har skrivit äktenskapsförord och håller i möjligaste mån sina respektive pengar isär. ”Vi slår inte ihop pengarna och tar därur, nej”, förklarar Åsa. Istället behåller var och en sin lön för sig. Utgångspunkten är att den som förtjänar pengarna också äger dem. När räkningar ska betalas adderar Åsa och Mats summan och delar den mitt itu. På samma sätt gör de med utgifter för mat. Var och en disponerar sedan över de pengar som finns kvar på det egna kontot.

Trebarnsföräldrarna Ann och Mikael Hallgrens ekonomi har under ett antal år varit mycket dålig bland annat som följd av ett misslyckat husköp men hade vid tidpunkten för intervjuerna förbättrats något. De använder en annan modell än paret Lind. Både Anns och Mikaelns löner går in på ett konto i Anns namn. Hon betalar sedan familjens räkningar från detta konto. Pengarna som blir över fördelar Ann i kuvert märkta för olika ändamål: mat, kläder, och så vidare. När Mikael lite på skoj kallar Ann ”ekonomichef” är det ganska illustrativt för parets sätt att organisera sina pengar. Ann har det övergripande ansvaret för och kontrollen över hushållets ekonomi.

Jenny och Henrik Sundberg har två små barn tillsammans. Båda tjänar bra och de har god ekonomi, även om penninginflödet har minskat sedan Jenny tog föräldraledigt. Hos Henrik och Jenny kommer lönen och föräldrapenningen in på deras respektive konton. Men detta betyder inte att de har skilda ekonomier. ”Vi har inte ditt och mitt. Vi har vårt”, upplyser Jenny. När räkningarna kommer sätter sig Jenny och Henrik ner, räknar ut hur mycket pengar de sammanlagt fått och hur stor summa de måste betala ut för räkningar. Principen de följer när de delar upp räkningarna är att båda ska ha lika mycket kvar på sina konton när allt är betalt. ”Vi har fullt ut gemensam ekonomi”, understryker Jenny. Alla pengarna är i princip gemensamma.

Familjerna Lind, Hallgren och Sundberg exemplifierar tre olika sätt att organisera hushållsekonomin. Åsa och Mats skiljer sig från de övriga paren genom att de försöker hålla sina pengar åtskilda. Men också paren Hallgrens och Sundbergs sätt att hantera sina pengar skiljer sig sinsemellan. Hos Ann och Mikael förvaltar Ann ensam pengarna. Jenny och Henrik sköter detta tillsammans.

Tidigare forskning har visat att det finns stora variationer i sättet att ordna hushållsekonomin, men det har ändå visat sig fruktbart att skilja mellan några olika huvudtyper av praktiker. Sociologen Jan Pahl (1989) har konstruerat en typologi som har fått stort genomslag i den internationella forskningen om hushållens interna ekonomi. Typologin är uppbyggd dels kring hur förvaltningen av pengarna ser ut, dels hur tillgängliga pengarna är för respektive make eller sambo. Utifrån dessa båda kriterier kan fyra principiellt olika sätt att organisera pengarna urskiljas: det kvinnliga eller manliga förvaltningssystemet, systemet med separata ekonomier, systemet med gemensam pott och systemet med hushållskassa.

Det kvinnliga eller manliga förvaltningssystemet kännetecknas av att en av makarna eller samborna ensam förvaltar och kontrollerar hushållets pengar. I våra tre fall ovan exemplifierar familjen Hallgrens sätt att sköta ekonomin detta "system". (Den manliga motsvarigheten är mycket ovanlig bland svenska familjer och vi har heller inte stött på den i någon av våra intervjuer. Fortsättningsvis lämnar vi därför den kategorin därhän.) Systemet med separata ekonomier karakteriseras av att ingen av makarna eller samborna har tillgång till alla (eller merparten av) hushållets pengar. Liksom paret Lind i vårt exempel delar man på gemensamma utgifter (eller svarar för olika utgifter), men håller i övrigt sina pengar åtskilda. Pahl (1989) beskriver detta system som ett "yuppie-system" eftersom det är vanligast bland yngre par där båda arbetar heltid och har relativt goda inkomster. Ett tredje sätt att organisera hushållsekonomin är att lägga alla pengarna i en gemensam pott som både kvinnan och mannen har full tillgång till och förvaltar gemensamt. Familjen Sundbergs sätt att handskas med sina pengar åskådliggör denna typ. Även om deras respektive löner kommer in på personliga lönekonton upplever de inte att det finns någon skillnad mellan "mina" och "dina" pengar. Systemet med hushållskassa, slutligen, finns inte med bland våra exempel från intervjuerna ovan. Det är ett system där mannen ger sin hustru eller sambo en summa pengar som ska räcka till vissa hushållsutgifter. Resten av pengarna förvaltar och kontrollerar han själv. Enligt en undersökning av brittiska hushåll är detta sätt att sköta hushållsekonomin typiskt för medelklassfamiljer med en manlig ensamförsörjare och en kvinnlig hemarbetande. För motsvarande familjetyp i brittiska arbetarfamiljer är istället det kvinnliga förvaltningssystemet vanligt (Vogler, 1994). Att svenska kvinnor tjänar egna pengar innebär att de slipper få sig pengar tilldelade av sina män. I Sverige förekommer nästan inte alls systemet med hushållskassa (se nedan). Och ingen av familjerna som vi har intervjuat organiserar sin ekonomi på det sättet. Däremot berättade

Mikael Hallgren att han under de år familjen bodde utomlands och Ann var hemmafru, gav sin hustru en summa pengar som skulle räcka till hushållsutgifterna.

När vi bodde i Österrike så var det jag som tjänade alla pengar, jag hade kontot, och barnbidraget gick till mannen, allting gick till mannen, och så vidare. Då gav jag Ann pengar och så fick hon ratta familjen. (Mikael)

Vi har använt Pahls typologi i vår surveyundersökning, men lagt till ”delvis gemensam pott” som ett alternativ mellan en gemensam pott och separata ekonomier. De som besvarade frågeformuläret ombads att kryssa för det alternativ som bäst stämmer överens med deras sätt att organisera hushållsekonomin. Resultaten visar att systemet med en gemensam pott är i särklass vanligast i Sverige (se tabell 17 nedan). Ungefär sex av tio uppger att de har en gemensam pott och en femtedel att de har en delvis gemensam pott. I cirka var tjugonde familj är det kvinnan som tar hand om pengarna och ungefär var åttonde familj har separata ekonomier. De övriga sätten att organisera hushållsekonomin är mycket ovanliga. Bara i några få procent av familjerna ger mannen sin hustru en hushållskassa eller förvaltar själv hela hushållsekonomin.

Flytande gränser

Vi vill dock redan nu understryka att gränserna mellan de olika kategorierna är flytande. För Eva var det till exempel inte självklart om hon skulle kryssa för alternativet med en gemensam pott eller det med ett kvinnligt förvaltningssystem.⁷

Så på sätt och vis tar jag hand om pengarna, och sedan får han pengar. Men det är inte att han får komma och be mig om pengar, utan jag ser till att det som ska betalas blir betalt med våra löner, och sedan det som blir kvar ... Har han tjänat mer än mig så har han fått mer räkningar, så att vi ändå har ungefär samma pengar kvar. (Eva)

---

⁷För att undersöka hur meningsfull typologin över allokeringssystem upplevs bad vi våra intervjupersoner att kryssa för det alternativ som stämde bäst för deras familj. Därefter ställde vi detaljerade frågor om hur paret organiserade sin ekonomi. Rent allmänt kan sägas att typologin fungerade bra. Intervjupersonerna hade vanligen inga större svårigheter att kryssa för ett av alternativen. Med vägledning av det de senare berättade om sin ekonomi i intervjun, skulle också vi i de flesta fall ha kategoriserat parets ekonomiska organisation på samma sätt. I ett par fall kryssade dock makarna för olika alternativ.

Efter en stunds eftertanke bestämmer sig Eva ändå för att välja alternativet ”gemensam pott”. Också gränsen mellan en gemensam hushållsekonomi och separata ekonomier kan vara otydlig. Olika personer lägger olika innebörder i vad det betyder att ha ”gemensam ekonomi”. Några har alla konton gemensamma som de obehindrat kan ta ut pengar från. Hos andra är det inte helt och hållet utan betydelse vem som har förtjänat pengarna. Paret Sundberg har som vi sett varsitt lönekonto som den andra parten inte har omedelbar tillgång till. Men det kan även finnas en viss känsla av ”mina” och ”dina” pengar. En kvinna berättar till exempel att hon och hennes man betalar sina respektive fritidsintressen med sina egna löner.⁸ Inte heller betyder en gemensam ekonomi nödvändigtvis att båda är lika insatta eller engagerade i ekonomin. Det kan mycket väl vara så att en av parterna har ett större inflytande över de gemensamma ekonomiska angelägenheterna (se mera nedan). Paret Ek disponerar alla konton gemensamt och båda har full tillgång till alla pengar. Men det är Staffan som tar huvudansvaret för att sköta hushålls ekonomin.

Jag sköter det löpande. Jag betalar räkningar, jag håller reda på om vi har pengar ordentligt. Till och från har jag fört lite kassabok för att se hur mycket man har kvar. Jag tycker det är roligare än Agneta att ha koll på ungefär vart pengarna tar vägen. Har man femtioåtta tusen så undrar man gärna vart pengarna tar vägen. Då är det bra att ha lite koll på det, så det brukar jag sköta. Jag sköter det löpande. Om du frågar Agneta hur mycket pengar vi har på bankkontot så tror jag inte hon vet det på rak arm. /.../ Jag planerar och sköter bokföringen .... eller vad man ska säga. (Staffan)

Det kan också finnas kollektiva inslag hos par som har separata ekonomier. Det är sällan så att de räknar precis varje krona. Snarare verkar valet förklaras med den positiva känslan av att ha egna pengar och att slippa legitimera vad dessa används till. Åsa och Mats har, som vi berättade tidigare, separata ekonomier. Men vid större inköp blir det till syvende og sidst ofta den mer välbeställda Åsa som betalar mest. Mats berättar:

... när vi väl kommer så långt att vi har bestämt oss [för att köpa något större], då slutar det ofta med att jag inser att det där kan jag inte betala. Åtminstone inte hälften av. Eller inte allt. Det är helt omöjligt. Och knappast hälften heller oftast. Och då brukar vi väl göra så att ... vi får väl ställa det i relation till våra ekono-

---

⁸Jfr Carole Burgoyne (1990:662) som menar att makars konsumtionsmönster visar att deras sätt att se på pengarna påverkas av vem som har förtjänat dem, även om de inte alltid själva är medvetna om detta.

mier. Och då blir det naturligt så att Åsa betalar en större del, speciellt när det gäller såna stora grejer. (Mats)

Schemats kategorier är alltså i verkligheten ett kontinuum, snarare än klart avgränsade typer. Ändå utgör pengarnas tillgänglighet en viktig skillnad. För dem med en gemensam pott är pengarna i princip lika tillgängliga för båda två. Har paret ett kvinnligt förvaltningssystem är det däremot bara kvinnan som fritt kan disponera pengarna. Har makarna separata ekonomier, slutligen, har de inte omedelbar tillgång till de pengar den andra förtjänat.

Olika gemensamma pottar

Sociologen Carolyn Vogler (1994) tar i sin analys av ett omfattande engelskt enkätmaterial fasta på att gemensam tillgång till hushållets pengar inte nödvändigtvis innebär att makarna också har lika stort inflytande över pengarnas användning. Genom att utgå från vem som i praktiken förvaltar pengarna kan hon urskilja tre olika gemensamma pottar: en kvinnligt kontrollerad pott, en (genuint) gemensam pott och en manligt kontrollerad pott. För att kunna jämföra våra resultat med de brittiska har också vi fört in en sådan kontrolldimension i analysen av vårt kvantitativa material. Den fråga vi har använt som indikator på kontroll över den gemensamma potten är vem som betalar familjens räkningar. Motivet bakom detta val är att tidigare studier tyder på att det finns ett samband här (Pahl, 1989). Resultatet av vår analys visar att mannen kontrollerar den gemensamma potten i ungefär en tredjedel av familjerna och kvinnan i cirka en fjärdedel. Bara en femtedel av hushållen har enligt definitionen en genuint gemensam pott.

Några intervjuer får exemplifiera skillnaden mellan olika gemensamma pottar. Jenny Sundberg och hennes man har en genuint gemensam pott. Båda har tillgång till alla hushållets pengar och ingen av makarna kan sägas utöva större kontroll över pengarna än den andra. Bägge är med när räkningarna ska betalas och de fattar gemensamt beslut om vems konto pengarna ska dras från.

Vi sätter oss varje månad och tittar på vad vi har för pengar och vad vi har för räkningar och sedan ser vi till att vi har lite till rent personliga grejer. Vi har fullt ut gemensam ekonomi. [När lönerna kommer] så sätter vi oss ner och räknar. Då tar vi högen av räkningar som har samlats under månaden och sedan tar vi hans och min inkomst och ser hur långt det räcker och vem som betalar vad, och räcker det, och vilket konto ska vi sno pengar från den här månaden. (Jenny)

I familjen Lind är det däremot Bo som har rollen som huvudadministratör av familjens ekonomi. Det är han som sköter räkningarna och det är han som kontrollerar det löpande. ”Skulle han lämna det en månad så kommer inte jag ihåg det heller”, erkänner Charlotte. Paret Lind har en manligt kontrollerad gemensam pott. Hos Eva och Göran Ekström är det istället kvinnan som har kontrollen över pengarna. Det är Eva som tar hand om räkningarna och det är hon som bestämmer vad som ska betalas från respektive konto.

När pengarna kommer in .... när vi har fått vår lön ... då frågar jag hur mycket han har fått, och jag har si och så mycket, och så här mycket har vi i räkningar. Sedan är det oftast så att jag delar upp det. ”Du har fått ut så mycket och jag så mycket. Då kan jag ta den delen av räkningarna och du den delen av räkningarna.”
/.../ Sedan får båda två varsin [fickpeng], och grejen är att vi ska ha ungefär lika mycket pengar kvar. På något sätt känner jag väl kanske att jag [kontrollerar pengarna]. Och jag har bett att få göra det för jag är mycket bättre med pengar än vad Göran är. (Eva)

I några jämförelser mellan svenska och brittiska hushåll kommer vi senare att använda oss av den utökade typologin över olika sätt att organisera hushållsekonomin.

Förändringar i övergången från par till familj

I förra kapitlet såg vi att makars och sambors organisering av förvärvsarbete och hemarbete ofta förändras i övergången från att vara två självständiga individer till att bli en familj med barn. När det finns barn med i bilden krävs mer av arbetsfördelning och samordning än tidigare. Hushållet blir en liten organisation. Det sker också ofta förändringar i sättet att organisera hushållsekonomin. Hos unga par som inte har barn är det vanligt med mer eller mindre separata ekonomier. Ett skäl är att det kan upplevas skönt att bestämma över egna pengar.

... mina personlig saker, dom köper jag helt själv. Vill jag ha något så köper jag det. Det frågar jag aldrig Mats om. Däremot kan han vara smakråd. (Åsa)

Anser jag att jag har råd – då köper jag. (Anna)

Anders och Ingrid är ett exempel på ett par som har separata ekonomier. De har båda satsat mycket på sina karriärer och bägge tjänar bra, även om Ingrids inkomster är större än Anders. Det har aldrig varit några problem med att få pengarna att räcka. De betalar hälften av räkningarna var och behåller resten av pengarna för sig själva. Så gör också Terese och Olof, fast deras inkomster är olika

stora. Olof är högskoleutbildad och har ett relativt välbetalt jobb. Terese har haft ett antal mindre kvalificerade arbeten, men blev därefter arbetslös. Sedan hon började studera har hon försökt att klara sig utan att ta studielån. Hon lever på studiebidrag och besparingar. Terese och Olof betalar hälften var av räkningarna och de fasta utgifterna, undantaget ett lantställe som Olof själv bekostar. Trots att hennes inkomster är lägre än Olofs tycker Terese att systemet med separata ekonomier fungerar bra.

Jag har alltid sett det som en fördel att ha det så här. /.../ Det är aldrig så att jag har känt att ... han kan lägga undan mer eller mindre [pengar] än jag kan. Men det beror väl på att han har huset kvar på landet, och det är inte jag med och betalar på som det är idag. Det har vi sagt att ... jag ska inte behöva det, så länge jag studerar. Plus att han har sina studielån. /.../ Det är väl kanske skillnad om en tjänar väldigt mycket mer än den andra, och sedan har en sån här skild ekonomi som vi har. Att den ena kan unna sig vad som helst och den andra aldrig kan unna sig. Men så har det aldrig varit i vårt fall. Inte som jag har känt det. Jag har aldrig tänkt att "nu har han så där mycket kvar och jag har så här lite". Det har varit naturligt. (Terese)

När de unga paren får barn är dock tendensen att en mer eller mindre separat ekonomi blir gemensam (jfr också Bernhardt, 1996). Nästan två tredjedelar av de barnlösa unga paren skiljer i större eller mindre utsträckning mellan sina respektive pengar. En fjärdedel uppger att de har separata ekonomier och fyra av tio har bara delvis pengarna gemensamt. Bland småbarnsföräldrarna har knappt en tiondel separata ekonomier och endast en femtedel har en delvis gemensam ekonomi (se tabell 17).⁹

Tabell 17 Familjestadium och allokeringssystem. Kvinnors svar. Procent.

	Gemensam pott	Delvis gemensam pott	Separata ekonomier	Kvinnlig förvaltning	Hushållskassa	Summa
Unga utan barn	33	38	25	2	2	100
Småbarn	61	19	8	8	4	100
Skolbarn	64	15	12	7	2	100
Äldre utan barn	59	17	20	2	2	100
Alla	59	19	14	5	3	100

⁹Siffrorna är beräknade på kvinnornas svar. Enligt männens svar har en femtedel av de unga helt separata, och 43 procent delvis separata, ekonomier. Bland småbarnsföräldrarna är det 7 respektive 16 procent.

Staffan och Agneta Ek har ändrat sättet att organisera hushållsekonomin flera gånger under den tid de levat tillsammans. De övergick först efter en tids samboende från ett system med separata ekonomier till ett med delvis gemensam ekonomi. När de sedan gifte sig och fick barn bestämde de sig istället för att ha sina pengar helt och hållet gemensamt. Staffan berättar att hushållets ekonomi från början organiserades runt den så kallade kvittopinnen.

När vi flyttade ihop, då hade vi ju inte gemensam ekonomi. Vi hade lite olika mycket pengar, så i början hade vi en kvittopinne för alla gemensamma utlägg. Då hade man sina pengar, och så köpte man till hushållet och sparade kvittona, och så räknade vi ut så att det blev ganska jämnt. Man "clearade" mat och gemensamma utgifter, men då hade man kläder och sådana saker för sig själv. Så började det. (Staffan)

Det blev med tiden ganska besvärligt att räkna kvitton, tyckte Staffan och Agneta. Därför öppnade de ett gemensamt bankkonto för mat och kläder. Fortfarande höll de dock isär sina sparpengar. När de gifte sig beslöt de sig i alla fall för att alla pengar undantagslöst skulle vara "våra" pengar. För Agneta var motivet huvudsakligen pragmatiskt. Hon tycker att om man gifter sig "då är det ju egentligen så att, om man inte skriver äktenskapsförord, så är ju allt gemensamt, så det är kört i alla fall på något sätt". Staffan poängterar dessutom det känslomässiga värdet i att ha en gemensam pott.

Jag tror att det inte bara är praktiskt utan det ligger något mer bakom också, att det verkligen är *våra* grejer så att säga, att det inte är mitt och ditt utan våra grejer. Så att det är inte bara det att det inte är praktiskt att hålla på att räkna emellan utan det är nog lite djupare också, att vi verkligen är tillsammans. /.../ Jag har en känslomässig del i det också. Det är inte bara ett praktiskt arrangemang utan det är ett sätt att riskera, att investera, i början var det ju att man investerade i, nu jobbar man båda två för familjen, det är ett litet företag och det är inte så att vi bara bor ihop och delar pengar utan det är någon tanke med det också, att vi har gemensam ekonomi på det viset och det är vi ganska överens om tror jag. (Staffan)

Också Kerstin och Magnus Karlsson skilde mellan pengarna så länge de inte hade barn. Men när den första dottern föddes ändrade de "system". På frågan varför, svarar Kerstin att deras "barn var viktigare än vem som betalar hyran". För Eva och Göran var det förändringar i lönerns relativa storlek som avgjorde saken. När Eva gick ner på deltid minskade hennes inkomster dramatiskt. Hon framhåller att förutsättningarna därmed förändrades. Hennes pengar var slut när hon hade betalt sin andel av räkningarna "medan han

kunde ha fyratusen kvar”. Eva som känner att hon ”inte kan be om pengar” tyckte inte längre att sättet att hantera hushållsekonomin kändes rättvist och initierade en förändring. Men också för henne och hennes sambo finns en känslomässig sida av saken. Göran sammanfattar denna aspekt med orden ”nu är vi en familj så att säga” (jfr Nyman, 1997).

Det finns vissa skillnader mellan hur familjer med olika typer av arbetsfördelning organiserar sina pengar men de är inte särdeles stora (se tabell 18).

Tabell 18 Familjetyp och allokeringssystem. Kvinnors svar. Procent.*

	Gemensam pott	Delvis gemensam pott	Separata ekonomier	Kvinnlig förvaltning	Hushållskassa	Summa
Jämställd	57	24	14	4	1	100
Semijämställd	63	20	12	4	1	100
Konventionell	61	17	14	5	3	100
Patriarkal	54	20	14	7	5	100

* Dessa skillnader är inte statistiskt säkerställda.

Oberoende av arbetsfördelning uppger en stor majoritet att de har en gemensam eller delvis gemensam pott. Det finns dock vissa skillnader när det gäller de mest traditionella systemen: det kvinnliga förvaltningssystemet och systemet med hushållskassa. Mer än var tionde patriarkalt hushåll organiserar sin ekonomi på något av dessa sätt. Motsvarande siffra för de jämställdhetsorienterade familjerna är var tjugonde.

Motiv och orsaker

Eva, Terese, Agneta och Staffan pekar på olika saker när de motiverar förändringen i sättet att organisera hushållets ekonomi. För Agneta framstod det mest som en praktisk fråga. Övriga betonar normativa aspekter. Terese och Staffan upplever det som ett värde i sig att ha en gemensam ekonomi. Det gäller i synnerhet Staffan som tillägger att han numera ”tycker att om man har mina och dina pengar, så har man förberett sig för att skiljas”. Eva anser istället att det givet hennes mindre inkomster är mer rättvist att lägga pengarna i en gemensam pott.

Också i andra intervjuer framträder normativa och praktiska förklaringar (jfr Bonke, 1997, Pahl, 1989). Det betyder inte att alla par hade diskuterat igenom olika alternativa sätt att organisera

hushållsekonomin på ett mera ingående sätt. För en del ”föll det sig naturligt” att hantera pengarna på ett visst sätt, för andra ”blev det bara så”. Men många gånger framskymtar trots allt också praktiska eller normativa motiv. Titt som tätt nämns ytterligare ett motiv: makarnas respektive personliga förutsättningar. Då förklaras sättet att ordna ekonomin med att en av makarna tycker att det är roligare att hålla på med siffror eller att en är mera noggrann eller ekonomisk. Agneta Ek berättar att hennes man får sköta räkningarna för ”det är så tråkigt” och att han någon gång har försökt få henne att ta ett större ansvar men att ”det inte riktigt har bitit”. Ett annat exempel är när Lennart Andersson förklarar att han har överlåtit åt sin sambo att sköta pengarna och räkningarna för att hon ”kan få en hundralapp att räkka” men ”får [han] uppdraget att åka och handla mjölk, en liter, då kommer [han] hem med två liter mjölk och en påse godis, tidningar och frukt”. Också hos familjen Karlsson tar Kerstin hand om pengarna för att hennes man uppfattas som mindre ekonomisk.

Han tycker att när man får lön kan man gå och köpa si och så, för då har vi ju pengar. Men då brukar jag ofta säga att det kan vi göra i slutet av månaden när vi ser om vi har några pengar kvar.
(Kerstin)

En återkommande praktisk förklaring till att en av makarna eller samborna sköter räkningarna är att bara den ena har ett postgiro eller bankgiro. Den förklaringen ger till exempel Lena som tycker att det faller sig naturligt att hon betalar räkningarna och ser till familjens ekonomi när hon har bankgiro. Kerstin påpekar att det är mest ändamålsenligt att räkningarna dras från hennes mans konto eftersom han tjänar mer än henne.

Magnus har postgiro /.../ och när vi betalar räkningarna så är det enkelt för då går det in på hans konto /.../. Genom att han tjänar så mycket som våra räkningar är, annars skulle jag bara kunna betala en liten del och så ska han lägga till. Så gör vi inte, utan han betalar alla räkningar. (Kerstin)

Det är framförallt två normativa föreställningar som motiverar organiseringen av hushållsekonomin. Den ena är den som nämndes av Eva i ett tidigare citat, alltså rättvisa. Den andra är oberoende och självständighet. Framförallt är det par som har separata eller delvis separata ekonomier som motiverar detta med att det ger en större ekonomisk självständighet. Den blivande mamman Åsa till exempel betonar att det är för att hon vill känna sig ekonomiskt oberoende som hon föredrar att ha separata ekonomier.

Jag har aldrig varit för det här att ha någon jäkla gemensam kassa (skratt). Och för min del har det lite grann med självständigheten

Kapitel 4

att göra. Jag vet att jag har mina pengar, även fast jag inte slösar bort dem. (Åsa)

När pengarna hålls separata behöver man inte heller berättiga inför den andra vad de används till. Underförstått är det just detta som är en av poängerna med att skilja pengarna åt. Det känns oproblematiskt att inhandla saker till sig själv.

Efteråt berättar man ju. Men eftersom det är mina pengar så behöver jag ju inte ... jag behöver ju inte gå och be om lov. (Per)

Att ha separata ekonomier kan också ses som ett sätt att minimera konflikter. Olof tycker att det är lätt att bli osams om pengar ”men har du egna pengar så behöver du inte börja bråka om det”. Och Johanna vill absolut inte hamna i en situation där hon tvingas välja mellan sina egna och Fredriks behov.

Man har ju olika viljor och behov. Och [hade man gemensam ekonomi] då skulle jag behöva ställa mina behov mot Fredriks behov och se vad som är viktigast. Och det vill jag inte behöva göra utan jag vill bestämma själv. (Johanna)

Det är inte bara personer med skilda ekonomier som upplever ekonomisk självständighet som ett väsentligt värde. Också för andra kan det upplevas som betydelsefullt att själv ha kontroll över en del av pengarna. För Eva till exempel, som föreslog att hon och hennes sambo skulle övergå från skilda ekonomier till en gemensam, är det likväl viktigt att hennes lön går in på ett eget konto. Det känns väsentligt att ha en egen pott med pengar ”hur liten den än är”.

... jag har svårt för det här att pengar ska gå in på samma konto. Jag vill känna det här ... för det blir ett visst oberoende, det som finns kvar på mitt konto, det är ändå mitt. Jag vet att nu finns det trehundra kronor kvar, och nu finns det sexhundra kronor kvar, och jag kan själv bestämma. Har man ett gemensamt konto så kanske han går och tar ut trehundra kronor. Jag vill känna att jag har kontrollen. Jag vill både ha kvar det här att man har egna konton och ändå ha gemensamt så att det var rättvist på något sätt. (Eva)

”Systemet” med separata ekonomier är inte ett särdeles jämlikt sätt att fördela pengarna på. Vi ställde frågan vem av makarna eller samborna som spenderar mest pengar för egen räkning till dem som deltog i surveyen. Knappast förvånande framstår systemet med separata ekonomier som mest ojämlikt av alla. Bara drygt hälften av dem som organiserar pengarna på det sättet anser att båda makarna spenderar lika mycket. För familjer med en gemensam pott är motsvarande siffra nära tre fjärdedelar (se tabell 19).

Tabell 19 Allokeringssystem och vem som spenderar mest pengar för egen räkning. Alla. Procent.

	Mannen mest	Lika mycket	Kvinnan mest	Summa
Kvinnlig förvaltning	13	70	17	100
Kvinnligt kontrollerad pott	16	64	20	100
Genuint gemensam pott	13	74	13	100
Manligt kontrollerad pott	13	69	18	100
Separata ekonomier	20	53	27	100

Ökad rättvisa var som framgått ett viktigt motiv bakom Evas och Görans förändrade sätt att organisera sin hushållsekonomi. Också Elisabeth som jobbar deltid och är arbetslös tycker att det är riktigt att hennes sambo betalar mer av utgifterna när hon har lägre inkomst än han.

För det vore ju sjukt om vi skulle betala fem tusen var, och han skulle ha sju tusen över, och jag skulle ha två tusen. Då skulle vi aldrig kunna göra någonting tillsammans. Vi skulle aldrig kunna åka på semester och vi skulle aldrig kunna göra någonting.
(Elisabeth)

På liknande sätt har Erik och Malin resonerat. De lägger samman sina inkomster, betalar räkningarna och har sedan resten av pengarna gemensamt, även om de avdelar en mindre summa som "egna" pengar. Malin tycker att det är naturligt att Erik betalar mer när han tjänar mer. Också Erik uttrycker att detta är en självklarhet när han utbrister: "Vadå? Ska jag ha mer pengar kvar än Malin har?". På liknande sätt framhåller Niklas att han tycker att det är självklart att dela lika på pengarna.

Går man in i ett äktenskap, man delar ju livet med någon annan, då känns det naturligt. Att dom pengar vi drar in – dom delar vi på. (Niklas)

Det är inte givet att makar eller sambor har lika stort inflytande över hur hushållsekonomi ska organiseras. Paret Lind, till exempel, har sin ekonomi bara delvis gemensam. Att det är Bo som haft störst inflytande över detta val framgår tydligt i intervjun med Charlotte. Även om hon inte är direkt missnöjd med sättet att organisera ekonomin, skulle hon helst vilja ha en fullt ut gemensam hushållsekonomi. Särskilt upplevde hon detta när hon och Bo genomlevde en äktenskapskris för ett par år sedan.

När det var lite kris kunde jag känna att ... Vi har ju varsitt konto, och vi sparar på olika konton också, och det är klart att Bo

sparar ju mer eftersom han tjänar mer. Det är ju egentligen helt proportionerligt riktigt, men då kunde jag känna det ... när det kommer till konflikt och man drivs till sin spets ... att det känns orättvist att han har mer pengar på sina konton än jag. (Charlotte)

Charlotte tror dock inte att hennes man vill ändra sättet att organisera hushållets ekonomi. Inte för att han inte har förtroende för henne, utan för att han vill ha full kontroll över sina konton. ”Skulle vi göra det gemensamt så blir det nästan oöverskådligt, tror jag han känner det som”, förklarar hon.

Familjernas och makarnas resurser

Vi har nu fått en inblick i motiven bakom makars och sambors sätt att organisera sin hushållsekonomi. Men det finns ytterligare mönster som kan friläggas med andra typer av data. Till exempel visar historiska studier att förändringar i könsrelationer och familjestruktur har resulterat i olika ideal vad gäller hushållsekonomi (Zelizer, 1989). Också empiriska studier av nutida förhållanden klargör att hushållens sätt att organisera sina pengar sammanhänger med den större samhälls ekonomin. Exempelvis visar undersökningar i Storbritannien och USA att hushållens interna ekonomi varierar med samhällsklass och inkomst. Det är till exempel vanligt att män har störst inflytande över hushålls ekonomin när denna är relativt god, medan kvinnor har ansvaret eller ”makten” över pengarna då inkomsterna är små och ekonomin upplevs som problematisk (Blumberg, 1991; Morris, 1990; 1993; Vogler och Pahl 1993, 1994; Zelizer, 1994).

Våra undersökningsresultat överensstämmer i stort med de ovan refererade studierna. I nästan tre av tio arbetarfamiljer kontrollerar kvinnan den gemensamma ekonomin och i var tionde arbetarfamilj används ett kvinnligt förvaltningssystem. I högre tjänstemannafamiljer förekommer det sistnämnda systemet nästan inte alls, och bara var femte högre tjänstemannafamilj har en gemensam ekonomi som kontrolleras av kvinnan. Det är också betydligt vanligare med såväl en manligt kontrollerad gemensam ekonomi som separata ekonomier i högre tjänstemannafamiljer (se tabell 20).

Tabell 20 Familjens klassposition och allokeringssystem. Alla. Procent.

	Kvinnlig förvaltning	Kvinnligt kontrollerad pott	Genuint gemensam pott	Manligt kontrollerad pott	Separata ekonomier	Summa
Båda arbetare	9	28	23	28	12	100
Blandklass	4	29	20	35	12	100
Båda högre tjänstemän	2	21	18	39	20	100

För män spelar också den individuella klasspositionen in. I familjer där mannen är tjänsteman är det betydligt vanligare att han kontrollerar den gemensamma potten (44 procent), än om han är arbetare (25 procent). I det senare fallet är det vanligare att paret antingen har en genuint gemensam pott (25 procent) eller att kvinnan kontrollerar den gemensamma ekonomin (32 procent). När mannen är tjänsteman är motsvarande siffror 18 respektive 22 procent. Däremot varierar familjers sätt att handha pengarna inte alls med kvinnans klassposition.

Samma sak gäller utbildning. Hushållens sätt att organisera sin interna ekonomi varierar med mannens, men inte med kvinnans, utbildning. Har mannen eftergymnasial utbildning kontrollerar han den gemensamma potten i fyra av tio familjer (42 procent). För män med folkskola eller grundskola som högsta utbildning är motsvarande andel en fjärdedel (26 procent). I de familjerna är det istället vanligare att kvinnan kontrollerar hushållsekonomin. Nästan en tredjedel (31 procent) har en kvinnligt kontrollerad pott, mot en femtedel (21 procent) av familjerna där mannen har eftergymnasial utbildning.

Vi har beräknat hushållsekonomin genom att dela den totala lönesumman med antalet familjemedlemmar, inklusive barn (se tabell 21). När kvinnan själv tar hand om hushållets ekonomi finns det sällan mycket pengar att förvalta. I hushåll som använder ett kvinnligt förvaltningssystem är den sammanlagda lönen mindre än 8 000 kronor per person och månad i mer än hälften av familjerna och drygt en tredjedel har en lön som understiger 5 000 kronor. Ungefär hälften av hushållen med en genuint gemensam ekonomi eller separata ekonomier har istället löner som överstiger 10 100 kronor per capita. Detta gäller bara cirka en fjärdedel av dem med kvinnlig förvaltning. Av hushåll med separata ekonomier har tre av tio löner som överstiger 15 000 kronor per person, något som kanske också i Sverige ger visst fog för Jan Pahls beteckning ”yuppiesystem”.

Tabell 21 Månadslön per familjemedlem i olika allokeringsystem. Alla. Procent

Lön (kr/mån)	Kvinnlig förvaltning	Kvinnligt kontrollerad pott	Genuint gemensam pott	Manligt kontrollerad pott	Separata ekonomier	Summa
< 5000	36	16	17	17	15	18
5000–8000	18	26	20	23	22	23
8100–10000	20	17	17	14	9	15
10100–15000	14	24	30	24	23	24
15000–	12	17	16	22	31	20
Summa	100	100	100	100	100	100
Antal	51	310	213	488	150	1112
Medeltal*	2,45	3,01	3,08	3,09	3,31	3,03

* Vi har beräknat hur mycket familjer som organiserar sin hushållsekonomi på olika sätt tjänar i genomsnitt. De med lönelägen under 5000 kronor per familjemedlem har tilldelats värdet 1, de med löner mellan 5000 och 8000 kronor per familjemedlem har tilldelats värdet 2, och så vidare, så att familjer i den högsta lönekategorin fått värdet 5. Som framgår visar även de beräkningarna att familjer med ett kvinnligt förvaltningssystem tjänar minst. De med separata ekonomier har istället störst inkomster per capita.

Lön per capita ger ett objektivt mått på familjens ekonomi. För att få en bild av hur den som svarade själv uppfattar saken frågade vi också om familjen under det gångna året någon gång hade haft problem med sin ekonomi. Även det svarsmönstret understödjer hypotesen att sättet att organisera hushållsekonomin varierar med familjens inkomster. Nästan hälften av dem som använder ett kvinnligt förvaltningssystem hade under året ibland eller ofta haft problem med att få pengarna att räcka till nödvändiga utgifter. För dem med en genuint gemensam ekonomi är siffran drygt en tredjedel och för dem där kvinnan kontrollerar den gemensamma ekonomin är den en fjärdedel. Däremot är det inte vanligt att familjer där mannen kontrollerar ekonomin, eller där makarna har separata ekonomier, upplever ekonomiska problem. Bara ungefär en femtedel av dessa familjer har under det gångna året ibland eller ofta haft svårt att få det att gå ihop.

Det är inte bara hushållets absoluta inkomst som har betydelse. Också makarnas relativa löner ger ett utslag. Tjänar mannen mer än kvinnan är det dubbelt så vanligt att han kontrollerar hushållsekonomin (42 procent) än om kvinnan tjänar lika mycket som han gör (20 procent). I de sistnämnda familjerna är det istället vanligare med en genuint gemensam pott (28 procent jämfört med 14 procent) (se tabell 22).

Tabell 22 *Makars/sambors relativa lön och allokeringssystem. Alla. Procent.*

Inkomst	Kvinnlig förvaltning	Kvinnligt kontrollerad pott	Genuint gemensam pott	Manligt kontrollerad pott	Separata ekonomier	Summa	Antal
Kvinnan lika mycket eller mer	4	33	28	20	15	100	276
Mannen mer	4	27	21	35	13	100	322
Mannen mycket mer	5	26	14	42	13	100	507

Också i de barnfamiljer vi har intervjuat var kvinnornas inflytande över hushållsekonomin störst i familjerna med sämst ekonomi. Hos Ann och Mikael Hallgren som hade haft stora ekonomiska problem under ett antal år, är det Ann som sköter pengarna.

... i våras nittisex, då var det så kärt så att vi kunde i princip inte äta lunch, och det är ju sånt som är svårt att säga till arbetskompisarna. De skrattar ju när man kommer med varma koppen och en fiskpinne från kvällen innan som barnen inte åt upp, och så mixar man ihop det, och låtsas att se mätt ut. (Ann)

Samma sak gäller Eva och Lennart Andersson. Eva är hemarbetande utan inkomst. Att få pengarna från en lön att räcka är en i det närmaste omöjlig uppgift. Ekonomin är "körd i botten" och Lennart berättar att det varje månad hamnar obetalda räkningar i kökslådan. Själv vill han helst inte veta när pengarna tagit slut för att han då ligger vaken hela natten och oroar sig över "var i helvete vi ska få pengar". Det är Eva som på något sätt får det att gå runt.

Där är också Eva min stora stötta, för jag skäms över att sitta och ringa och fråga efter pengar. Det gör jag inte ens till mina föräldrar. Utan det är Eva som gör. (Lennart)

Också hos det unga paret Lundin som haft "det jätte-jobbigt" med ekonomin är det Ulrika som har huvudansvaret.

Vi har fått hjälp av mina föräldrar väldigt mycket. De har betalat av ... mamma har betalat telefonräkningen, och så var det försäkringar, och så har vi video som vi hyr. Vissa månader vill man bara strunta i det. Vi har fått påminnelser, vi har inte tillräckligt mycket pengar på kontot, och räkningarna kommer tillbaka, och vi har fått gå ner på posten och betala, och sånt. Det har varit jobbigt, det har det. (Ulrika)

En tolkning av resultaten från vår undersökning är att männens kontroll över hushållsekonomin ökar när inkomsterna är höga. Är däremot hushållets inkomster små är det vanligare att kvinnan sköter pengarna. Också i svenska hushåll tycks med andra ord kvinnorna ha störst kontroll över hushållsekonomin när denna är knapp. Vad betyder en sådan kontroll i termer av makt? Vi menar att man bör skilja mellan kontrollen över nödvändiga existensbetingelser och kontrollen över överflöd. Det är i första hand kontrollen över ett överflöd som ger makt (jfr Blumberg, 1991:100).

Svenska hushåll i internationell belysning

Som vi nämnt är ovanstående mönster inte unika för Sverige. En större engelsk undersökning visar att hushållens sätt att organisera hushållsekonomin varierar med inkomst och klassposition. Hushåll med ett kvinnligt förvaltningssystem eller en kvinnligt kontrollerad gemensam pott har genomsnittligt lägre inkomster än de som använder en manligt kontrollerad pott eller ett manligt förvaltningssystem. Den engelska undersökningen visar också att det är vanligast att makarna gemensamt sköter ekonomin om båda är högre tjänstemän (professionella, administratörer eller chefer) och att det kvinnliga förvaltningssystemet är mest utbrett bland hushåll där båda makarna tillhör arbetarklassen (Vogler och Pahl, 1993; Vogler, 1994). Eftersom vår undersökning delvis är jämförbar med den brittiska och (fast i lägre grad) med en irländsk studie (Rottman, 1994) ska vi för att få mera perspektiv på våra resultat göra några ytterligare jämförelser.¹⁰

Vid en första anblick framträder skillnaderna mellan familjer i de olika länderna. På Irland till exempel är systemet med kvinnlig förvaltning det vanligaste sättet att organisera hushållsekonomin. Kvinnan sköter själv pengarna i nästan hälften av de irländska familjerna. I Storbritannien är motsvarande siffra var fjärde familj medan bara var tjugonde svensk familj följer detta mönster. Och medan systemet med hushållskassa nästan är utdött i Sverige, använder 12 procent av de brittiska hushållen och 5 procent av de irländska ett sådant system. Bland svenska hushåll är istället någon

---

¹⁰Både den brittiska och den irländska studien använde intervjun som insamlings-teknik medan vi använde postenkät. I de förra undersökningarna intervjuades dessutom båda parter medan vårt frågeformulär endast har besvarats av en i varje hushåll: hälften kvinnor, hälften män. De irländska resultaten grundas på svaren från 625 slumpvis utvalda par (Rottman 1994) och de från Storbritannien på svaren från 1211 slumpmässigt utvalda kvinnor och män (Vogler, 1989). En studie av Lydia Morris (1993) som kombinerar kvantitativa och kvalitativa data visar att makarna i stor utsträckning svarade likadant på frågan om vilket allokeringsystem de använder.

typ av gemensam pott betydligt vanligare än i de två andra länderna. Bara hälften av familjerna i Storbritannien och knappt fyra av tio (38 procent) på Irland har en gemensam pott. Det är också vanligare att svenska par har separata ekonomier. Det senare sättet att organisera hushållsekonomi förekommer knappt alls i Storbritannien, medan vart tionde hushåll på Irland gör på de sättet (Rottman, 1994, Vogler, 1994).

Troligen beror skillnaderna mellan de svenska, brittiska och irländska hushållen till stor del på att kvinnorna i olika utsträckning har en egen inkomst från förvärvsarbete. Medan 83 procent av svenska kvinnor mellan 15–64 år deltog i arbetskraften år 1990, är motsvarande siffra för Storbritannien 64 procent. För de irländska kvinnorna finns ingen jämförande siffra för 1990. År 1988 hade dock bara 37 procent av de senare ett förvärvsarbete (*Om Kvinnor och män i Sverige och EG*, 1992:37).

Det finns också likheter mellan länderna. Till exempel har en femtedel av hushållen en genuint gemensam ekonomi i både Sverige och Storbritannien. Läger vi ihop de olika typerna av kvinnligt respektive manligt kontrollerade system – det kvinnliga förvaltningssystemet och den kvinnligt kontrollerade potten respektive det manliga förvaltningssystemet, den manligt kontrollerade potten och systemet med hushållskassa – framgår att andelen hushåll där mannen på något sätt kontrollerar ekonomin i stort sett är densamma i de båda länderna (35 procent i Sverige och 38 procent i Storbritannien). Däremot är skillnaderna större när det gäller de kvinnligt kontrollerade systemen (32 procent respektive 42 procent) (se tabell 23).

Tabell 23 Allokeringssystem i svenska* och brittiska hushåll. Procent.

	Sverige	Storbritannien
Kvinnligt förvaltningssystem	5	27
Kvinnligt kontrollerad pott	27	15
Genuint gemensam pott	20	20
Manligt kontrollerad pott	35	15
Manligt förvaltningssystem	-	10
Hushållskassa till hustrun	-	13
Separata ekonomier	13	-
Summa	100	100

* Vid våra beräkningar valde vi att slå samman den gemensamma och den delvis gemensamma potten. Systemen med hushållskassa respektive manlig förvaltning är så små att vi av beräkningstekniska skäl har utelutit dem.

Kan det vara så att det bakom beteckningarna ”manligt kontrollerad pott” och ”kvinnligt kontrollerad pott” i Sverige döljer sig relativt traditionella sätt att handha pengarna: att det inte är så stora skillnader mellan dessa sätt att organisera ekonomin och ”systemen” med hushållskassa till hustrun respektive det kvinnliga förvaltningssystemet? Det finns tecken på att det åtminstone delvis kan förhålla sig på det sättet. Intervjun med (frånskilda) Anna-Karin illustrerar likheten mellan ett system där mannen har kontroll över den gemensamma ekonomin och systemet med hushållskassa. Anna-Karin arbetade under sitt äktenskap deltid. Hennes man jobbade heltid. Hela Anna-Karins lön gick in på ett konto som betalade parets amorteringar på huset. Mannens lön betalade övriga utgifter. Anna-Karin skötte familjens matinköp men hade inte direkt tillgång till sin mans lön. Han skrev ut checkar när hon behövde handla. Även om Anna-Karin tjänade egna pengar måste hon alltså be om hushållspengar. Hos Kerstin och Magnus uppenbaras istället likheterna mellan ett kvinnligt förvaltningssystem och systemet med en gemensam pott som kontrolleras av kvinnan.

Ofta har ju jag pengar kvar på mitt konto eftersom Magnus betalar alla räkningar. Då kan jag ta ut och ge Magnus när han ska ut och äta på jobbet eller så. Det är lite konstigt, men ofta är det att jag ger honom pengar, för oftare är det kvar pengar på mitt konto eftersom Magnus betalar alla räkningar. (Kerstin)

Skillnaden mellan familjen Karlssons sätt att organisera hushållsekonomin och ett kvinnligt förvaltningssystem är hårfin.

Pengarnas användning

Vi har nu ganska ingående diskuterat förvaltningen av hushållens pengar. Däremot har vi ännu inte sagt mycket om deras användning. Från internationell forskning vet vi att kvinnor och män tenderar att spendera sina pengar på delvis olika saker. Studier från ”tredje världen” visar till exempel att mödrarna i större utsträckning än fäderna använder pengarna till barnen och familjen. Männens förbrukar istället mer på personlig konsumtion (se Blumberg, 1991). Huruvida samma sak skulle gälla ett – trots allt – rikt land som Sverige är oklart. Vissa tecken tyder dock på att kvinnor med barn i mindre utsträckning än motsvarande grupp män upplever att de kan tillfredsställa sina önskningar när det gäller konsumtion (Halleröd, 1997, Nyman, 1996).

Öronmärkning

De pengar som flyter in i hushållet hamnar normalt inte i en enda odifferentierad penningpott. Olika sorters pengar tilldelas olika innebörder (Zelizer, 1994). Pengar från ett arv eller från en tipsvinst betraktas på ett annat sätt än den normala månadslönen. Och pengar avdelas för olika ändamål. Detta kan ta sig synnerligen konkreta uttryck som när Ann Hallgren varje månad lägger en summa med pengar i kuvert märkta för olika ändamål.

.... i och med att vi har haft det väldigt svårt att få pengarna att räckta till helt, så har vi tagit ut nästan allt som har varit kvar, och det rör sig om några ynka tusenlappar, och lagt i kuvert. De kuverten har sedan fått ... där får man ta till mat. Handlar du så får du ta därifrån till mat. Och så har det funnits en liten, liten slatt för kläder. Ibland har det varit en hundralapp och ibland har det funnits fem, sexhundra kronor någon månad när vi tycker att det har funnits [pengar] och då tar man när man absolut måste ha.
(Ann)

Öronmärkning av pengar sker också via konton.

... och så har vi ett annat konto som har bättre ränta som jag för över pengar till, och där drar även banken räntor och amorteringar varje kvartal. Så har vi ett "slaskkonto" för lön och vanliga utgifter, och sedan har vi ett annat konto med lite mer pengar på som är dels lite sparande, dels som de drar amorteringar på. Sedan amorterar vi lite på lånet emellanåt när det känns bra [skämtsamt], och sedan har vi en buffert också med lite aktier och aktiefonder som räcker den dagen pannan spricker eller tvättmaskinen rasar. (Staffan)

Ett historiskt exempel på pengars sociala och "könade" innebörd är kvinnors så kallade nålpengar, ett begrepp som innebär att de pengar som kvinnorna förtjänade i första hand sågs som "extrapengar". Det var de "manliga" pengarna som skulle tillgodose familjens grundläggande behov (Zelizer, 1989; 1994). Könsmärkningen av pengar är dock inte bara ett historiskt fenomen. Våra surveydata visar att det fortfarande finns visst fog för att tala om förekomsten av "kvinnliga" och "manliga" pengar. Kvinnors och mäns löner används i stor utsträckning till olika saker. Tendensen är att "kvinnopengarna" betalar familjens mat och kläder till barnen, medan "manspengarna" går till hyra, amorteringar, bil eller kapitalvaror (se tabell 24). I cirka var tredje familj betalar kvinnans lön ensam familjens mat och barnens kläder. Motsvarande siffra för män är 10 respektive 7 procent. Mannens lön betalar ensam hyra, amorteringar eller bil i ungefär fyra av tio familjer. I var femte familj betalar mannens lön

Kapitel 4

också kapitalvaror. Motsvarande siffror för kvinnor är 7, 4, 5 respektive 3 procent av familjerna.

Tabell 24 Till vilka utgifter används kvinnors respektive mäns löner?
Alla. Procent.

	Mannens lön	Kvinnans lön	Bådas löner	Summa	Antal
Amorteringar	44	4	52	100	1024
Hyra	40	7	53	100	1069
Mat	10	31	59	100	1263
El och telefon	36	9	55	100	1245
Bil	43	5	52	100	1174
Kapitalvaror	20	3	77	100	1233
Barnens kläder	7	33	60	100	787
Barnomsorg	23	15	62	100	525

Könsmärkningen av pengar följer inte klassgränser. Såväl i arbetarfamiljer som i högre tjänstemannafamiljer öronmärks pengarna på detta sätt i ungefär samma utsträckning. Det är också ungefär lika vanligt bland samboende par som bland gifta, något som kan tyckas förvånande med tanke på att sambolagstiftningen inte ger samma skydd som äktenskapslagstiftningen (se ovan).

Däremot tycks det spela roll hur mycket makarna eller samborna tjänar i förhållande till varandra. I familjer där mannen tjänar mer än sin hustru eller sambo används lönerna i större utsträckning till olika ändamål. Ju större inkomstskillnaden är, desto mer omfattande är könsmärkningen. Knappt en fjärdedel av männen i "likalönefamiljer" betalar ensamma hyran med sin lön, mot drygt hälften av dem som tjänar mycket mer än sin hustru eller sambo. Också för amorteringar är andelarna likartade. Dessutom betalar mannen mycket oftare bilen och andra kapitalvaror om hans lön betydligt överstiger kvinnans lön (se tabell 25).

Tabell 25 Makars och sambors relativa löner och "manliga" utgifter.
Alla. Procent.

Relativ lön	Amorteringar	Hyra	Kapitalvaror	Bil
Kvinnan lika mycket eller mer	23	23	8	30
Mannen mer	37	34	13	37
Mannen mycket mer	58	54	31	55

Också könsmärkningsen av pengar till mat blir mindre omfattande när makarnas löner är lika stora. Då sjunker andelen där kvinnan ensam står för den utgiften, även om skillnaden är mindre än när det gäller de ”manliga” utgifterna ovan. I drygt en fjärdedel (27 procent) av familjerna där kvinnan tjänar lika mycket eller mer än sin man betalar hennes lön maten. Motsvarande siffror för familjer där mannen tjänar mer eller betydligt mer är 30 respektive 35 procent.

Strategisk kontroll

De olika kategorierna i vår typologi över skilda sätt att organisera hushållsekonomin handlar om vem som sköter pengarna på daglig basis och säger mindre om skillnader i inflytande över större ekonomiska beslut. Den som förvaltar hushållsekonomin har inte nödvändigtvis också den strategiska kontrollen över familjens pengar. Kanske sköter en av makarna den dagliga hushållsekonomin, medan den andra bestämmer över större och mer avgörande ekonomiska beslut. Att förvalta pengarna på daglig basis respektive att ha den strategiska kontrollen över hushållsekonomin handlar alltså om beslutsfattande på olika nivåer.¹¹ Detta hindrar förstås inte att det kan vara en och samma person som både sköter den vardagliga hanteringen av pengarna och har den strategiska kontrollen över hushållsekonomin. Så är det hos Ulrika och Martin.

Ulrika har nog större inflytande över [ekonomin] eftersom hon har hållit på med den mest. Jag brukar inte gräva i den utan litar full ut på henne ... att hon kan sköta ekonomin. Så då tycker inte jag att jag behöver bry mig. (Martin)

Strategisk kontroll kan handla om vem som bestämmer vad familjen har råd med. Den frånskilda trebarnspappan Christer berättar att det under äktenskapet var han som bestämde, även om hans dåvarande hustru ofta initierade inköpen.

Det var nog jag [som bestämde]. Men om man säger så här: Hon kom oftast med förslagen och sedan diskuterade vi dom, och så tyckte jag att vi inte hade råd den månaden utan vi måste vänta en månad. Det var nog oftast jag som bestämde när vi hade råd och inte, fast det var hela tiden hon som kom med idéerna om kläder och sånt. När det gällde att bygga om och tapetsera, dom försla-

---

¹¹Jämför med Constantina Safilios-Rothschilds (1976) distinktion mellan ”orchestration power” och ”implementation power”. Den som fattar de viktiga besluten har ”orchestration power”. Denna person har också makten att delegera de mindre viktiga men ofta tidskrävande beslut som fattas på daglig basis till den andra parten, som då får ”implementation power”.

gen var det jag som kom med. Men jag minns att jag frågade henne alltid, fast jag har insett nu att hon förstod aldrig riktigt egentligen. Hon sa bara: ”Ja, ja, du vet hur det ska vara”.
(Christer)

Hemma hos Eva och Göran är det Eva som bestämmer vad man har råd med. Göran skulle gärna vilja spendera mera, men tillstår samtidigt att Eva är den som är mest ekonomisk av de två. Han berättar att han kan tycka att det känns jobbigt när ”hon säger att ‘du kan inte göra det här och det här’ /.../ även om jag vet att det är rätt”. I familjen Lindholm är det Sebastian som har den strategiska kontrollen över hushållets ekonomi. Han talar om för oss att det är ”han som har styrt och ställt en hel del” med pengarna genom att placera dem i olika typer av sparande och så vidare. Agnes brukar överhuvudtaget inte yttra sig om parets pengar. ”Han brukar få bestämma” blir hennes enkla sammanfattning.

Det är inte alltid lätt att avgöra vem det, när allt kommer omkring, egentligen är som har störst inflytande över vad som ska köpas och när det ska köpas. Hos Olof och Terese är det oftast Terese som tycker att de ska köpa möbler och andra saker till hushållet. Olof brukar streta emot. Terese måste vänta med inköpen tills hon lyckats övertyga Olof. Men även om Olof har makten att säga nej, blir det ändå till sist oftast såsom Terese ville.

... då är ju Terese mer drivande. Jag har inget emot den där gamla teven, bara den fungerar och visar nyheterna så är jag nöjd. Men då kan hon få för sig att vi ska ha en ny teve, ny soffa och ... Jag ser det så här. Det vi har är helt okej, funktionsdugligt, och det ser inte för jävligt ut. Och det är klart ... vill hon att vi köper nytt, då kan vi väl göra det, för att hon ska bli nöjd. Jag såg inget fel i det gamla, men samtidigt .... efteråt ... när vi har gjort dom här inköpen så tycker jag att det är roligt. Att det faktiskt blev finare och bättre. Men jag tycker alltid att det är onödigt i början. Det har nog med min läggning att göra. Att jag är lite försiktigt av mig när det gäller att ödsla pengar till höger och vänster. Jag försöker hålla i pengarna ganska hårt. Men när det gäller hem och trivsel ... då får hon väl tjata på mig ett antal gånger. Sedan ger jag med mig. (Olof)

För att få en bild av hur fördelningen av strategisk kontroll generellt ser ut fick de som deltog i vår surveyundersökning svara på frågan vem av makarna eller samborna som har störst inflytande över större ekonomiska beslut. En mycket stor majoritet uppger att båda har lika stort inflytande. Bortsett från det kvinnliga förvaltningssystemet, där nästan en fjärdedel (24 procent) uppger att det är kvinnan som bestämmer mest över sådana beslut, är skillnaderna mellan familjer

som organiserar sin ekonomi på olika sätt näst intill obefintliga. I mellan åtta och nio fall av tio svarar man att båda parter inflytande är lika stort. Också svaren på frågan vem som ytterst fattar beslut i viktiga frågor som rör familjen bildar ett liknande mönster.

Hur inverkar då makarnas relativa inkomster på inflytandet över ekonomiska beslut? Som vi nämnde i inledningskapitlet kan vi enligt den så kallade resursteorin för äktenskaplig makt förvänta oss att den som tjänar mest också är den som bestämmer mest i sådana frågor (Blood och Wolfe, 1960; Blumstein och Schwartz, 1983; Scanzoni, 1970). Också med utgångspunkt i vissa teorier om könsstratifiering är detta en rimlig hypotes (t ex Blumberg och Coleman, 1989).

Vår analys tyder dock på att det oberoende av makarnas eller sambornas relativa inkomster är vanligast att större ekonomiska beslut fattas tillsammans. En mycket stor majoritet av både kvinnor och män i de tre lönekategorierna uppger att båda har lika stort inflytande över sådana beslut. Dock är det något vanligare att mannen slutgiltigt bestämmer över större ekonomiska frågor i familjer där hans lön är mycket högre än hustruns. Av dem som svarat uppger 16 procent i sådana familjer att mannen slutgiltigt fattar större ekonomiska beslut (20 procent av männen och 11 procent av kvinnorna). Knappt några i dessa familjer uppger att det är kvinnan som bestämmer. I ”likalönefamiljer” är det bara 7 procent som uppger att det är mannen som bestämmer mest. Lika många uppger att det är kvinnan (se tabell 26).

Tabell 26 *Makars/sambors relativa löner och inflytande över större ekonomiska beslut. Alla. Procent.*

Relativ lön	Mannen störst inflytande	Båda lika stort inflytande	Kvinnan störst inflytande	Summa
Kvinnan lika mycket eller mer	7	86	7	100
Mannen mer	8	88	4	100
Mannen mycket mer	16	81	3	100
Alla	11	84	5	100

Kvinnans inkomst i förhållande till sin mans kan alltså göra en viss skillnad när det gäller beslut över större inköp, men detta gäller långt ifrån i alla familjer. Också svaren på frågan vem som har störst inflytande över vad pengarna ska användas till visar att detta knappast alls varierar med makarnas relativa löner. En mycket stor majoritet i alla kategorier uppger att båda har lika mycket att säga till om när det gäller pengarnas användning.

Personlig konsumtion

De utgifter vi hittills har diskuterat gäller i stor utsträckning gemensam konsumtion. Bostaden, telefonen, elektriciteten kommer ju alla familjemedlemmarna tillgodo i ungefär lika stor omfattning. När det däremot gäller personlig konsumtion skulle det i princip kunna finnas avsevärda skillnader mellan familjemedlemmar, variationer som möjligen speglar individens tillgång till hushållets ekonomiska resurser. Personlig konsumtion kan därför i någon mån fungera som en indikator på ekonomisk jämlikhet mellan makar och sambor (jfr Pahl, 1989).

Låt oss börja med att säga att det tycks som om många svenska kvinnor och män har en relativt stor ekonomisk självständighet. Exempelvis har nio av tio kvinnor, och drygt tre av fyra män, egna bankkonton. Det är också vanligt att makar och sambor har egna kreditkort. Det har drygt hälften av männen och knappt hälften av kvinnorna (54 procent respektive 46 procent). Skillnaderna mellan olika kategorier är dock ganska stora. Kvinnans lön i förhållande till sin man ger utslag. I "likalönefamiljer" har sex av tio kvinnor (och fem av tio män) egna kreditkort. Tjänar mannen mer sjunker andelen till drygt fyra av tio kvinnor (och ökar till nästan sex av tio män). Ännu större betydelse har kvinnans absoluta lön. Av dem som tjänar över 17 000 kronor i månaden har tre fjärdedelar kreditkort. För kvinnor som tjänar under 9 000 kronor är andelen knappt en tredjedel (31 procent). Antagligen som en följd av låga löner har bara var tredje småbarnsmamma eget kreditkort. Däremot har ungefär två tredjedelar av kvinnorna i högre tjänstemannafamiljer egna kreditkort. För kvinnorna i arbetarfamiljer är andelen en tredjedel. Motsvarande siffror för männen är 66 respektive 44 procent. I den mån innehav av ett eget kreditkort säger något om kvinnans ekonomiska självständighet relativt sin man får vi alltså konstatera att denna varierar kraftigt med både familjens klassposition och med kvinnans lön.

Vår survey visar att merparten kvinnor och män i svenska familjer disponerar över pengar som de kan spendera för egen räkning. Det är en större andel kvinnor än män som uppger att de har sådana pengar (86 respektive 68 procent), vilket möjligen kan bero på att innebörden av "personliga pengar" uppfattas på olika sätt. Våra resultat visar också att det oavsett hur hushållsekonomin organiseras är något fler som anser att kvinnan använder mer pengar för personligt bruk, fast skillnaderna är inte stora. Drygt två tredjedelar (65 procent) upplever att båda makarna använder lika mycket pengar till sig själva, en femtedel (19 procent) att kvinnan gör av med mer och 15 procent att

mannen konsumerar mer. Det är kvinnorna som oftare uppger att det är de som spenderar mest. Det gör 22 procent (13 procent anser att mannen gör av med mest pengar). På motsvarande sätt uppger en större andel av männen att det är de som gör av med mest pengar för eget bruk (18 respektive 16 procent). I detta avseende skiljer sig våra resultat från dem som framkommit i några brittiska undersökningar. Dessa tyder på att kvinnorna i allmänhet har mindre pengar för personligt bruk än männen (Vogler, 1994; Morris, 1990). Möjligen kan skillnaden mellan länderna förklaras med att det bland svenska kvinnor är betydligt mera sällsynt att inte ha en egen inkomst.

Vad används personliga pengar till? Det kan vara till kläder, nöjen, skivor, cigaretter, böcker eller lunch på jobbet. Hur mycket pengar makar spenderar på sig själva utan att rådfråga sin partner varierar avsevärt. Ylva som inte har barn menar att det går bra ”så länge det rör sig om någon hundralapp”, men att hon om ”det börjar bli flera hundra” vill diskutera det med sin sambo. Familjen Ek har god ekonomi. Agneta som tjänar lika mycket som sin man berättar att hon inte skulle tveka att köpa något för ett par tusen kronor.

Om jag skulle köpa en päls eller något sådant, då skulle jag berättat det innan, och kanske till och med en kappa, om det var flera tusen. Men i princip så kommer Staffan aldrig att klaga, så mycket kläder köper jag inte. Men skulle jag köpa en päls så skulle jag naturligtvis säga det först. Jag går inte och köper en stereo heller, utan att fråga. Men något för två tusen kronor köper jag helt utan skrupler om jag tycker att jag behöver det. (Agneta)

Även Sebastian och Agnes Lindholm, som också har en god ekonomi, upplever båda att det går bra att handla för relativt stora belopp, även om Agnes sätter gränsen lägre än Agneta när hon säger att hon kan köpa en blus om ”den kostar fyrahundra kronor, och jag vet att vi har betalat räkningarna”. Sebastian upplever det på liknande sätt.

... om jag känner att jag behöver något inom rimlighetens gräns, till exempel ett par skor, då köper jag ett par skor och struntar i vad Agnes tycker ... eller det gör jag inte ... men jag köper ett par skor och jag behöver inte ringa från jobbet och fråga om jag får köpa ett par skor, utan det gör jag. (Sebastian)

Familjer som har svårt att få pengarna att räcka till hamnar snabbt vid ”rimlighetens gräns”. För Ulrika och Martin Lundin som knappt ens har pengar till det allra viktigaste kan ”onödig” konsumtion för ett par tior leda till konflikter (se vidare kapitel 5). När Ann Hallgren får frågan hur mycket ”egna” pengar hon har svarar hon att:

... [frågan] låter lite lyxig. Vi har givetvis alltid försökt att ha ett par hundra var som fickpengar. Jag menar, vi är vuxna männi-

skor. Ibland måste man äta en lunch på stan. Mikael snusar och jag tycker om att läsa tidningar. Så någon gång har jag unnat mig en tidning, eller något sådant. Ny mascara ... det kan vara såna grejer, men det är ju minimala pengar. Det är ju inte att gå och köpa en massa kläder eller gå ut på stan och roa sig. Det har inte funnits så mycket pengar över. (Ann)

Det finns klara mönster när det gäller makarnas personliga konsumtion och deras allmänna ekonomi. För dem som har gott om pengar är det ganska oproblematiskt att spendera några hundralappar på sig själv utan att diskutera saken med sin partner. För dem som har svårt att få hushållsekonomin att gå ihop är det nästan uteslutet att göra på det viset. Några liknande skillnader mellan makars inbördes konsumtion har vi inte funnit. De flesta upplever att pengarna fördelas rättvis och några större skillnader i tillgången till "egna" pengar tycks makar och sambor inte uppleva. Det pågår med andra ord en omfattande inkomstfördelning inom hushållen.

5. Missnöje, konflikter och upplösning

Det har redan vid flera tillfällen framskyntat att makar och sambor inte alltid är eniga om hur ansvaret och plikterna i familjen ska fördelas. Någon av parterna ifrågasätter då ömsesidigheten i utbytet av pengar, varor eller tjänster och upplever att den andra i större utsträckning får sina önskemål och intressen tillgodosedda (jfr Björnberg och Kollind, 1997).¹ Att den typen av konflikter inte är ovanliga framgår av våra intervjuer med familjerådgivare.²

[Konflikterna handlar ofta om] det här med vem som ska sköta hemarbetet, vem som ska hämta ungarna på dagis ... och varför betyder ditt jobb mer än mitt och varför får du göra dom här sakerna som du vill medan jag får ta hand om ungarna. Eller vad man gör med pengarna ... det här med slösaktighet. Man kan hacka på varandra eller gräla om hur man fördelar pengar. (Familjerådgivare)

Förekomsten av konflikter om arbetsfördelning och pengar är knappast något att förvånas över. Dels är den en logisk följd av att hushållets organisering inte längre uppfattas som självklar utan istället har blivit föremål för förhandlingar. Det betyder ju att varje par måste pröva sig fram till sin rollfördelning. Dels gäller förhandlingarna resurser som å ena sidan i allmänhet värderas högt, men å andra sidan endast finns i begränsad omfattning. Konflikterna om arbetsfördelning och pengar kan vara mer eller mindre uttalade. Ibland artikuleras de överhuvudtaget inte och ibland rör sig oenigheten om mindre detaljer snarare än om helheten. Andra gånger kan det vara fråga om öppna konflikter i form av oenighet och gräl. Och det

---

¹I detta kapitel börjar vi använda oss av intervjuerna med familjerådgivarna, familjerättssekreterarna och de frånskilda kvinnorna och männen.

²Uppgiften för familjerådgivare är att få par som upplever äktenskapliga problem att tala ut om dessa med varandra. Familjerådgivningen bygger på frivillighet och är sekretessbelagd. Den har sedan sextiotalet byggts ut kraftigt. Idag finns cirka femtio familjerådgivningsbyråer som finansieras av kommuner och landsting. Därtill kan läggas ytterligare tjugofem byråer som drivs i kyrkans regi. Från och med januari 1995 har varje kommun skyldighet att sörja för att par som vill ha familjerådgivning också får det (Kollind, 1994).

kan vara fråga om djupgående motsättningar mellan makarna där det ibland finns fysiska maktövergrepp med i bilden.

Hushållsekonomin

Att döma av våra surveydata är det stora flertalet kvinnor och män ganska tillfreds med hur pengarna hanteras i deras familj. Nästan åtta av tio uppger att de är nöjda med hur ansvaret för ekonomin är fördelat och ytterligare en knapp femtedel att de varken är nöjda eller missnöjda. De flesta, åtta av tio, anser att båda makarna har lika stort inflytandet över hushållsekonomin. Och en överväldigande majoritet (mer än nio av tio) svarar att de tycker att fördelningen av pengar är rättvis i det stora hela.

Att både kvinnorna och männen i allmänhet är tillfredsställda med organiseringen av hushållsekonomin innebär dock inte att det helt saknas konflikter. I ungefär var fjärde familj skiljer sig ibland eller ofta makarnas åsikter om hur de ska använda pengarna. Och nästan var tredje av dem som svarat på vårt frågeformulär uppger att de ibland eller ofta blir oense om pengar med sin make eller sambo. Mera sällsynt är det dock att oenigheten resulterar i gräl. Inte heller är det vanligt att man håller tyst ”för husfridens skull” (se tabell 27).

Tabell 27 Förekomst av konflikter om hushållsekonomin. Alla.* Procent.

	Ofta/ganska ofta	Ibland	Sällan/aldrig	Summa
Åsikter om pengar skiljer sig åt	4	20	76	100
Oense om pengar	5	24	71	100
Grälar om pengar	4	11	85	100
Håller ibland tyst för husfridens skull	5	12	83	100

*Skillnaderna mellan kvinnor och män är negligerbara. Svarsfördelningarna skiljer sig som mest 1–2 procent.

Enligt de familjerådgivare vi har talat med är konflikter om pengar ofta relaterade antingen till hushållens ekonomiska situation eller till makarnas respektive personlighet. Våra intervjuer bekräftar den iakttagelsen. Oenighet om pengar tycks framförallt ha sin grund i att makarna har svårt att få pengarna att räcka och/eller i att deras sätt att hantera pengar skiljer sig åt.

Spara eller slösa

Konflikter om pengar är inte alltid särskilt allvarliga. Ibland uttrycker de snarare en lättare irritation än ett djupare missnöje. Terese och Olof exemplifierar att pengar kan bli ett irritationsmoment när den ena parten är försiktigare med pengarna än den andra. Olof stretade emot när Terese ville köpa möbler och annat till hemmet. Men det var ändå hon som oftast fick sin vilja igenom, och när saker och ting väl var på plats kände sig även Olof ofta tämligen nöjd. Men Olof förargar sig ibland också på att Terese handlar för mycket kläder och andra saker .

Det är klart att jag kan pipa om hon har gått och köpt en dyr kappa. Jag kan väl ha synpunkter på det. ”Var det nödvändigt, du som har så många kappor?” Men det är ju inte värre än att man kan ta det. Det är ju typiskt fruntimmer. (Olof)

Det är dock inte bara slösaktighet som kan uppfattas som ett problem. Terese tycker istället att Olof är alltför återhållsam med pengarna.

I takt med tiden utjämnas många gånger skillnaderna i sättet att se på pengar. Typiskt är att den av parterna som är mest ekonomisk och sparsam utövar större inflytande över den som är mer slarvig och oekonomisk. Elisabeth berättar hur hennes pojkväns sätt att hantera pengar har blivit allmer likt hennes eget. Tidigare gjorde han oftast slut på sina pengar ganska snabbt så att inget var kvar när lönen kom. Han sparade ingenting. Sedan han och Elisabeth flyttade ihop har han blivit mer ekonomisk. Och han har på Elisabeths inrådan börjat spara. Sara berättar om en liknande utveckling hos hennes man (Brodin, 1997).

Under många år var det jag som alltid skötte räkningarna och det var alltid jag som såg till att vi storhandlade och mycket såna saker. Och det var en ny upplevelse för min man, för när han fick se vad det egentligen kostade att handla smart, då trodde han inte att det var sant. För han visste bara vad det kostade på BP-macken. (Sara)

Agnes berättar att det är hon som har förändrats sedan hon träffade sin man. Hon upplever att hon har ”lärt sig väldigt mycket” när det gäller hushållsekonomi. När hon träffade Sebastian var hon ”jätteslösaktigt” och hade inställningen: ”Pengar, ska man spara sånt?”. Sebastian instämmer. Han tycker att Agnes och han numera har en ganska likartad inställning till pengar. Och han upplever att det är han som ligger bakom förändringen.

Kapitel 5

När vi träffades tror jag att det var annorlunda. Då var det mer pengar in och pengar ut. Nu tror jag hon tänker mer ... eller jag tror att jag har format henne, eller tjtat i henne vikten av att spara och inte ha lån om man [inte behöver]. (Sebastian)

Det är dock inte alltid makars sätt att sköta pengar närmar sig varandra. I våra intervjuer med skilda och separerade kvinnor och män framkommer att olikheter i ekonomisk läggning kan utgöra en ständig konflikthärd, vilket också bekräftas i intervjuerna med familjerådgivare.

Patrik berättar att pengar var det som han och hans före detta hustru var "riktigt oense om under hela tiden", detta trots att parets ekonomi var ganska god. Patrik, som tjänade betydligt mer än sin hustru, kontrollerade hushållets ekonomi och betraktar sig själv som den mest ekonomiska och sparsamma av de två. Hustruns sätt att handskas med pengar blev för honom ett stort problem. Till exempel upplevde han att han måste ansvara för att det fanns pengar till oförutsedda utgifter och andra extrautgifter. Detta gjorde han genom att spara av den pott som han och hans hustru hade bestämt att de skulle få disponera för eget bruk. "Jag kände att jag måste spara dem för annars går det åt helvete", säger Patrik och tillägger att "hon sparade aldrig."

Jag ville alltid ha en buffert, jag ville lägga undan pengar. Jag visste att det kunde hända saker. Saker kunde gå sönder, och ännu mer när man köpte hus. Det första vi fick göra var att byta panna när vi flyttade in. Men någon buffert fanns inte, utan när månaden var slut så var pengarna slut. Det gick inte att leva så. I alla fall inte när man hade barn och hus. På så vis var det nästan en lättnad för mig när det blev skilsmässa. (Patrik)

Lotta berättar att det var först när hon och hennes före detta man fick barn som hon började uppleva det som ett problem att han lät "pengarna rinna mellan fingrarna". Som förälder tyckte hon inte att de kunde leva på samma sätt som tidigare: "att två veckor innan man skulle få pengar så levde man på knäckebröd och makaroner".

Det går liksom inte när man har barn. Men hans filosofi, han får en bunt med pengar och stoppar i fickan och "oj, det var sista hundralappen" och det är två veckor kvar. Det bråkade vi om också. Det går inte att hålla på så där. (Lotta)

Nawals och Boris konflikt gällde framförallt kontrollen över pengarna. Nawal berättar att hon blev fullständigt isolerad när hon och Boris gifte sig och flyttade till hans hemstad. Hon beskriver den första tiden som "ett helvete". Den enda människa hon träffade var sin man, men han var på jobbet hela dagarna. Själv var hon arbetslös. Därför satt hon mest ensam i lägenheten på dagarna och längtade hem

till släkt och vänner i Marocko. Efter en tid blev Nawal gravid och födde en pojke. När han hade blivit några månader ville Nawal fara till sitt hemland för att besöka sina anhöriga och visa dem barnet. Då började konflikterna över pengarna på allvar, berättar hon. Hennes man vägrade att låta henne resa. Medan hans argument var att de inte hade råd, anser Nawal att motivet var ett annat. Hon tror att han var rädd att hon inte skulle komma tillbaka med barnet och hon upplever att mannen genom att hålla igen på pengarna försökte kontrollera hennes liv.

Det började innan jag ville åka hem. Han ville bestämma över min ekonomi ... hur mycket pengar jag hade på mig. Varje dag frågade han flera gånger hur mycket jag har på mitt konto.
(Nawal)

För Nawals före detta man blev kontrollen över pengarna ett maktmedel. Det finns flera liknande exempel i våra intervjuer med frånskilda. Vi berättade tidigare om Anna-Karin, och att hela hennes lön användes till att betala amorteringarna för huset. Hennes före detta man hade hand om resten av pengarna och skrev ut checkar när Anna-Karin behövde handla. Anna-Karin berättar att detta sätt att handha pengarna fungerade bra så länge förhållandet mellan makarna var gott. Men när de äktenskapliga problemen tornade upp sig kom det att innebära stora nackdelar för Anna-Karin. Hennes man började då att hålla hårt i checkhäftet och var ovillig att ge henne pengar till nödvändiga utgifter och, exemplifierar Anna-Karin, ”ibland fick man tjata två dagar så att man kunde gå och storhandla”.

Små marginaler

Tabell 28 visar att konflikter om pengar är vanligast i familjer där kvinnan kontrollerar hushållsekonomin. En rimlig förklaring är att dessa familjer i större utsträckning än andra har svårigheter med att få hushållsekonomin att gå ihop. Om än inte lika uttalat gäller detta också familjer med en genuint gemensam hushållsekonomi. Nästan hälften (45 procent) av familjerna med kvinnlig förvaltning och en tredjedel (34 procent) av dem med genuint gemensam pott uppger att de under året som gått har haft ekonomiska problem. I familjer med en manligt kontrollerad pott – som i lägre grad upplever ekonomiska problem – är det inte lika vanligt med konflikter om pengar. Par med separata ekonomier är däremot ganska ofta oense om pengar, trots att deras ekonomi i allmänhet är god. Det beror sannolikt på att dessa par i större utsträckning än andra upplever att de disponerar över olika mycket pengar (se kapitel 4).

Tabell 28 Allokeringssystem och förekomst av konflikter om pengar.
Alla. Procent.

	Oense om pengar ibland eller ofta	Grälar om pengar ibland eller ofta	Håller ibland eller ofta tyst för husfridens skull
Kvinnlig förvaltning	34	30	21
Kvinnligt kontrollerad pott	27	13	13
Genuint kontrollerad pott	32	18	18
Manligt kontrollerad pott	27	11	13
Separata ekonomier	32	19	23
Alla	29	15	17

Brist på pengar utgör en källa till konflikter. På grundval av sina erfarenheter uppskattar familjerådgivarna som deltar i vår undersökning att konflikterna över pengar har ökat i takt med arbetslösheten. ”Förr tycker jag det var mer prat om hur man fördelar pengar”, erinrar sig en av dem, medan det nu framförallt är ”massor av oro över att pengarna inte räcker” som tär på förhållandet.

Pengarna räcker inte, dom kanske har socialhjälp. Hur ska dom kunna få något lite guldkantat i tillvaron? Hur skall dom se till att barnen får något när alla andra barn får? Då är det tungt.
(Familjerådgivare)

Också våra surveyresultat visar att hushåll som upplever ekonomiska problem har mera konflikter om pengar och deras användning än andra. Mer än hälften av dem som upplever sin ekonomi som dålig uppger att de ibland eller ofta är oense om pengar. Nästan i fyra av tio fall resulterar oenigheten i öppna gräl. Bland par med god ekonomi är det däremot ganska ovanligt med konflikter om pengar. Av dem som tycker att det ekonomiska läget i hushållet är ”mycket gott” svarar bara cirka var tjugonde att makarna ibland eller ofta grälar om pengar (se tabell 29).

Det är ganska vanligt att par med småbarn blir oense om pengar, antagligen som en följd av att deras hushållsekonomi ofta är ansträngd. I nästan fyra av tio småbarnsfamiljer uppger den som svarat att makarna ibland eller ofta är oense om pengar. (Fyra av tio småbarnsföräldrar upplever sin ekonomi som dålig.) För unga och äldre utan barn är andelen en fjärdedel respektive en femtedel.

Tabell 29 Hushållsekonomi och förekomst av konflikter om pengar.
Alla. Procent.

Hushållets ekonomiska läge	Oense om pengar ibland eller ofta	Grålar om pengar ibland eller ofta	Fördelning samtliga
Inte alls gott	54	38	8
Inte särskilt gott	44	26	21
Ganska gott	24	10	57
Mycket gott	16	6	14
Summa			100

Också i våra kvalitativa intervjuer blir det tydligt att små ekonomiska marginaler genererar konflikter. Ann Hallgren exemplifierar med att hon och hennes man kan bli oeniga när hon någon gång köper en damtidning. ”Om man nu har så illa ställt så ska man för fasen inte gå iväg och köpa Damernas Värld som kostar trettiofyra kronor, det är för jäkligt”, beskriver hon sin mans reaktion.

Intervjuerna med de unga föräldrarna Ulrika och Martin är illustrativa. Martin arbetar för lärlingslön som matläggare. Ulrika är hemma med barnen och har ingen egen inkomst. Hon har aldrig haft ett avlönat arbete. Parets ekonomi är mycket knapp. Det är tack vare ekonomisk hjälp från Ulrikas föräldrar som den överhuvudtaget hjälpligt går runt. Ulrika, Martin och deras barn äter middag där flera gånger i veckan. Dessutom betalar inte sällan Ulrikas föräldrar en del av parets räkningar och lånar också ofta ut pengar till sin dotter.

Pengar är ett ständigt tvisteämne hos Martin och Ulrika. ”Det är nog det värsta vi har. Det kan förstöra det mesta”, berättar Martin. Han tycker till exempel inte om att Ulrika lånar pengar av sina föräldrar. Han oroar sig för att inte kunna betala tillbaka pengarna. Men Ulrika, som har huvudansvaret för familjens ekonomi, klagar å sin sida på att Martin inte inser vad saker och ting kostar.

... han undrar vart alla pengarna tagit vägen. Han vet inte vad det kostar att gå och handla. Han var med min syster i affären för ett tag sedan och då fick han reda på att man ska kolla på jämförpriser. Han bara plockar åt sig. Sedan frågar han mig om femtio kronor räcker till två paket blöjor. ”Det kostar trehundra”, säger jag. (Ulrika)

Ett annat konfliktområde för Ulrika och Martin är konsumtion av ”onödigheter” som chips eller godis. Obefintliga ekonomiska marginaler tillåter inte något extra. Och här måste inflikas att kontrasterna mellan de olika familjerna är påfallande. Där de ekonomiska marginalerna i vissa familjer vi har intervjuat handlar om tior, rör de

sig som vi tidigare sett, om tusenlappar i andra familjer. Martin är medveten om att pengarna som Ulrika gör av med främst går åt till att handla det familjen behöver. Men han misstänker att hon ändå ibland slösar pengar i onödan.

Hon kan gå och handla mat, till exempel, och det är ju väldigt bra att hon går och handlar mat. Det förstår jag, för det behöver vi allihop. Men dom pengar som blir över, dom pengarna skulle jag ha lagt i plånboken och sparat ett tag, dom köper hon hellre godis för så att alla dom pengarna är borta. (Martin)

Martin tror, eller vet, att Ulrika ibland köper godis i smyg. Sådan ”dold konsumtion” förekommer i flera familjer på olika nivåer. Ann tillstår att det, om hon ”ska vara riktigt ärlig”, har hänt att hon har handlat till sig själv utan att tala om det för sin man. Hon tillägger dock att det aldrig har rört sig om stora och dyra saker. Med parets knappa ekonomi hade det varit en omöjlighet.

... om jag har varit med tjejerna på jobbet och vi har gått på någon rea någonstans – de är väldigt medvetna och går på alla märkesreorna – och ibland så hänger jag med. Många gånger så hänger jag ju inte med. Säger att jag har inte tid men jag vet ju att jag ändå inte har råd. Men då har jag hängt med och då har det ju hänt att man har köpt typ ett förråd av strumpor eller en ny behå. Då känner man att jag behövde egentligen inte den, men man är ändå glad för det. Och då har det hänt ett par gånger ... egentligen föraktar jag det alltså ... men det har hänt. Och då har jag lagt undan det [som jag köpt] och sedan har det kommit fram [senare]. ”Den har jag inte sett förut!” ”Åh, det är ett bra tag sedan jag köpte den.” Och det kan det ju vara i och för sig. När han ser den kan det ju vara två månader sen. (Ann)

Det är inte bara bland par med små ekonomiska omständigheter som det förekommer ”dold konsumtion”. Jenny och hennes man har god ekonomi. De disponerar egna pengar att använda till sig själva. Jenny upplever därför inte att hon måste fråga sin man om lov för att handla kläder eller dylikt. Ändå händer det att hon inte berättar om sina nyförvärv. Det har sin grund i att hon upplever att det hon har köpt är ”lite onödigt”. Jenny säger att hon ”skäms lite” över att hon ibland handlar utan att tala om det för sin man, och understryker att det inte sker ofta. De gånger det ändå händer lägger hon kläderna eller skorna längst in i garderoben under en tid. När hon sedan tar fram dem, och hennes man undrar när hon inhandlade dem, kan hon ganska ärligen säga att ”jag köpte dom för länge sen”.

Arbetsfördelningen

Liksom när det gäller pengar tycks många kvinnor och män vara tämligen nöjda med fördelningen av hushållsarbetet, även om det generellt sett förekommer mer konflikter inom detta område än inom hushållsekonomin. Deras omfång varierar också med hushållsarbetets fördelning. Och som vi snart ska se är denna typ av konflikter könsrelaterade på ett helt annat sätt än de som gäller hushållsekonomin. Men sju av tio kvinnor i surveyundersökningen instämmer ändå helt eller delvis i påståendet att fördelningen av hushållsarbete i deras familj är rättvis (en tredjedel instämmer helt i påståendet). Och tre fjärdedelar av kvinnorna tycker att den tid deras man ägnar barnen är tillräcklig. Männerna anser i ännu större utsträckning att hushållsarbets fördelning är rättvis. Det gör åtta av tio män.

Irritationsmoment

Också många av de kvinnor och män som vi har intervjuat i vår kvalitativa studie berättar att de i stort sett är nöjda med sättet att fördela arbetet. Framförallt gäller detta som vi tidigare sett kvinnor i jämställdhetsorienterade förhållanden. Också män i sådana familjer uppfattar i allmänhet fördelningen som rimlig och rättvis, även om de inte på samma sätt som kvinnorna känner sig ”tacksamma” eller ”lyckliga” över att leva i ett relativt jämställt förhållande.

Att fördelningen i det stora hela känns rättvis betyder dock inte att det saknas irritationsmoment. Ett sådant kan vara att makarna har olika toleransnivå för smuts och stök, ett annat att kvinnan trots allt upplever att det är hon som måste ta flest initiativ när det gäller städning och annat. Vi har inte stött på något par där mannen klagat över att kvinnan tar för få initiativ. Däremot finns det exempel på män som är mer noggranna än sina hustrur. Sebastian anser att han är mest noggrann när det gäller städning.

Jag är mera pedantisk än vad hon är, eller har varit i alla fall, så jag städar gärna en gång extra bara för att ha det rent hemma. Jag säger inte att hon slarvar. Hon brukar reta sig på mig för att jag är så noga och petig med saker. (Sebastian)

Sebastian säger i citatet att Agnes retar sig på att han är så ”noga och petig”. Honom tycks det inte bekomma att Agnes tar något lättare på städningen. Kvinnorna vi talat med är däremot missbelåtna i de fall deras män har högre tröskel för smuts och damm. Irritation över att mannen inte ”ser” att det ”behöver” städas finns även i familjer med en någorlunda jämställd fördelning av hushållsarbetet. Antagligen är detta ett uttryck för att kvinnan också i de familjerna känner störst

ansvar för hushållsarbetet. Det beror förmodligen också på att det fortfarande ofta är kvinnan som sätter normen för hur hushållsarbetet ska utföras. Medan två tredjedelar av kvinnorna och drygt hälften av männen i vår surveyundersökning uppger att kvinnan har störst inflytande över hushållsarbetet, är det nästan ingen som svarar att mannens inflytande är störst. (Resten anser att båda makarna har lika stort inflytande.)

En näraliggande förklaring till könsskillnaderna i inflytande över hushållsarbetet är att det i allmänhet fortfarande är kvinnorna som ansvarar för och utför merparten av dessa sysslor. Den hypotesen styrks av att kvinnornas inflytande över hushållsarbetet varierar med hur detta arbete fördelas. Sålunda uppger nio av tio kvinnor i familjer med patriarkal fördelning att det är de som har störst inflytande över hushållsarbetets utförande. För kvinnor i jämställda familjer är siffra knappt två av tio (se tabell 30).

Tabell 30 Familjetyp och inflytande över hushållsarbetets utförande. Kvinnors svar. Procent

	Kvinnan större	Båda lika stort	Mannen större	Summa
Jämställd	17	77	6	100
Semijämställd	56	42	2	100
Konventionell	69	30	1	100
Patriarkal	90	10	–	100
Alla	65	34	1	100

Även hos ett av de mest jämställda paren i vår undersökning, Agneta och Staffan Ek, kan Staffans högre tolerans vad gäller plock och städning utlösa irritation och konflikter. ”Det är jag som blir arg”, tillstår Agneta. Staffan instämmer. Agneta blir arg när ”man inte gör vad man borde” eller ”glömmer ställa in ” eller ”plocka undan”. Staffan tillägger att det dock inte handlar om stora konflikter utan att det ”mest är smågrejer”. Och Agnetas och hans sätt att se på hushållsarbete, påpekar han, har blivit alltmer lika under åren. På frågan hur viktigt han och Agneta tycker att det är att saker och ting blir gjorda hemma, svarar Staffan:

Jag kan ju bara jämföra det vi tycker olika om ... är olika viktigt så att säga. Pynta hemma och fixa med smågrejer, det tycker Agneta är viktigare än jag gör ... dukar och sånt. Men annars tycker vi nog ganska lika. Laga mat är inte så mycket att orda om för den som lagar maten bestämmer vad vi ska äta och det är helt naturligt att den som hämtar på dagis lagar mat. Vi har ungefär samma ambitionsnivå. Hon är väl ambitiösare när det gäller städ-

ning tror jag. Där har vi jämkat ihop oss under åren för jag var mycket slarvigare förut och jag tror att Agneta var mycket ordningssammare förut. (Staffan)

Också hos familjen Hallgren, ett annat relativt jämställt par, resulterar ibland olika normer för hushållsarbetet i misshälligheter. Vi berättade tidigare att det händer att Ann känner att hon ”inte står ut” med tvätten som väntar på att hängas, den odiskade middagsdisken och ”stöket på alla bord”. I sådana lägen kan hon känna att det trots allt är hon som har huvudansvar för hushållsarbetet, även om hon tycker att det ”generellt funkar väldigt bra”. Ann medger att hon vid dylika tillfällen är ”jätteotrevlig och bara springer omkring och surar och gnäller”. Numera brukar hon anstränga sig för att låta småplocket vara.

... det är ju lätt att man som tjej då bara gör det, och man mår illa av det, för man tycker att man jobbar för mycket ... och man mår illa av skräpet. Jag har alltså inte plockat undan varenda gång. (Ann)

Också Anns man tycker att det kommer an på Ann att höja sin tröskel för vad hon står ut med. Eller att utföra sysslorna utan knot.

... man har ingen rätt att klaga över något om man inte gör något åt det. Var och en är sitt eget ödes herre. Det har vi haft lite diskussion om eftersom jag klagat inte när det är skitigt. Och skulle jag göra det så städar jag. Ibland får Ann nojor när hon tycker att det blir för stökigt och då säger jag ”men vad faan, du gör i alla fall inget åt det”. (Mikael)

En annan och närbesläktad källa till irritation är bristande initiativ. Agnes Lindholm är på det stora hela nöjd med arbetsfördelningen mellan sig och sin man, men hon blir arg de gånger hon känner att hon måste be honom om att göra saker. När det till exempel gäller att städa och dammsuga vill hon inte behöva förklara att hon:

... faktiskt inte kan göra det i veckorna. Ofta är det ju någon som är lite sjuk, eller som nu ... två nätter har Jakob inte sovit till exempel. Visst! Han går till jobbet tidigt och pratar i telefonen en stund. Det är inte ansträngande på samma sätt som att vara hemma och vara igång hela dan. Det är lite skygglappar ibland. Han ser mest sin situation. (Agnes)

Sebastian är medveten om att konflikterna har sin grund i att han inte alltid till fullo uppfattar Agnes arbetsinsats.

Det kan vara så att jag säger att ”nu har jag gjort det och det”. Och så glömmer jag bort vad Agnes har gjort. Till exempel, hon köper ju alla barnens kläder och har koll på den biten, vad som behövs ... kläder överhuvudtaget. /.../ Hon byter i deras sängar

och håller reda på såna grejer. Det behöver ju aldrig jag tänka på. Och då är det lätt att jag glömmer bort det och säger att ”nu har jag dammsugit för tredje veckan i rad” och frågar inte vad hon har gjort. Och så har hon kanske gjort en massa saker som jag inte tänkt på. (Sebastian)

Också i jämställdhetsorienterade familjer där båda makarna i det stora hela är nöjda med fördelningen, förekommer det alltså konflikter om hushållsarbetet. Som vi ska se är dock sådana konflikter betydligt mera uttalade i familjer med en skevare fördelning av hushållsarbetet.

Kvinnlig missbelåtenhet

Ovan sade vi att en majoritet av kvinnorna i vår surveyundersökning tycks tämligen nöjda med fördelningen av hushållsarbetet. Men det finns också en ganska stor grupp som önskar en förändring. Till exempel uppger var tredje kvinna att hon inte är nöjd med arbetsfördelningen hemma. Och ännu fler kvinnor – två tredjedelar – önskar ibland eller ofta att deras make eller sambo gjorde mer. Också bland männens svar finns tecken på att många kvinnor inte är nöjda med fördelningen av hushållsuppgifter. Nästan tre fjärdedelar (72 procent) tror att deras hustru eller sambo vill att de ska ta större del av hushållsarbetet.

Att en kvinna önskar att fördelningen av hushållsarbetet i hennes familj såg ut på ett annat sätt behöver förstås inte alltid vara ett tecken på att det finns en konflikt mellan henne och hennes man. Fördelningen kan vara en effekt av förhållanden som varken hon eller hennes man har något inflytande över. Kerstin, till exempel, skulle vilja att hennes man ibland kunde hämta barnen på dagis. Det är den förändring av hemarbetets fördelning som hon allra mest önskar. Det blir stressigt att både behöva lämna och hämta. Barnens deltidsplatser gör att hon varje dag måste skynda sig från jobbet till barnens daghem.

Att man känner den här pressen i och med att man har sjuttiofem procent, man har inte hundra procent, och vi betalar efter antal timmar och hur mycket vi tjänar. Det upplever jag som jobbigt. Förut tyckte jag att det var jätteskönt när Magnus var hemma i januari, februari, mars. Då jobbade jag heltid. Man kunde stå kvar och surra med en mamma [Kerstin är förskolelärare] man kunde cykla hem, cykla ner på stan och ta en timme på sig eller två. Det tyckte jag var oerhört skönt. (Kerstin)

Men Kerstins önskan betyder inte att hon är missnöjd med sin mans insatser. Givet omständigheterna tycker hon att arbetsfördelningen ”är helt okej”. Det är just ”omständigheterna” som irriterar: löneskill-

naderna på arbetsmarknaden som gör att hon med sitt ”kvinnojobb” tjänar tusentals kronor mindre än sin man, och som i sin tur gör det ekonomiskt otänkbart för dem att vända på rollerna så att han arbetar deltid och hon heltid.

Exemplet med Kerstin och hennes man visar att såväl fördelning som missnöje kan vara en följd av strukturella begränsningar som ingen av makarna råder över. Men när nu detta är sagt vill vi ändå hävda att kvinnorna många gånger verkligen är missbelåtna med sina mäns insatser i hushållet. Till exempel anser nästan en tredjedel av kvinnorna att arbetsfördelningen i deras familj inte är rättvis. Och konflikter om hemarbetet är vanliga hos par som söker familjerådgivning.

Bråk om hemarbete, vem tar hand om barnen, vem diskar, vem som tvättar, vem som städar. Och kombinerat med klagomålen att det finns aldrig någon tid för mig själv. (Familjerådgivare)

Betecknande är att den kvinnliga missbelåtenheten är större ju skevare fördelningen av hushållsarbetet är. Mer än hälften av kvinnorna i patriarkala familjer anser att fördelningen av hushållsarbetet i deras familj är orättvis. Mindre än en femtedel upplever den som helt och hållet rättvis. Bland dem med konventionell fördelning är det en tredjedel som inte tycker att fördelningen är rättvis (se tabell 31). Ulrikas missnöje med Martins insatser hemma exemplifierar.

Det är väl mest det att han inte hjälper till med barnen. Det är väl det jag blir mest arg på. Att han bara går och sätter sig vid teven eller något sånt och struntar i resten. Så får jag gå här och plocka och ta hand om barnen och laga mat samtidigt och försöka lägga dom. Efter ett tag hjälper han till ändå när han märker att jag är så himla arg. (Ulrika)

Ulrika var vid intervjutillfället arbetslös. Som vi såg i kapitel 2 arbetar dock närmare fyra av tio kvinnor i den patriarkala familjetypen heltid. Av dem med konventionell fördelning arbetar så mycket som två tredjedelar heltid. Det är kanske inte svårt att förstå att dessa kvinnor kan känna sig missnöjda över att göra det mesta hemma. Särskilt inte mot bakgrund av att idéer om jämställdhet ändå är så pass förankrade också hos dem. En stor majoritet av kvinnorna som själva gör väldigt mycket av hushållsarbetet tycker egentligen att detta arbete bör fördelas lika mellan makar och sambor. Knappt en fjärdedel av dem i patriarkala familjer, och bara var sjunde i konventionella, anser att kvinnan bör ta huvudansvaret för hushållsarbetet.

Många av kvinnorna i hushåll med patriarkal eller konventionell fördelning av hushållsarbetet försöker att få sina män att göra mer.

Drygt hälften av kvinnorna i både familjetyperna tar ibland eller ofta upp frågan om fördelningen till diskussion. Det är också vanligt att makarna är oense om fördelningen. Detta händer ibland eller ofta i nästan hälften av de patriarkala familjerna och i cirka fyra av tio familjer med konventionell arbetsfördelning. Men kvinnans försök att påverka fördelningen är inte alltid tillräckliga för att en förändring ska komma till stånd. I familjer med patriarkal fördelning uppger således nästan fyra av tio kvinnor att deras män vägrar att ta del av hushållsarbetet.

För att få en uppfattning om i vilken utsträckning det också förekommer latenta konflikter om hushållsarbetets fördelning har de som deltar i surveyundersökningen dels fått svara på om det händer att de gör mest hemma för att de inte orkar hålla på och tjata på sin man eller sambo, dels om det händer att de för husfridens skull väljer att inte ta upp frågor om hushållsarbetets fördelning. Resultatet visar att det är vanligt med latenta konflikter i familjer med patriarkal eller konventionell fördelning. Nästan hälften av kvinnorna i den förstnämnda familjetyper avstår ibland eller ofta "för husfridens skull" från att ta upp frågor. För dem med konventionell fördelning är andelen drygt en tredjedel. Än fler uppger att de inte längre orkar att tjata på sina män att de ska göra hemma. Det gör nästan två tredjedelar av kvinnorna i patriarkala familjer och drygt hälften av dem i konventionella familjer (se tabell 31). Intervjun med Charlotte Lind får illustrera. Hon sköter det mesta av hushållsarbetet men berättar att hon och Bo har haft ganska mycket konflikter om detta. Hon "tjatade väldigt mycket en period förut". Charlotte är fortfarande missnöjd med fördelningen, men försöker efter en allvarlig äktenskapskris att låta bli att be sin man om att han ska göra mer.

... jag uttrycker nog inte allt. Jag aktar mig för att tjata. Dels så tycker jag att det är ju himla trist att folk tjarar ... det tycker ju jag också ... och sedan så vet jag att han reagerar väldigt på det. Jag tänker efter två gånger innan jag säger något. Ofta så tycker jag att det är bagatellartat nånstans. Det är klart att saker och ting kan irritera mig, eller att jag räknar med att han ska ta disken och så gör han inte det, och så blir den stående där. (Charlotte)

Tabell 31 Förekomst av konflikter avseende hushållsarbetets fördelning i olika familjetyper. Kvinnors svar. Procent.

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Alla
Instämmer delvis eller helt i att fördelningen är rättvis	87	87	68	45	69
Instämmer delvis eller helt i att hon inte orkar tjata mer på sin man att han ska göra sin del av arbetet	23	29	53	63	46
Instämmer delvis eller helt i att maken/sambon vägrar ta sin del av ansvaret	1	1	9	37	14
Önskar ibland eller ofta att maken/sambon gjorde mer	34	53	74	78	66
Tar ibland eller ofta upp frågan till diskussion	28	41	54	54	47
Är ibland eller ofta oense om fördelningen	25	23	37	48	35
Håller ibland eller ofta tyst för husfridens skull	14	15	35	48	30

Av tabell 31 framgår tydligt att det kvinnliga missnöjet ökar i takt med att mer av ansvaret för hushållet läggs på deras axlar, liksom att många kvinnor i familjer med en skev arbetsfördelning önskar en förändring. Det förekommer alltså en hel del konflikter om hushållsarbetets fördelning (jfr Björnberg, 1997). Givet att makt handlar om att kunna genomdriva sina intentioner eller intressen blir slutsatsen att det i den patriarkala och konventionella familjetypen finns en utbredd kvinnlig maktlöshet när det gäller hushållsarbetets fördelning. I vissa fall förklaras denna maktlöshet med förhållanden som ligger utanför själva parförhållandet – könssegregering, lönevärdering, lönediskriminering – men den rikliga förekomsten av konflikter om fördelningen tyder på att den också är ett resultat av manifest och latent manlig makt. Männen i patriarkala och konventionella familjer lyckas uppenbarligen i stor utsträckning avbörd sig hushållsarbetet mot sin hustru eller sambos vilja.

I inledningskapitlet nämnde vi att många teorier om arbetsfördelningen i familjen på ett eller annat sätt förutsätter att det inte råder konflikt om hur hushållsarbetet ska fördelas. Detta gäller till exempel teorin att kvinnor gör mer hushållsarbete för att det betyder mera för deras självuppfattning än det gör för män. Till viss del understödjer våra undersökningsresultat denna teori (se kapitel 3). Men de talrika

konflikterna om hushållsarbetet påvisar samtidigt dessa förklarings otillräcklighet. Könsarbetsdelningen i familjen handlar också om maktresurser och maktrelationer mellan makarna.

Ovanstående tolkning stärks av att kvinnor i jämställdhetsorienterade familjer upplever fördelningen av hushållsarbete på ett annat sätt än de i patriarkala och konventionella familjer. Av de förstnämnda kvinnorna instämmer nästan nio av tio i påståendet att makarnas fördelning av hushållsarbete är rättvis. Två tredjedelar uppger att de sällan eller aldrig önskar att mannen gjorde mer. Det är också mindre vanligt med konflikter i dessa familjer. Bara omkring en fjärdedel av kvinnorna i jämställdhetsorienterade familjer svarar att makarna ibland eller ofta är oense om fördelningen. Knappt någon anser att maken vägrar att ta sin del av hushållsarbetet, och bara var sjunde kvinna i jämställda familjer håller ibland eller ofta tyst för husfriden skull (mot nästan hälften i de patriarkala) (se tabell 31).

Från öppna diskussioner till tyst missnöje

Vi har redan varit inne på att konflikter om hushållsarbetet inte alltid visar sig i öppen oenighet och gräl. En analys av par med olika familjesituationer visar att de latenta konflikterna tycks bli fler ju längre förhållandet varar (se tabell 32). Lite förenklat kan man säga att unga par utan barn kanske diskuterar rätt mycket om hur de ska fördela arbetet i hushållet, men det är inte fråga om särskilt allvarliga konflikter. De delar mer lika på hushållsarbetet än par i andra familjesituationer och när kvinnorna önskar att deras män ska göra mer håller de i liten utsträckning inne med detta. Knappt en femtedel uppger att de ibland eller ofta håller tyst för husfridens skull.

I småbarnsfamiljerna har andelen par som delar någorlunda lika på hushållsarbetet sjunkit markant. Samtidigt har de öppna konflikterna om hushållsarbetets fördelning ökat. Mer än fyra av tio kvinnor med småbarn uppger att de och deras man ofta eller ibland är oense om fördelningen. I familjerna med skolbarn – som generellt har den mest ojämsställda fördelningen – är de latenta konflikterna flest. Nästan fyra av tio kvinnor i de familjerna håller ofta eller ibland tyst för husfridens skull. Bland dem som jobbar heltid är det nästan sex av tio som uppger att de gör saker själva för att de inte orkar tjata på sin man. För småbarnsmödrarna är den andelen fyra av tio.

De latenta konflikterna verkar alltså öka med tidens gång. I alla fall så länge det finns barn i huset. I äldre familjer utan barn är det få diskussioner och inte heller så stora konflikter. Bara en fjärdedel av de kvinnorna uppger att makarna ibland eller ofta är oense om

fördelningen. Makarna har anpassat sig (eller skilt sig) samtidigt som hushållsarbetets omfång har minskat.

Tabell 32 Förekomst av konflikter avseende hushållsarbetets fördelning i olika familjesituationer. Kvinnors svar. Procent.

	Unga utan barn	Småbarn	Skolbarn	Äldre utan barn	Alla
Instämmer delvis eller helt i att fördelningen är rättvis	75	70	68	69	69
Instämmer delvis eller helt i att hon inte orkar tjata mer på sin man att han ska göra sin del av arbetet	38	46	52	43	46
Instämmer delvis eller helt i att maken/sambon vägrar ta sin del av ansvaret	9	9	16	18	14
Önskar ibland eller ofta att maken/sambon gjorde mer	69	72	72	54	66
Tar ibland eller ofta upp frågan till diskussion	57	54	51	33	47
Är ibland eller ofta oense om fördelningen	34	44	36	25	35
Håller ibland eller ofta tyst för husfridens skull	18	32	38	25	30

Redan tidigare har vi sett exempel på kvinnor som känner sig missnöjda över att de några år efter sina barns födelse finner att de gör det mesta hemma. Eva önskade att fördelningen skulle vara som den var före barnen, Ulrika var besviken över att hon ensam fick ta ansvaret för hem och barn och Charlotte önskade att Bo skulle göra mer, även om hon aktade sig för att tjata. Också Lenas berättelse om sitt före detta äktenskap nedan, åskådliggör hur en skev fördelning av hushållsarbetet resulterar i missnöje. Den visar dessutom hur konfliktformerna kan förändras över tid.

Lena är skild sedan ett par år. Hon och hennes före detta man har tre barn tillsammans, alla i förskoleåldern. När Lena och hennes man skildes motsvarade fördelningen av hushållsuppgifter i deras familj den patriarkala familjetypen. Lena skötte allt som hade med hem och barn att göra. Det hade inte alltid varit på det sättet. Så länge Lena och hennes man inte hade barn delade de lika på hushållsarbetet. "Vi diskade och vi lagade mat och vi tvättade och vi städade och vi strök tillsammans", erinrar sig Lena. När barnen kom utvecklades dock en ny ordning. Det blev Lena som tog ut föräldraledigheten för alla tre barnen och "för varje barn som kom så gjorde han mindre och

mindre". Till slut hade Lena ensam ansvaret för både barnen och hushållet. Hon var inte alls tillfreds med den situationen. Därför försökte hon många gånger att få en förändring till stånd. Lena pratade med och tjtade på sin man för att få honom att ta ett större ansvar för barn och hushållsarbete men:

... han vart bara arg och struntade i det demonstrativt. Riktigt demonstrerade. Så gick han och duschade, så kunde han ju slänga strumpor och kalsonger på golvet, och där kunde de ju ligga i två dagar tills jag flyttade dem, bara för att jag bad honom. "Lägg dem i tvättkorgen, lyft på locket!" Då la han dem i köket på golvet. Riktigt demonstrerande. (Lena)

Hushållsarbetet blev ett konfliktfyllt område för Lena och hennes man. Det kom mer och mer att utvecklas till en arena för maktkamp mellan makarna.

Med tiden tvingades emellertid Lena att inse att tjtatstrategin inte gav önskade resultat. Hon gjorde då som många andra kvinnor i samma situation uppenbarligen gör. Hon slutade att be sin man om hjälp. Hemarbetets fördelning förblev förstås som den var.

Vi var [från början] överens om att dela på allting. Vi skulle göra precis lika mycket. Men han kunde gå ifrån matbordet och låta smör och mjölk och disk och allting stå kvar en hel dag. För det kunde man ta sedan, han skulle bara "ta fem" [minuters vila] så att säga. Och det där vart mer och mer. Jag tröttnade på det. Istället för att gå och tjata på honom "Men herregud, ta undan din tallrik, du kan ju duka av bordet, du sa att du skulle duka av bordet, gör det nu" /.../ Då orkade jag inte längre, då gjorde jag det själv. Det här med att städa, eftersom det ena barnet visade sig vara väldigt allergiskt, och blev det mer och mer, så gick jag ju och städade hela dagarna i princip för att hålla det dammfritt och rent hemma. Det var ju mycket med tvätt och städning, mycket extra. Det gjorde ju aldrig han. Jag låg på sjukhuset med pojken en gång och då hade jag den andra flickan med mig för att han inte klarade av att vara hemma och ta hand om henne. När jag kom hem från BB med tredje flickan då stod frukosten kvar på bordet och tvätten låg i högar utanför tvättmaskinen, han hade inte ens orkat få den i tvättkorgen. Då tänkte jag ... [uppgiven]. (Lena)

Lenas berättelse exemplifierar att konflikter inte alltid visar sig i öppen oenighet eller gräl. Hon undvek mer och mer att ta upp fördelningen till diskussion eftersom hon kunde föregripa sin mans negativa reaktioner.

Jag orkade inte bråka med honom. För husfridens skull, för då hade vi ju fått barn och jag tycker inte barn ska se en mamma och

pappa gapa och skrika eller höra det, för även om de sover så vaknar de ju. Sedan var det liksom lugnast. (Lena)

Lena orkade till slut inte ”bråka”. Därmed kom hennes önskemål och intressen att underordnas mannens intressen. I den meningen gick han segrande ur kampen om hemarbetets fördelning. (Fast Lena bestämde sig istället för att hon ville skiljas.) Men det betydde som sagt inte att konflikterna hade försvunnit. De hade istället antagit nya former.

Lenas berättelse förtydligar att hushållsarbetets fördelning inte är något statiskt. Som vi visade i kapitel 3 sker ofta de mest avgörande förändringarna i samband med barnens födelse. Ofta är de nyblivna föräldrarna överens om att kvinnan ska ta ut det mesta av föräldradigheten, och sedan kanske jobba deltid. Men omställningen att bli en familj med barn kan bli större än de anat.

När dom kommer hit, dom har några barn, och så går man då tillbaka i tiden och hör var det började hänga upp sig nånstans, så är det inte sällan att det är omkring tiden när det första barnet kom och att man har känt sig sviken, inte fått den hjälp man behövt och mannen har känt sig övergiven. (Familjerådgivare)

Många gånger utvecklas inte saker och ting riktigt som paret hade tänkt sig. Kanske blir kvinnan, liksom Lena, irriterad när hon märker att mannen successivt minskar sin andel av hushållsarbetet. Och kanske hon, som enligt en familjerådgivaren är vanligt, när hon väl är hemma med barnet känner att ”det här är mycket besvärligare än vad hon trodde och det funkar inte och hon vill ut i arbetslivet.”

Fysiskt våld

Sin mest extrema uttrycksform får äktenskapliga konflikter när fysiskt våld finns med i bilden. Att den är extrem betyder inte att den är sällsynt. Hemmet är i själva verket en av de platser där det begås flest våldsbrott. Det är emellertid inte möjligt att exakt fastställa hur vanligt det är att kvinnor misshandlas av sina män. År 1993 anmäldes cirka 18 000 misshandelsbrott mot kvinnor. Av dem hade nästan åtta av tio begåtts av en för offret bekant gärningsman (*Brå, PM 1994:4*). Mörkertalen är dock mycket stora. Många kvinnor drar sig i det längsta för att anmäla sin make eller sambo för misshandel.

Av de kvinnor som har svarat på vårt frågeformulär uppger så mycket som 7 procent att de någon gång har känt sig fysiskt hotade av sin nuvarande make eller sambo. Var tionde småbarnsmamma svarar att hon någon gång har känt sig fysiskt hotad av sin man (se tabell 33).

Tabell 33 Familjestadium och förekomst av fysiskt hot från make/sambo. Kvinnors svar. Procent.

Familjestadium	Ofta	Någon gång	Aldrig	Summa
Unga utan barn	–	4	96	100
Småbarn	1	9	90	100
Skolbarn	3	3	94	100
Äldre utan barn	1	3	96	100
Alla	1	6	93	100

Också i vår kvalitativa undersökning av frånskilda kvinnor har vi kommit i kontakt med kvinnor som har varit utsatta för fysiskt våld från sina män. Både Karin och Aino levde under många år tillsammans med män som återkommande misshandlade dem grovt. De berättar om ”blåmärken”, ”sparkar” och ”knäckta revben”. Aino hamnade till och med på sjukhus vid ett par tillfällen på grund av sin före detta mans svåra misshandel. Männerna slog när de var irriterade eller arga. Oftast var det inte något särskilt som utlöste konflikten. Det kunde vara ”att man sade något med fel ton eller bara valde att göra någonting”. I den våldsamma situation som Aino och Karin levde var det otänkbart att be mannen om hjälp med hushållsarbete. Då fanns risken för att nya våldsamheter skulle utlösas. Båda kvinnorna skötte därför barn och hushåll helt utan hjälp från sina män. Aino berättar att hennes man aldrig lyfte ett finger i hushållet och att ”han aldrig ens strukit en skjorta eller pressat en byxa eller tvättat någonting, sina egna kläder”. Inte ens under de perioder hon låg på sjukhus.

Männens perspektiv

Vi har ägnat ganska många sidor åt att diskutera arbetsfördelningen ur kvinnornas perspektiv. Det är nu dags att undersöka hur den uppfattas från männens horisont. Vi kan då börja med att konstatera att många män inte bara tror att deras hustru eller sambo skulle vilja att de gjorde mer hemma, utan att de också själva tycker att de borde göra mer. Undantaget den jämställda familjetypen är det i detta avseende inga slående skillnader mellan män som tar olika stor del i hushållsarbetet. Såväl i semijämställda, som i konventionella och patriaralkala familjer, är det omkring två tredjedelar som ofta eller ibland tycker att de borde göra mer hemma. Cirka tre fjärdedelar tror att deras hustru vill att de ska göra mer. Fördelningen bland männen i jämställda familjer skiljer sig markant från de övriga. Av dem tycker

ungefär fyra av tio att de borde göra mer eller tror att deras hustru önskar detta (se tabell 34).

Men även om många män ibland själva tycker att de borde göra mer hemma anser också en mycket stor majoritet (80 procent) att fördelningen av hushållsarbetet är rättvis. I de jämställdhetsorienterade familjetyperna är kvinnornas och männens svarsmönster likartade i detta avseende. Ungefär nio av tio kvinnor och män instämmer i att hushållsarbetets fördelning är rättvis. Också i familjer med konventionell fördelning är könens uppfattningar snarlika. Knappt sju av tio kvinnor tycker att fördelningen är rättvis mot tre fjärdedelar av männen. Däremot går könens uppfattningar ganska kraftigt isär i familjer med patriarkal fördelning. Inte ens hälften av kvinnorna i de familjerna anser att fördelningen är rättvis mot sju av tio män (se tabell 31 och 34). Och nästan var tredje kvinna (31 procent) i den patriarkala familjetypen tar helt avstånd från påståendet att fördelningen är rättvis. Det gör inte ens var tionde man (7 procent).

En av förklaringarna till den könsmissiga skillnaden i rättvisedom i patriarkala familjer kan vara att männen i mycket större utsträckning än kvinnorna anser att hushållsarbetets fördelning beror på att kvinnorna har mera tid för detta arbete. Mer än tre fjärdedelar (77 procent) av männen i patriarkala familjer instämmer helt i ett sådant påstående, mot knappt fyra av tio kvinnor (38 procent) i motsvarande kategori. Ytterligare en förklaring kan vara att dessa män i betydligt högre grad än kvinnorna har uppfattningen att kvinnor bör ta det yttersta ansvaret för hushållsarbetet. I kapitel 2 såg vi att mer än hälften av männen i de patriarkala familjerna anser detta, jämfört med en fjärdedel av kvinnorna (motsvarande siffra för män i jämställda familjer är knappt var tionde) (se tabell 5 och 6).

Intressant att notera är också att det är män i den patriarkala familjetypen som i minst utsträckning upplever att makarna ibland eller ofta är oense om fördelningen. Bara en fjärdedel rapporterar detta (mot nära hälften av motsvarande grupp kvinnor). Däremot uppger nästan fyra av tio män i semijämställda familjer att han och hans hustru ofta eller ibland är oense om fördelningen (se tabell 34). För kvinnornas vidkommande är svarsmönstret det motsatta. Det vill säga, de med jämställdhetsorienterade fördelningar uppger i minst utsträckning att makarna är oense, och de med patriarkala fördelningar anger detta i störst utsträckning.

Tabell 34 Förekomst av konflikter om hushållsarbetets fördelning i olika familjetyper. Mäns svar. Procent.

	Jämställd	Semijämställd	Konventionell	Patriarkal	Alla
Instämmer delvis eller helt i att fördelningen är rättvis	90	85	75	71	80
Händer ibland eller ofta att han tycker att han borde göra mer	38	60	71	60	61
Tror att hans maka/sambo ibland eller ofta vill att han ska göra mer	43	70	84	79	73
Är ibland eller ofta oense om fördelningen*	31	39	36	25	34
Håller ibland eller ofta tyst för husfridens skull*	21	26	27	27	26

*Skillnaderna är inte statistiskt säkerställda

I en del tidigare studier har man funnit att olikheterna mellan makars upplevelser av sin relation är så stora att det finns skäl att tala om ett "hennes" och ett "hans" äktenskap (Bernard, 1972; Nilsson Schönnesson, 1985). Också våra resultat tyder på att detta är ibland fallet. I familjer med en patriarkal fördelning av hushållsarbetet skiljer sig kvinnors och mäns upplevelser ofta påtagligt. Ibland kan hela livssituationen te sig olika ur kvinnornas och männens perspektiv. Så här säger en familjerådgivare:

Han jobbar jämt, han är aldrig hemma, barnen ser inte sin far. Det är vad hon kan säga när hon ringer: "Jag är så trött på det här, vi hinner aldrig prata på grund av det här". /.../ Han kan då känna sig väldigt sårad över att hon beklagar sig över att han jobbar så mycket eftersom han jobbar så mycket för att han jobbar för familjen. "Det är ju därför han gör det".
(Familjerådgivare)

I familjer där makarna delar rätt lika på hushållsarbetet tycks däremot båda parter vara ganska nöjda med fördelningen även om kvinnorna i vissa avseenden tycks värdera jämställdheten högre än männen. En orsak till samstämmigheten i dessa familjer kan vara att det typiskt är genom öppna diskussioner och rationella argument som parterna har blivit övertygade om att det i deras situation är rimligt att dela lika på hushållsarbetet (Jfr Hestbaek, 1995). Bland par med en traditionell fördelning råder mera sällan samstämmighet. Vi har berättat om Ulrika och Charlotte som är missnöjda med att de får göra nästan allt hemarbete och som inte tycker att detta är rättvist. Deras män ser saken på ett annat sätt. Martin känner sig tillfreds med fördelningen,

även om han ibland kan få dåligt samvete för att han gör för lite. Också Charlottes man Bo är nöjd och berättar att han inte skulle vilja ha det på något annat sätt. Till skillnad från Charlotte tycker han också att fördelningen är rättvis med tanke på att "hon jobbar mindre och är hemma mer".

Att det i familjer med en traditionell fördelning av hushållsarbetet kan finnas avsevärda skillnader mellan sambors och äkta makars upplevelser blir tydligt i intervjuerna med familjerådgivare. I rådgivningssituationer framkommer inte sällan att kvinnorna är "dödsmissnöjda" med hushållsarbetets fördelning. Männerna däremot ställer sig "våldigt frågande". De har varken sett eller förstått sin hustru eller sambos missnöje förrän den dag hon säger att hon vill skiljas. Familjerådgivarnas iakttagelser bekräftas av våra intervjuer med skilda eller separerade män. I de fall fördelningen av hushållsarbetet i det före detta äktenskapet varit traditionell, berättar männen att de var tillfreds med detta och motiverar fördelningen med att den både var rationell och rättvis, givet den situation makarna befann sig i. Så länge äktenskapet varade trodde de i allmänhet att också deras hustru var nöjd med sättet att fördela arbetsuppgifterna. Några män har dock, när de har reflekterat över orsaken till skilsmässan, i efterhand insett att hon ändå kanske inte var så tillfreds med sin situation. Karl-Erik, till exempel, vars hustru tog ut hela föräldradigheten för båda barnen och sedan arbetade deltid, nämner i förbigående att han tror att hans hustru "så småningom kröp på väggarna av att gå hemma". Christer tror att hans hustru kanske blev för isolerad när hon arbetade halvtid på kvällarna för att barnen skulle kunna vara hemma på dagarna.

Jag skulle vilja påstå att det var under de sista åren som hon kanske började må lite dåligt. Hon var hemma på dagarna och sedan jobbade hon när jag kom hem. Hon jobbade halvtid och hade ganska lite arbetskamrater. Nu, så här med facit i hand, tror jag att det inte var särskilt bra för henne för hon var i behov av sociala kontakter. (Christer)

Det är egentligen bara en av de frånskilda männen som berättar att han ibland var missnöjd med hushållsarbetets fördelning. Och det är nog knappast en slump att detta är en man som mot slutet av sitt äktenskap gjorde merparten av arbetet hemma. Hans hustru (som tjänade betydligt mer än honom) jobbade mycket övertid. Det blev han som fick göra det mesta. "Jag lagade mat, tvättade och städade också. Det gör mig inte så mycket. Jag har inte lidit av det. Men ibland blev det kanske lite för häftigt mycket.", förklarar Lasse.

Tillfredsställelse i relationen

När dom säger att dom inte kan tala med varandra så kan man nästan lägga till för sig själv att det vill säga de ligger inte med varandra heller. (Familjerådgivare)

Kvinnornas missnöje med arbetsfördelningen i hemmet får konsekvenser för andra delar av makarnas förhållande. En central sådan är parets sexliv. Tendensen är att kvinnans sexuella lust till sin man minskar. Intervjun med Lotta är illustrativ. Hon och hennes före detta man bråkade mycket om både hemarbete och pengar. Lotta upplevde att han inte tog något riktigt ansvar för barnen och hemmet. Hon förlorade lusten till honom när hon kände ”att han inte ville något annat med mig eller familjen eller arbeta för nånting”.

Han kunde inte förstå mig och jag kunde inte förstå honom. Han menade att man kan väl bråka och sedan hoppa i säng, men så funkar inte jag. Det andra måste fungera någorlunda. (Lotta)

Att Lottas reaktion inte är ovanlig bekräftas av både intervjuerna med familjerådgivarna och resultaten från surveyundersökningen. Fördelningen av hemarbetet inverkar på makars upplevelse av sitt sexuella samliv (jfr också Coleman, 1988). Vi har frågat dem som har besvarat vårt frågeformulär om de är nöjda med sitt sexliv. Resultatet visar att av kvinnorna i familjer med en patriarkal fördelning av hushållsarbetet är det färre som är tillfreds än andra kvinnor. Nästan fyra av tio uppger att de är missnöjda eller indifferent.³ För kvinnor i de andra familjetyperna är motsvarande andel omkring en femtedel (se tabell 35).

Med tanke på den konstaterade skillnaden mellan kvinnornas och männens upplevelser av arbetsfördelningen i patriarkala familjer är det signifikativt att könsens svarsmönster går i motsatt riktning. Medan det är vanligast att kvinnorna i den patriarkala familjetypen uppger att de är missnöjda med sitt äktenskapliga sexliv, gäller det motsatta för männen. Det är männen i patriarkala familjer som i störst utsträckning svarar att de är nöjda med makarnas sexualliv. Och medan en mycket liten andel av kvinnorna i förhållanden med en jämställd fördelning är missnöjda med sexlivet, är det relativt sett vanligast att männen i den familjetypen är missnöjda eller indifferent (se tabell 36).

---

³Med tanke på frågans känsliga karaktär är denna siffra sannolikt en underskattning. ”Indifferent” är de som uppger att de varken är nöjda eller missnöjda med sitt sexualliv.

Tabell 35 Förekomst av missnöje ifråga om relationen i allmänhet och sexuallivet. Procent.

	Missnöjd eller indifferent ifråga om sexuallivet		Missnöjd eller indifferent ifråga om relationen i allmänhet	
	Kvinnor	Män*	Kvinnor	Män
Jämställd	23	35	11	20
Semijämställd	20	29	11	19
Konventionell	23	29	15	12
Patriarkal	37	23	33	10
Alla	27	29	18	14

*Dessa skillnader är inte statistiskt säkerställda

Det framgår av tabell 35 att kvinnors och mäns svarsmönster också när det gäller missnöje med relationen i allmänhet går åt olika håll. En tredjedel av kvinnorna i de patriarkala familjerna är missnöjda eller indifferent ifråga om relationen i allmänhet att jämföra med var tionde i de jämställdhetsorienterade familjerna. Männerna i patriarkala familjer är istället de som i störst utsträckning uppger att de är nöjda med relationen. Bara var tionde man i de familjerna uppger att han är indifferent (ingen uppger att han är missnöjd). Av männen som lever i familjer med en jämställd fördelning av hushållsarbetet är däremot andelen missnöjda eller indifferent en femtedel. Tendensen i kvinnors och mäns svarsmönster när det gäller tillfredsställelse med sexuallivet och relationen i allmänhet är densamma i samtliga åldersgrupper och bekräftar att hushållsarbetets fördelning utgör en verklig intressekonflikt mellan kvinnor och män.

Uppbrott

Som vi sett är det ganska vanligt med äktenskapliga konflikter om hushållets organisering. Ibland blir missnöjet så stort att någon (eller båda) av makarna reflekterar över att lämna den andra. Mer än en tredjedel (36 procent) av kvinnorna i vår surveyundersökning uppger att de någon gång har hotat att lämna sin nuvarande man och en femtedel (21 procent) svarar att det har hänt att deras make eller sambo har hotat att lämna dem. Några större skillnader mellan olika familjetyper föreligger inte i detta avseende. Bland männens svar är motsvarande siffror drygt en fjärdedel (26 procent) respektive knappt en tredjedel (31 procent). Ibland realiseras hoten. Nästan en fjärdedel av dem som gifte sig i början av åttioalet hade enligt officiell statistik

skilt sig inom en tioårsperiod. I absoluta tal separerar eller skiljer sig omkring 50 000 par årligen (*Skilsmässor och separationer*, 1995).

Det går juridiskt sett lätt och ganska snabbt att skiljas. Den principiella ståndpunkten i svensk skilsmässolagstiftning är att en kvinnas eller en mans vilja att skiljas alltid ska respekteras. Ingen av makarna måste ange något skäl för att skiljas och medling är inte nödvändig. Äktenskapet är i det avseendet ett avtal som kan sägas upp av en part. I de fall det finns barn under 16 år – eller om en av makarna så begär – gäller dock en betänketid på sex månader. I andra fall kan äktenskapet lösas upp omgående (Agell, 1995).

Det stora antalet separationer och skilsmässor betyder inte att familjen som institution har spelat ut sin roll. En svensk undersökning visar att såväl unga som gamla fortfarande värderar familjen högt (Hammarström, 1993). Och de flesta som har skilt sig flyttar samman med en ny partner efter en tid. Inte heller kan ökningen av skilsmässorna tas som tecken på att kärleken har spelat ut sin roll. Mer än någonsin tidigare gifter sig människor på grund av kärlek. En rimligare tolkning är istället att det inte längre är nödvändigt att stanna kvar i ett äktenskap utan kärlek (jfr Collins och Coltrane, 1991; Giddens, 1992).

Man kan säga att en skilsmässa finns som en möjlighet ända från den dag ett par flyttar ihop eller gifter sig. Detta tenderar i sig att begränsa manlig maktutövning inom familjen. Risken att kvinnan upplöser äktenskapet finns alltid där. Skilsmässosalternativet stärker på så vis kvinnornas förhandlingsposition inom äktenskapet och bidrar därmed till utvecklingen av mer jämlika förhållanden mellan makar (jfr England och Kilbourne, 1990; Hobson, 1990).

Bland barnfamiljer är benägenheten stor att skilja sig när barnen är små (*Skilsmässor och separationer*, 1995). Med tanke på de påfrestningar som de nyblivna föräldrarna ställs inför i form av en ökad arbetsbelastning och en ofta sämre ekonomi är detta kanske inget att förvånas över. Flera av de frånskilda eller separerade kvinnorna och männen som vi har intervjuat berättar att vardagslivets organisering innebar en stor press på förhållandet, antingen detta berodde på en ojämn arbetsfördelning eller på att det i och med barnen inte längre fanns så mycket tid för varandra. Det sista gällde inte minst par som hade valt att förvärvsarbeta på olika tider för att deras barn inte skulle vistas på daghem eller hos dagmamma. Anders, för att ta ett exempel, erinrar sig att det var jobbigt att hans hustru arbetade när han var hemma, och tvärtom. De fick nästan ingen tid tillsammans. ”På tidiga kvällen när allt började lugna ner sig då somnade hon. Sedan när jag skulle gå och lägga mig, då skulle hon gå och jobba.”, exemplifierar han.

En konsekvens av att skilsmässorna har ökat är att andelen enförälderfamiljer – främst ensamstående mödrar – har vuxit kraftigt i antal. Nästan var sjunde familj med barn under femton år består av en ensamstående förälder med barn (*FoB 90, del 4*). För att få en uppfattning om hur kvinnor och män ser på skilsmässornas konsekvenser för barnen bad vi dem som svarade på vårt frågeformulär att instämna i eller ta avstånd från påståendet att en ensamstående förälder kan ta hand om ett barn lika bra som två föräldrar som lever tillsammans. Av tabell 36 framgår att männen i större utsträckning än kvinnorna tar avstånd från det påståendet. Det gör nästan sju av tio män i jämförelse med knappt hälften av kvinnorna. Störst är könsskillnaderna i svar bland småbarnsföräldrarna, där så gott som tre fjärdedelar av papporna tar avstånd från tanken, men bara lite mer än fyra av tio mammor. (Bland deltidsarbetande småbarnsmammor i arbetarfamiljer tar bara var tredje avstånd från påståendet.) Det tycks med andra ord framförallt vara fäderna som tror på nödvändigheten av familjens sammanhållning för barnens – och kanske sin egen – skull. Mödrarna anser istället i stor utsträckning att de ensamma skulle kunna klara sig och sina barn på ett bra sätt.

Tabell 36 *Andel som instämmer eller tar avstånd från påståendet att en ensamstående förälder kan ta hand om ett barn lika bra som två föräldrar som lever tillsammans uppdelat efter familjesituation och kön. Procent.*

	Instämmer helt eller delvis		Varken/eller		Tar helt eller delvis avstånd		Summa	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Unga utan barn	20	15	30	14	50	71	100	100
Småbarn	30	8	27	18	43	74	100	100
Skolbarn	33	20	23	16	44	64	100	100
Äldre utan barn	29	20	21	16	50	64	100	100
Alla	29	15	25	17	46	68	100	100

En tolkning av att männen i mindre utsträckning än kvinnorna anser att en ensamstående förälder kan ta hand om sitt barn lika bra som två föräldrar som lever tillsammans är att de är mer beroende av familjen än kvinnorna. Den tolkningen stöds av undersökningar som tyder på att kvinnor oftare än män tar initiativet till en skilsmässa, liksom att skilda män i större utsträckning än skilda kvinnor upplever sig ha

förflorat på skilsmässan (Svedin, 1995; Moxnes, 1990).⁴ Dock tar en lika stor andel kvinnor som män (52 procent) i vår surveyundersökning helt eller delvis avstånd från påståendet att en skilsmässa oftast är den bästa lösningen när ett par har svårt att lösa sina äktenskapliga problem.

Ovan sade vi att ökningen av antalet skilsmässor har en jämställdhetsskapande effekt. Samtidigt är den till stor del resultatet av en ökad ekonomisk jämställdhet mellan könen. Ett eget förvärvsarbete och inkomst gör att kvinnan inte längre behöver stanna i ett dåligt äktenskap av ekonomiska skäl. Tanken att kvinnors ekonomiska resurser inverkar på deras vilja att bryta upp ur ett dåligt äktenskap får stöd av att kvinnor med höga inkomster skiljer sig i större utsträckning än andra kvinnor (*Skilsmässor och separationer*, 1995). En annan studie inom Kvinnomaktutredningen visar också att ökade resurser för kvinnornas vidkommande kan vara en del av förklaringen till att det är betydligt vanligare med skilsmässor bland invandrarfamiljer från vissa länder (t.ex. Iran och Chile) än bland "svenska" familjer (Darvishpour, 1997). En egen inkomst i kombination med jämställdhetsnormer och en liberal lagstiftning möjliggör för kvinnorna den skilsmässa som kanske var otänkbar av ekonomiska och andra skäl i det gamla landet. Sambandet mellan skilsmässor och kvinnors ekonomiska ställning syns även i statistiken. I takt med att kvinnorna ökade sitt yrkesarbete från mitten av sextioalet blev också skilsmässorna fler (Trost, 1993).

Att skilsmässorna har positiva effekter ur jämställdhetssynpunkt betyder förstås inte att enskilda individer alltid upplever uppbrottet som något positivt. En skilsmässa medför på gott eller ont nästan alltid stora förändringar i en människas livssituation och vardagsliv och det är ofta en känslomässigt omvälvande upplevelse att vara med om att upplösa sin familj och sitt hem. För den som blivit lämnad kan situationen upplevas mycket svår.

Jag sitter här ganska ensam idag. Och sedan har jag ju mått så gräsligt dåligt så jag har ju fått isolera mig. Jag har inte orkat umgås med någon människa. Utan när jag kommer hem på kvällen då är jag helt slut och då håller jag mig för mig själv. (Karl-Erik)

Här kommer dock de rent känslomässiga aspekterna av en skilsmässa att få en undanskymd plats. Vårt syfte är istället att belysa intresse-

---

⁴Enligt den svenska undersökningen (Svedin, 1995) tog kvinnan oftare initiativet till skilsmässan (i sex av tio av fall). Undersökningen bygger på intervjuer med 157 skilda kvinnor och män (88 kvinnor och 69 män). Någon aktuell svensk statistiskt representativ undersökning av vem som initierar skilsmässan och skilsmäsoorsaker har vi inte funnit.

konflikter som uppstår i samband med skilsmässan och att undersöka hur maktresurser kommer till användning när latent konflikter blir manifesterade. Först ska vi dock kort ta upp frågan om motiven bakom skilsmässorna.⁵

Kärleksbrist och manlig dominans

En del av de frånskilda (separerade) kvinnor och män som ingår i vår studie berättar att deras äktenskap (samboende) upplöstes utan våldsamma konflikter, vare sig före eller under själva skilsmässan. När till exempel Louise fick frågan hur det kom sig att hon och hennes man bestämde sig för att skiljas svarade hon att äktenskapet helt enkelt "kändes tristare och tristare" och att hon delade den känslan med sin dåvarande man. Några påtagliga konflikter var det inte fråga om. Också Torsten och hans före detta hustru var överens om att det var bäst att gå skilda vägar.

Vi satt och pratade mycket om det att vi hade vuxit ifrån varandra. Vi hade inga känslor kvar för varandra. /.../ Man kunde börja tjafsas om småsaker, men kunde inte prata om problem, utan det var bara tjafs och bråk, kan man säga. Sedan diskuterade vi mycket om det och att vi hade vuxit ifrån varandra. Glidit mer ifrån varandra. Vi bara gick där som främlingar i slutet. Så det var lika bra att sära på sig. (Torsten)

Att äktenskap numera löses upp därför att makarna upplever att relationen inte längre ger ett tillräckligt stort känslomässigt utbyte – att man som i Louises och Torstens fall har "tröttnat på varandra" eller "glidit ifrån varandra" – kan tas som tecken på att vår syn på samlevnad närmar sig vad den engelske sociologen Anthony Giddens (1991; 1992) kallar "den rena relationen" ("pure relationship"). Det vill säga, relationer ingås i ökande utsträckning uteslutande för deras egen skull och de fortsätter bara så länge som båda parter finner relationen tillfredsställande. Citatet ur intervjun med Janne illustrerar begreppet väl. Det var han som ville bryta upp.

Hon ville verkligen att vi skulle vara tillsammans och pratade om att hon skulle försöka ändra på sig. Men jag sa att det finns ingenting som du behöver ändra på. Det är ju inget fel på dig, utan det har med mina känslor att göra. Att man alltså slutar älska någon. Man tycker [bara] om varandra. Jag sa att [om vi ska fortsätta att bo ihop] vill jag att vi lever som vänner med separata sovrum, men det ville hon inte köpa utan hon ville ju att vi skulle

---

⁵Den empiriska grunden för den kommande analysen utgörs huvudsakligen av intervjuerna med skilda föräldrar och familjerättssekreterare.

ha ett samliv. Men jag sa att jag inte älskade henne längre.
(Janne)

Andra nämner som den omedelbara skilsmässoorsaken att deras partner hade träffat någon annan. Ullas man, till exempel, inledde ett förhållande med en annan kvinna. Ulla berättar att det framförallt var tiden innan hennes man berättade detta och lämnade henne som var svår.

... det var hemskt jobbigt när han bodde hemma här och knappt pratade med mig. Han kom hem sent på nätterna, så skilsmässan kom som en lättnad faktiskt. Det var jättejobbigt att ha honom boende här. Han kom och åt middag, han hade sitt arbete mitt över här, och sedan stack han bara iväg. (Ulla)

Skilsmässor handlar dock inte alltid bara om att makarna har "glidit isär". De har också sin grund i att kvinnor inte längre accepterar manlig överordning och makt inom familjen. Enligt en svensk undersökning av skilsmässors orsaker är det vanligt att kvinnor som vill skiljas känner sig undertryckta av sina män. Så många som fyra av tio kvinnor i den studien ansåg att det var deras mans dominerande sätt som låg bakom skilsmässan. Var sjätte kvinna uppgav att hennes man hade misshandlat henne fysiskt (Wadsby och Svedin, 1993). En studie från Norge gav liknande resultat. Det var bristande jämlikhet, mannens dominerande sätt eller hans bruk av fysiskt våld som var de vanligast förekommande skilsmässomotiven bland kvinnorna (Moxnes, 1990).

Också för en del av kvinnorna som medverkar i vår studie var det mannens dominerande sätt och/eller brutalitet som utgjorde huvudskälet till att de ville skiljas. Nawal är en av dem. Hon upplever att hennes man inte "lät henne andas" när han försökte att bestämma över hennes liv genom att till exempel uttrycka starkt missnöje när hon träffade andra människor eller genom att kontrollera hennes ekonomi. Också i Lenas äktenskap var konflikterna många. De rörde förutom fördelningen av hemarbetet också barnens uppfostran och sexuallivet. Lena upplever att sexlivet med hennes dåvarande man var "på hans villkor".

När han ville. Han ville sitta uppe och titta på teve och sedan ville han gå och lägga sig och då skulle jag följa med i händelse att han ville det då. /.../ Sedan var det så väldigt jobbigt, för skulle jag iväg och rida en kväll så var jag tvungen att ha lagat middag tills han kom hem, ha diskat och plockat undan och lägga barnen och sedan åka och rida. Och sedan komma hem och då satt han och väntade på att jag skulle duscha och gå och lägga mig tillsammans med honom för då ville han ha sex. Jag orkade inte det. (Lena)

Dock var det mannens hårdföra sätt mot barnen som utlöste skilsmässan i Lenas fall. När han vid ett tillfälle brukade våld mot deras yngsta dotter bestämde sig Lena för att kontakta en advokat och begära skilsmässa.

Aino och Karin var gifta med män som misshandlade dem. Miss-handeln började i båda fallen redan under äktenskapets första tid och pågick sedan under åtskilliga år. Aino förklarar att hon från början trodde att hon genom sin kärlek skulle kunna förändra makens ”negativa tankar” och ”destruktiva sätt”. Dock blev han istället med åren alltmera våldsam. Hans behov av att behärska Aino bara växte. ”Han ville ha total kontroll”, berättar hon, och att åren innan skilsmässan var ”ett helvete dagligen”. Aino fruktade för sitt liv. Efter en synnerligen svår misshandel lyckades hon fly från sitt hem. Hon polisanmälde sin man och ansökte om skilsmässa.

Karin, som huvudsakligen hade varit hemarbetande under äkten-skapet, begärde skilsmässa i samband med att hon fick en anställning. Då hade hon under många år planerat för att lämna sin man när tillfälle gavs.

Att jag kunde och vågade att ta ut skilsmässa berodde ju på att jag hade fått det här jobbet. Jag blev en betydelsefull person då helt plötsligt efter att ha gått hemma och inte känt mig som nå-
gon. (Karin)

För Aino och Karin tog det många år innan de lyckades lämna sina respektive män. Forskare som undersöker kvinnomisshandel har pekat på ett antal förhållanden som gör detta begripligt (t.ex. Hydén, 1995; Lundgren, 1989, 1993). Det kan till exempel vara svårt att tänka på sig själv som en misshandlad kvinna. Därför finns ibland en tendens hos kvinnan att förmildra mannens våld. Några av de familjerådgivare vi har talat med hade erfarenhet av misshandlade kvinnor som försökte dölja våldets grymhet och omfattning.

[De] tappar begreppet för vad som är normalt och onormalt.
”Alla människor knuffas väl på det här sättet” och ”det är ju inte så farligt om han hotar mig med kniven”. Man normaliserar på
nåt sätt ett icke normalt beteende. (Familjerådgivare)

Tendensen att det manliga våldet normaliseras har uppmärksammats inom forskningen om sexualiserat våld. Processen innebär i korthet att våldet gradvis uppfattas som ett mer eller mindre normal inslag i vardagen hos både mannen som misshandlar och hos kvinnan som blir misshandlad (Lundgren, 1989). Det är också vanligt att den misshandlade kvinnan upplever både förvirring och skuld. Karin berättar att hon med tiden kom att tappa självförtroendet och att hon

började se sig själv som en del av problemet. Det kändes nästan som hennes eget fel att hon blev slagen.

Då undrar man varför jag har gått igenom allt detta? Och det kan jag inte svara på. Man kan fundera och slå sig i huvudet ... men jag trodde att jag skulle kunna omvända honom. Någon kärlek fanns inte kvar, den tog slut väldigt fort. Sedan hade han en förmåga att få en att känna mycket skuld. Han överförde vad han kände på mig. Så jag tyckte att det var mitt fel att han slog mig, för han sa att det var för min egen skull. (Karin)

Karin nämner i citatet att hon trodde att hon "skulle kunna omvända" sin man. Sådana förhoppningar – att det ska bli bättre, att han kommer att sluta slå bara han får tillräckligt mycket kärlek, att det var sista gången han slog – kan öka benägenheten hos misshandlade kvinnor att stanna kvar i sina äktenskap. Man måste dock också fråga sig vad som händer kvinnorna när de lämnar sin män. Det är långt ifrån givet att de då undgår sin mans våld. En stor del av det allvarligaste våldet som kvinnor utsätts för sker tvärtom i samband med en separation (Hydén, 1995).

Upplösningen

Skilsmässoprocessen kan betraktas som en desorganisationsprocess där familjerelationerna omdefinieras och hushållet omorganiseras (jfr Moxnes, 1990). Föräldraskapet kommer att förändras och den existerande hushållsorganisationen kommer att lösas upp. När makarna väl har bestämt sig för att skiljas måste de alltså förhandla sig fram till lösningar i en rad centrala frågor. Vem ska ha den juridiska vårdnaden om barnen? Hos vem ska barnen bo? Vem ska bo kvar i bostaden? Hur ska hemmet delas? Och så vidare. Besluten om den blivande föräldrarollen och ekonomin får stor betydelse för respektive makes framtida liv. Det finns därför alltid potentiellt en intressekonflikt inbyggd i sådana frågor. Ibland lyckas makarna lösa denna konflikt utan att det uppstår några egentliga stridigheter. Andra gånger ger den upphov till allvarliga och segslitna tvister.

I en konfliktladdad uppbrottssituation händer det att makarna för första gången får erfara vad som verkligen utgör den andras maktresurser och handlingsberedskap. Då, om inte förr, prövas olika typer av resurser för att få de egna intressena tillgodosedda. Ett exempel är när män som aldrig tidigare brukat våld mot sin hustru gör detta i en skilsmässosituation. Det var vad som hände Lena. Hon ville skiljas. Det ville inte hennes man. Han misshandlade henne några dagar efter det att hon hade begärt skilsmässa och hotade henne senare per

telefon. Lena polisanmälde sin före detta man som blev dömd till fängelse.

... han började ju ringa och hota mig, han skulle ta livet av mig, och jag skulle få ett helvete och han skulle ta barnen. Det var mycket, så vi flyttade till kvinnojouren och bodde där ett par dagar. Sedan fick han besöksförbud och sedan vart det rättegång. /.../ Han överklagade rättegången och det blev en ny rättegång, men hur det än var fick han fängelse, och det var inga diskussioner från domstolen om vem som skulle ha vårdnaden om barnen. Jag krävde ensam vårdnad och det gjorde han också men jag fick den och han fick umgängesrätt om han skötte sig. (Lena)

Bland dem vi har intervjuat finns flera exempel på kvinnor som (för första gången) blivit slagna och fysiskt hotade av sina män i samband med skilsmässan. En indikation på att detta är förhållandevis vanligt är att nästan var femte (17 procent) ensamstående mamma med småbarn i en representativ studie från Statistiska centralbyrån uppger att hon utsatts för våld eller hot om våld i sin bostad (Häll, 1995).

Överlägsen fysisk styrka är förstås inte den enda maktresursen som kan användas i en konfliktfylld skilsmässosituation (jfr kapitel 1). Förhållandet till barnen eller kontrollen över pengarna är andra exempel. Också en persons kommunikativa förmåga kan bli en resurs. Anna-Karin berättar att hon och hennes före detta man var oense i frågor om barnens boende. För att undvika en vårdnadstvist övertalades de att delta i så kallade samarbetsamtal.⁶ Anna-Karin tror att hon som ett resultat av att hon har lätt att tala för sig, i större utsträckning än sin före detta man fick gehör för sina krav i de samtalen.

Stefan är ju inte den som pratar mycket, så det var mest jag som pratade och han fick väl hålla med eller motsätta sig. Då hade han väl inga större argument att komma med. Därför fick väl jag min vilja igenom på en del grejer av det här [med vårdnad och boende]. (Anna-Karin)

Vad som utgör maktresurser i en skilsmässosituation bestäms inte minst av lagstiftningen på området. I sista hand är det ju denna som

---

⁶Om skilda föräldrar inte kan enas i frågor som rör barnens vårdnad eller umgänge erbjuds de att medverka i "samarbetsamtal". Syftet med dessa är att förhindra en vårdnadstvist. De går till så att någon från socialtjänsten, ofta en familjerättssekreterare, hjälper föräldrarna att försöka hitta en lösning på sin konflikt. Samarbetsamtal kan också förordnas av domstol. En familjerättssekreterare beskriver samarbetsamtal på följande sätt: "Vi försöker om möjligt att lösa det här på något annat sätt än inom domstolens ram. Vi försöker förhindra en vårdnads- eller umgängesprocess. Det vet vi av erfarenhet att det är förödande i de allra flesta fall. Det löser inga problem. Det löser något juridiskt problem där i slutändan, men det ökar inte möjligheten till samarbete. Tvärtom så saboterar man ofta de möjligheterna genom allt vad en domstolsprocess innebär."

blir avgörande i exempelvis en vårdnadstvist eller en ekonomisk tvist. När vi nedan belyser intressekonflikter i samband med skilsmässor beskriver vi därför också summariskt relevanta delar av den svenska lagstiftningen.⁷

Ett gift par får automatiskt gemensam vårdnad om sina barn. Sedan en lagändring 1983 kvarstår normalt det gemensamma vårdnadsansvaret om de skiljer sig. Andelen skilda föräldrar med gemensam vårdnad har därför ökat mycket kraftigt. Till exempel visar en undersökning av äktenskapsskillnaderna år 1992 att 82 procent av föräldrarna hade gemensam vårdnad. Detta innebar en fördubbling på mindre än tio år (*Vårdnad och underhåll 1992, 1993*). Den gemensamma vårdnaden innebär att båda föräldrarna har ansvar för och bestämmanderätt över sina barn. Således måste de kunna enas i viktiga frågor som rör barnen. Exempelvis kan inte den förälder barnen bor hos flytta utan den andra förälderns medgivande. Däremot betyder inte det juridiska begreppet ”gemensam vårdnad” att barnen måste bo lika mycket hos sin mamma och pappa. Lagen förutsätter att föräldrarna själva kan komma överens om barnens boende och om umgänget med den andra föräldern. För föräldrar som inte varit gifta gäller andra regler. I de familjerna blir endast modern automatiskt vårdnadshavare för barnen. Har paret inte ansökt om gemensam vårdnad får mamman ensam vårdnaden efter en separation.

De flesta som deltog i vår undersökning hade gemensam juridisk vårdnad om sina barn. Den dagliga omsorgen om barnen hade man dock löst på olika sätt. Några par hade kommit överens om att dela på den vardagliga omsorgen om barnen, antingen genom att barnen växelvis bodde i ungefär lika långa perioder hos båda föräldrarna eller genom att ett barn bodde hos mamman och ett barn hos pappan. Louise och hennes före detta man som redan innan skilsmässan tagit ungefär lika stort ansvar för barnens omsorg, tyckte att det var självklart att barnen skulle bo hos dem båda. Louise menar dessutom att barnens pappa inte ”skulle ha gått med på något annat” samt att lösningen med delad vardaglig omsorg var nödvändig för att hon skulle kunna fortsätta sitt arbete. Ett annat exempel är Kristinas barn som var tillräckligt stora för att själva få avgöra var de skulle bo. Dottern valde att bo med sin mamma, sonen med sin pappa.

Bland dem vi har intervjuat finns också exempel på pappor som har sina barn permanent boende hos sig. En av dem med gemensam juridisk vårdnad är Lasse. Lasses hustru träffade en annan man och

---

⁷Vår sammanfattning av lagstiftningen bygger på Göran Ewerlöfs och Tor Svernes *Barnets bästa* (1993), Folke Grauers *Familjerätt i vardagslag* (1993) och på Lotta Insulander-Lindhs och Karin Thunbergs *I lagens famn* (1996).

tonårssonen valde att bo kvar med honom. Lasse behöll därför det gemensamma huset.

Det var väl som så att grabben som bor här hemma ville inte flytta nånstans. Då sa jag att jag också stannar kvar och försöker hålla kåken kvar så han har nånstans ... han var sjutton år och det är ju en känslig ålder. (Lasse)

Andra föräldrar med gemensam vårdnad hade löst boendefrågan på ett konventionellt sätt. Barnen bodde med mamman. För de frånskilda männen Börje och Jorma föreföll detta val naturligt. De hade överhuvudtaget inte reflekterat över möjligheten att barnen kunde bo hos dem, kanske därför att deras före detta hustrur alltid hade tagit ansvaret för barnen. Torsten anser att det är enklast att barnen bor med sin mamma ”i och med att [han] jobbar natt” och Karl-Erik, som under en period hade barnen boende hos sig på halvtid, tycker att detta var för jobbigt, både för barnen och för honom. Han förklarar att han inte ”skulle orka att vara en ensamstående pappa” och han därför ”erbjöd [sin före detta hustru] att ta båda barnen”.

En del föräldrar med gemensam vårdnad var inte överens om barnens boende. Anna-Karin, till exempel, berättar att hennes före detta man vill att barnen ska bo halva tiden med honom. Paret, som hade deltagit i samarbetssamtal för att undvika en vårdnadstvist, var vid intervjutillfället ännu inte helt överens. Anna-Karin anser dock att mannens krav om halvtidsboende är överspelade sedan han flyttade några mil utanför staden där hon bor.

Vi är väl inte riktigt överens ännu, men nu är det ju så här att han flyttade till ett annat ställe och det är två och en halv mil att åka ungefär. Ska vi då ha gemensam vårdnad och dom ska bo lika mycket hos bägge två, så kan han ju inte bo där, utan då måste han ju först och främst flytta hit. Jag sa att när han flyttar hit då kan vi börja komma överens i den diskussionen. Men han flyttade ju aldrig, så då rann det ut i sanden. (Anna-Karin)

Ser man både till vem som har den juridiska vårdnaden om barnen och vem barnen bor tillsammans med, går det att urskilja några olika typer av föräldraskap efter en skilsmässa. För att åskådliggöra dessa har vi konstruerat en typologi (se figur 2).

Figur 2 Typologi över olika vårdnadsformer efter skilsmässa

		Vardaglig omsorg om gemensamma barn		
Juridisk vårdnad		Delad	Modern	Fadern
Gemensam		A Fortsatt delat föräldraskap	B Ensam mamma Söndagspappa	C Ensam pappa Söndagsmamma
Modern ensam		D Fortsatt delat praktiskt föräldraskap	E Ensam mamma Umgängespappa	F //////////
Fadern ensam		G Fortsatt delat praktiskt föräldraskap	H //////////	I Ensam pappa Umgängesmamma

Typologins vertikala dimension visar vem av föräldrarna som har den juridiska vårdnaden om barnen. Dess horisontella dimension visar vem som har det vardagliga ansvaret. Cellerna i typologin åskådliggör olika lösningar vad gäller barnens vårdnad och boende. Cell A innebär att föräldrarna både har gemensam juridisk vårdnad och att de delar på den vardagliga omsorgen om barnen efter skilsmässan. Också i cell B och C har föräldrarna gemensam vårdnad. Däremot bor barnen permanent hos den ena föräldern. Vanligt är då att den andra föräldern träffar sina barn varannan helg och under delar av skolloven. Han eller hon blir därmed en så kallad söndagsförälder. Föräldraskapet i cell E och I innebär att mamman respektive pappan har såväl den juridiska vårdnaden som barnen boende hos sig. Den andra föräldern har då normalt fått sitt umgänge med barnen fastställt i domstol (därav beteckningen ”umgängesförälder”). I cell D har modern ensam vårdnad, men barnen bor halva tiden med sin pappa. Denna vårdnadsform är sannolikt ovanlig men kan till exempel förekomma när föräldrarna varit samboende och mamman har fått ensam juridisk vårdnad om barnen. I cell G har pappan ensam vårdnad, medan föräldrarna delar den vardagliga omsorgen om barnen. Det sättet att lösa vårdnadsfrågan är förmodligen än ovanligare än det i cell D. Vårdnadsformerna i de två återstående cellerna F och H är utomordentligt osannolika. De innebär ju att barnen bor permanent hos den förälder som inte har den juridiska vårdnaden.

I verkligheten är de olika vårdnadsformerna i typologin högst ojämnt fördelade. Vi har redan nämnt att 82 procent av dem som skilde sig 1992 fick gemensam vårdnad om sina barn. Ser vi till den

vardagliga omsorgen om barnen är bilden annorlunda. Uppskattningsvis bor barnen med sin mamma i nio fall av tio (*Vårdnad och underhåll 1992, 1993*). Det betyder att den vårdnadsform som representeras av cell B i typologin ovan – en ensamstående mamma och en söndagspappa – är den i särklass vanligaste. Att ha barnen boende hos sig växelvis i lika långa perioder är ännu en ganska ovanlig lösning. Ungefär var tjugonde barn bor på det sättet efter föräldrarnas skilsmässa enligt beräkningar av Statistiska centralbyrån, vilket innebär en viss ökning sedan åttiotalet (*Skilsmässor och separationer, 1995*).⁸

Den knappa femtedel av föräldrarna som har ensam vårdnad om sina barn består till överväldigande majoritet av kvinnor, mer än 90 procent (*Vårdnad och underhåll 1992, 1993*).⁹ Av detta kan man sluta sig till att det oftast är mannen som står som förlorare i en vårdnadstvist. En undersökning av 70 slumpmässigt utvalda rättegångsakter i vårdnadsfall i Stockholm under början av nittioalet bekräftar att det är på det sättet (Widlund, 1997). Modern fick vårdnaden i 70 procent av fallen, fadern i 20 procent (i resterande fall kom föräldrarna överens om att de trots allt skulle ha gemensam vårdnad).¹⁰

Ibland riktas kritik mot att vårdnaden om barnen så ofta tillfaller modern när det råder tvist. Detta ses då som ett resultat av negativ särbehandling av fäderna. Det är dock högst tveksamt att tolka könsskillnaderna vad gäller den juridiska vårdnaden som ett utslag av könsdiskriminering. Det som fäller avgörandet i domstolen är snarare vem som har tagit huvudansvaret för barnet (Ewerlöf och Sverne, 1993; Insulander-Lind och Thunberg, 1996).

Vem barnet tyr sig till när det har problem. Vem som mestadels tar ansvar för barnet. Vem som tar kontakt med skolan och dagis. Och vilket engagemang föräldrarna i det stora hela visar. (Familjerättssekreterare)

---

⁸En genomgång av befintlig nordisk forskning om konsekvenser av olika typer av vårdnadsalternativ visar att kunskapen på detta område är liten (se Tornstam, 1996).

⁹Andelen föräldrar som har ensam vårdnad har som sagt minskat kraftigt på kort tid. År 1992 hade 17 procent av kvinnorna och 1 procent av männen ensam vårdnad. År 1983 var motsvarande andelar hälften för mödrarna och en tiondel för fäderna (*Vårdnad och underhåll 1992, 1993*).

¹⁰I 28 fall var fadern anklagad för misshandel och i 4 fall för incest (Widlund, 1997). Enligt intervjuerna med familjerättssekreterare är invandrarfamiljer kraftigt överrepresenterade i vårdnadstvister. Att så verkligen är fallet bekräftas av en undersökning av Socialstyrelsen (*Social service, vård och i Sverige, 1996:126*). Av 113 domar i tvistemål om vårdnad vid Stockholms tingsrätt var 54 procent av männen födda utomlands. Ett skäl kan vara att dessa familjer på ett annat sätt än svenska drar sig för att söka rådgivning inför skilsmässan (se Darvishpour, 1997).

Sålunda får mödrarna vårdnaden, inte för att de är kvinnor, utan för att det är de som har tagit mest hand om barnet. Det är ju vanligen de som har tagit ut föräldraledigheten, gått ner på deltid, och så vidare. En traditionell arbetsfördelning kan med andra ord bli en resurs för kvinnan i en vårdnadstvist.

Förändringarna av praxis när det gäller den juridiska vårdnaden har kritiserats för att ensidigt öka fädernas rättigheter i förhållandet till barnen (Nordenfors, 1996). Särskilt uppmärksammas i kritiken att huvudregeln om gemensam vårdnad av barnen – som ju innebär att båda föräldrarna har bestämmanderätt över barnet också efter skilsmässan – i praktiken betyder att männen blir likvärdiga kandidater i vårdnadsprocessen trots att det i de allra flesta fall är kvinnorna som har huvudansvaret för barnen (Kurko-Suonio, 1995). Rättigheterna och skyldigheterna ifråga om barnen blir på så vis ojämnt fördelade mellan könen. Medan kvinnan faktiskt sköter om barnet och bär det dagliga ansvaret för dess omsorg är hon ändå beroende av sin före detta man i frågor som gäller barnets vårdnad. Den gemensamma vårdnaden kan därmed bli ett instrument för manlig maktutövning.¹¹

I vårt urval av intervjupersoner finns alla vårdnadsformer i figur 2 representerade, undantaget de i cellerna F, G och H.¹² Vi har redan exemplifierat olika typer av gemensam vårdnad med hjälp av våra intervjuer. Christer tillhör den lilla minoritet fäder som har ensam vårdnad om sina barn. När hans hustru lämnade honom för en annan man fick han av sina vänner rådet att upplösa den gemensamma vårdnaden. De påpekade att denna skulle kunna bli ett hinder för honom på sikt. Christers före detta hustru gick med på hans yrkande om ensam vårdnad. Han bedömer att hans förhandlingsposition vid det tillfället var stark. Christer tror att barnens mamma ”bar på rätt så mycket skuld” och att hon ”kände att det var hon som hade ställt till det här”. Han medger att han i den situationen försökte att tillgodose sina egna intressen på bästa sätt, men betonar samtidigt att hans före detta hustru på ett annat sätt än han själv hade haft möjlighet att reflektera över den nya situationen.

---

¹¹Enligt förslag från Vårdnadstvistutredningen (*Vårdnad, boende och umgänge*, SOU 1995:79) ska den gemensamma vårdnaden ytterligare stärkas. Idag är domstolen skyldig att upplösa den gemensamma vårdnaden om en av föräldrarna så begär. Den kan heller inte döma till gemensam vårdnad. Enligt det nu liggande utredningsförslaget ska domstolen kunna vägra att lösa upp den gemensamma vårdnaden. Den ska också kunna besluta om gemensam vårdnad mot en förälders önskemål. Om föräldrarna har gemensam vårdnad ska domstolen enligt förslaget i tvist också kunna bestämma hos vem barnet ska bo.

¹²Vårt urval speglar inte den verkliga fördelningen, vare sig när det gäller barnens boende eller den juridiska vårdnaden. Detta var heller inte vår avsikt. Vi strävade istället efter att få en stor variation i urvalet.

... vi hade aldrig någon argumentation kring det, vem som skulle ha vårdnaden. Det hade vi inte. Det enda jag sa var att jag ville hemskt gärna bo med barnen. Man kanske såg om sitt hus, jag sa väl att jag [egentligen] inte ville ha det så här, jag ville ju att vi skulle fortsätta. Då har hon väl sagt några gånger efteråt att ”du ska vara glad att jag var snäll och inte tog strid”. Hon har varit lite vass när man har inte varit överens om saker och ting. Men hon hade ju med ganska moget övervägande tänkt igenom det här innan. Hon hade ju tänkt mycket på vad som skulle hända, hur det skulle bli, under den här tiden då inte jag visste någonting.
(Christer)

I Christers fall var makarna eniga om att han ensam skulle få vårdnaden om de tre barnen. Andra gånger kommer föräldrarna inte överens. Då blir det i sista hand domstolen som får avgöra vårdnadsfrågan.¹³ Först erbjuds – eller förordnas – dock föräldrarna samarbetsamtal. Syftet är att de med socialtjänstens hjälp, men utan domstolens inblandning, själva ska få till stånd en lösning på frågorna om vårdnaden och umgänget. Så mycket som en fjärdedel av dem som bröt upp 1993 hade kontakt med socialtjänsten i samband med sin skilsmässa eller separation (*Vårdnad, boende och umgänge, SOU 1995:79*).

Flera av dem vi har intervjuat hade erfarenhet av samarbetsamtal. Förutom de som var, eller hade varit, indragna i vårdnadstvister gällde detta Anders och Karl-Erik. För Anders handlade samtalen dock mer om ekonomi än om barnens vårdnad och boende. Det var han som hade haft barnen boende hos sig omedelbart efter skilsmässan, bland annat därför att hans före detta hustru var trångbodd under skilsmässans första år. Sedan hon flyttade till en större lägenhet har barnen istället bott växelvis hos Anders och sin mamma. Paret kontaktade familjerätten för att reda ut hur det ekonomiska ansvaret för barnen skulle fördelas i den nya situationen. I Karl-Eriks fall var det barnens boende som stod i centrum för samarbetsamtalen. Familjerätten rådde honom och hans dåvarande hustru att låta barnen bo växelvis hos dem i fjortondagsperioder. I enlighet med Karl-Eriks önskemål började dock barnen efter en tid att bo permanent med sin mamma. Även om det var Karl-Erik som ville att barnen skulle bo med sin mamma känner han en bitterhet över sin situation. Han

---

¹³Innan domstolen fattar beslut krävs en vårdnadsutredning. Prövningen ska ske med utgångspunkt i vad som bedöms vara bäst för barnet. Den av föräldrarna som inte får vårdnaden får normalt sin umgängesrätt fastställd i domslutet. Om vårdnadshavaren hindrar honom eller henne från att träffa barnet kan vårdnadshavaren förlora vårdnaden av barnet. Dock finns sedan 1993 en lagbestämmelse som säger att domstolen ska beakta risken för att barnet i samband med umgänget utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller far illa på annat sätt.

upplever det svårt att han ”som förlorat allt” nu måste betala underhåll till sina barn.

Här sitter jag. Jag har ingenting kvar av den här trasiga familjen och ändå ska jag betala en massa varje månad. Det är jobbigt.
(Karl-Erik)

Kan föräldrarna trots samarbetsamtal inte komma överens om vem som ska ha vårdnaden om barnet, ska fallet prövas i domstol. Av dem vi har intervjuat hade flera varit (eller var) indragna i vårdnadstvister. Vi har redan nämnt Lena, som ensam fick vårdnaden om sina tre barn efter mannens misshandel och hot. Av samma skäl miste Karins man vårdnaden om sina barn. Dag fick ensam vårdnad om sina två söner av ett annat skäl. Barnens mamma hade missbruksproblem. Dag har vuxna barn från tidigare äktenskap och är i sena femtioåren. Han berättar att många i hans omgivning tvivlade på att han som man skulle klara att ensam ta hand om sina två små pojkar.

Det var många som trodde det skulle bli problem men det har det inte blivit. Jag har bytt blöjor på barn sedan sextiotalet, så det har inte varit något problem. Och jag har haft hand om barn sedan min syster fick sitt första, då var jag bara fjorton år. Att vara ensam pappa, jag ser inga problem med det. Men det är klart. En som aldrig har varit van vid att ta hand om barn, för en sån måste det ju bli en omställning. (Dag)

Anna är en i den lilla skara kvinnor som har förlorat vårdnaden om sitt barn. Det var Anna som tog initiativet till skilsmässan. Hon upplevde att det brast i kommunikationen mellan henne och hennes före detta sambo, samtidigt som ekonomiska problem gjorde att de bråkade allt oftare. Anna berättar att hennes sambo blev förtvivlad när hon ville bryta upp. När Anna ändock vidhöll sitt beslut hotade han med att ta vårdnaden om deras dotter. Han brukade också vid ett tillfälle våld mot Anna.

Det gjorde att jag inte ville träffa honom mer. Jag kände mig hotad, jag var rädd och Tove var ju hemma när han gjorde det här. Jag såg ingen annan utväg än att ta Tove och fly fältet kan man säga. (Anna)

Anna tog sin dotter med sig och flyttade till en annan bostad. Under en period bodde Tove där med sin mamma. Sin pappa träffade hon varannan helg. När Anna fick jobb på en annan ort och ville ta sin dotter med sig sade dock pappan stopp. Anna flyttade med flickan trots hans protester. Det blev början på en segdragen vårdnadstvist. Tove kom inte tillbaka efter en helg hos sin pappa. Istället ringde pappan och berättade att han hade beslutat att påbörja en vårdnadsprocess.

Då hade han anlitat en advokat, och han sa att jag inte fick veta var hon var, och jag blev så chockad, jag hade aldrig tänkt den tanken, att det skulle ske. Det var den värsta chocken i mitt liv när han sa det, och att jag inte fick veta var hon var. (Anna)

Enligt gällande lagstiftning har alla rätt till rättshjälp vid en tvist om barnen, såvida årsinkomsten inte överstiger ett visst belopp.¹⁴ Också Anna kunde därför anlita en advokat. Dock förlorade hon i en första omgång vårdnaden. Pappan fick interimistiskt vårdnaden om dottern. Anna överklagade domen och följde sedan sin före detta sambos exempel. Efter en umgängeshelg behöll hon barnet. När hennes dotter efter en tid bad att få träffa sin pappa gav Anna efter. Då behöll istället pappan i sin tur flickan. Tvisten om dottern pågick under mer än ett år. Anna överklagade ända till regeringsrätten, men fadern fick vårdnaden om dottern. Domen fick Anna att känna ”sig kränkt av samhället” i sin roll som mamma och hon erinrar sig hur bortkommen hon kände sig under processens gång. Anna besatt inte det kulturella kapital som kunde ha hjälpt henne under rättegångsprocessen.

Idag är det ju ruskigt när man tänker på det ... vad borta man var. Man bara åkte med överallt och lyssnade på advokaten och tingsrätten ... man litade på alla. Man visste ingenting om någonting, känns det som idag. Man har lärt sig mycket under tiden. Just den här osäkerheten ... att jag nog skulle göra som de säger, och säger jag det här så kanske det inte passar sig så bra i tingsrätten. Det finns ju något speciellt spel där då. (Anna)

Janne känner stor bitterhet. När han lämnade sin sambo för att han ”inte älskade henne längre” hade de inte gemensam vårdnad om de två barnen. Janne var inte medveten om att detta innebar att mamman ensam skulle få vårdnaden om de två sönerna. Han hade knappt fått träffa sina barn sedan han bröt upp drygt ett halvår före intervjun.

Vi flyttade isär i september. Då flyttade jag till landet, och när jag kom till landet så försökte jag då upprätthålla kontakten med henne och med pojkarna och frågade henne, i princip, när jag fick träffa pojkarna. Hon sade till mig att ”det får vi se”. Det fick jag till svar. ”Var sak har sin tid”, sade hon. Då tog det till någon gång i oktober, sedan fick jag träffa dom i fyra timmar. Efter det har jag inte fått träffa dem någonting överhuvudtaget på hennes frivilliga basis. (Janne)

När Jannes före detta sambo inte ville delta i samarbetsamtal kände han sig ”hänvisad att gå den juridiska vägen, via advokat och

---

¹⁴För föräldrar med ett barn var beloppet 264 000 per år 1996. Beloppet ökar något för varje barn. Också i tvister om umgänge och underhåll, liksom vid skilsmässa, har vi rätt till rättshjälp. På förslag av en utredning bör möjligheten att få rättshjälp bli mer restriktiv (Insulander-Lindh och Thunberg, 1996).

domstolsbeslut". Han hade vid intervjutillfället yrkat på att få träffa sina barn varannan helg och en vardag varje vecka.

Exemplen ur våra intervjuer tydliggör att föräldrarollernas utformning efter en skilsmässa inte är statisk. Såväl den juridiska vårdnaden som barnens boende kan förändras över tid. Detta gäller flera av dem vi har intervjuat. Anders barn bodde först med honom, sedan med båda föräldrarna. I Nawals och Karl-Eriks fall var det tvärtom. Där övergick man från ett delat boende till att barnen permanent bodde med sin mamma. I några fall hade den juridiska vårdnaden om barnen förändrats. Anna, till exempel, förlorade vårdnaden om sin dotter. Och som vi sett var några föräldrapar på väg in i eller involverade i en vårdnadstvist när intervjuerna utfördes.

Intervjun med Janne som vi berättade om ovan visar att konflikter om barnen också kan skärpa ekonomiska intressekonflikter mellan före detta makar. Janne var den som flyttade från den gemensamma bostaden. Men det var han som hade kontraktet på lägenheten. Han berättar att han i kampen om barnen har använt sitt kontrakt som maktmedel. Han föreslog sin före detta sambo att hon får överta kontraktet om hon går med på att de har gemensam vårdnad om barnen. När hon inte ville gå med "på den kohandeln" fick hon heller inte kontraktet. Janne tillägger att han på grund av omständigheterna inte har betalat underhåll till sina barn. Hans före detta sambo har "inte fått en krona efter det att [han] blev på det klara med att [han] inte fick träffa [sina] barn".¹⁵

Janne hindrades av sin före detta sambo från att träffa sina barn. Också det motsatta problemet förekommer dock: att mamman tycker att pappan träffar sina barn för lite. Torsten, till exempel, har sina barn boende hos sig tre dagar i månaden. Han berättar att han och hans före detta hustru har haft en hel del konflikter om detta. Hon vill att barnen ska bo oftare hos Torsten. Han anser att jobbet sätter hinder i vägen.

Jag skulle vilja ha dem mer, men det funkar inte. I och med att man är så dum så man jobbar [övertid]. Behövs det folk så ställer jag upp, jag har så svårt att säga nej. Men samtidigt tycker jag det är kul att tjäna extra pengar. Behövs det folk så ställer jag upp

---

¹⁵Föräldrarna ska också efter skilsmässan efter förmåga dela på underhållsskyldigheten för barnen. Bor barnet hos den ena föräldern ska den andra betala underhållsbidrag. Föräldrarna kan själva i samråd bestämma underhållsbidragets storlek, i annat fall regleras beloppet i domstol. Staten garanterar att barnet får ett visst belopp varje månad om den som är bidragsskyldig inte betalar (Ewerlöf och Sverne, 1993). År 1993 betalade staten bidragsförskott för nästan hälften (49 procent) av alla barn. Mellan 34 och 38 procent av den summan debiterades de underhållsskyldiga, resten täcktes av allmänna medel (Dunér, 1995).

och då kanske barnen blir lidande på det sättet. Det är ju det enda jag har just nu, det är jobbet. (Torsten)

Också familjerättssekreterarna berättar att de ofta kontaktas av ensamstående mammor som undrar vad de kan göra för att få sina före detta män att upprätthålla kontakten med barnen.

[Mödrarna frågar]: ”Vad ska jag göra? Min före detta sambo eller ex-make, han hörs inte av som han borde.” Eller ”han ringer och säger att han ska hämta och så kommer han inte och barnen blir så besvikna och far så illa. Vad ska jag göra?” Det är verkligen ett vanligt problem. (Familjerättssekreterare)

I Karins fall ser problemet ut på ett lite annorlunda sätt. Barnens pappa har umgängesrätt men utnyttjar inte denna regelbundet. Istället är han under långa perioder borta från barnen, för att sedan plötsligt dyka upp och kräva sin umgängesrätt. Och då, anser Karin, ”är han ju som en främmande person” för barnen.

Han dyker upp som gubben i lådan helt plötsligt och säger att nu ska han träffa barnen. Och då har det kanske gått ett år. Sedan håller han på och ringer ett tag, sedan är han borta igen. /.../ Man får ett andningshål när han är borta och så får man en kalldusch när han dyker upp. (Karin)

Det är inte bara föräldrarollen som förändras i samband med en skilsmässa. Någon (eller båda) måste flytta från sin bostad. Och hemmet måste delas upp. Rent juridiskt är det oftast den av makarna som har störst behov av bostaden – det vill säga som har barnen boende hos sig – som har rätten att bo kvar på sin sida. I vår undersökning skedde så i många fall. Den som inte hade barnen lämnade bostaden. Men också andra förhållanden inverkar. För Aino blev mannens våld avgörande. Sedan hon flydde från parets villa hade ingen bodelning skett. Ainos före detta man bodde kvar i det gemensamma huset. Aino känner sig tudelad när det gäller huset. Medan hon å ena sidan tycker att det är hon som har skapat hemmet, känner hon å andra sidan att huset är belastat med ”väldigt negativa minnen”. Eftersom Aino är livrädd för sin före detta man upplever hon dessutom en större trygghet i att bo i ett flerfamiljshus.

Han kan inte komma när som helst. Och sedan har jag etablerat bra kontakt med mina grannar. Grannen som bor bredvid, han har också ett sånt där tittöga, så om det är någon som jag inte vet ska komma – jag har sagt till alla mina vänner att dom ska ringa när dom ska komma för jag öppnar inte för vem som helst – men om det ändå ringer, så ringer jag till grannen och så kollar han genom sitt titthål, för det syns ju där. (Aino)

Om familjen före skilsmässan bodde i eget hus (eller bostadsrätt) kan kvinnans eller mannens ekonomiska resurser bli utslagsgivande för vem som kommer att bo kvar i bostaden. Hon eller han måste ha råd att lösa ut den andra och själv betala amorteringarna. Här blir männens i allmänhet större inkomster en tillgång. Enligt en undersökning som grundas på levnadsnivådata var det bara 57 procent av de kvinnor som vid sin skilsmässa bodde i ett eget hus, som bodde i villa tio år senare. För de frånskilda männen var den trenden mindre uttalad (Gähler, 1997:33). Ett liknande mönster visar sig i vår undersökning. Hade paret ett eget hus var det i allmänhet kvinnorna som flyttade. De hade många gånger helt enkelt inte råd att bo kvar i huset. När till exempel Karl-Erik förklarar att det är han som bor kvar i huset hänvisar han till att hans före detta hustru ”inte har råd att bo här”. I deras fall gav frågan om husets värde upphov till konflikter. De var inte överens och Karl-Erik berättar att det var ”fruktansvärt mycket stridigheter fram och tillbaka” innan de till slut hittade en lösning.

Det är dock inte alltid ett privilegium för mannen att få bo kvar i det egna huset. Kristina och hennes före detta man försökte att sälja sitt hus när de skildes. Detta visade sig mycket svårt och huset var vid tillfället för intervjun fortfarande inte sålt. Eftersom Kristina omöjligt klarar amorteringarna på sin låga lön, måste den mer välavlönade mannen bo kvar i huset. Inte heller för honom är det dock lätt att få ekonomin att gå ihop, poängterar Kristina. Kristinas före detta man har inte haft råd att lösa hennes lån och de har därför fortfarande gemensamma lån på huset. Börje och Louise befann sig i en liknande situation. Louise hade sina lån kvar i huset där mannen numera bodde. I Börjes fall såldes den gemensamma villan med förlust. Resultatet är att både han och hans före detta hustru fortfarande betalar av gemensamma skulder på lån. Också efter en skilsmässa kan således före detta makar förbli ekonomiskt bundna till varandra. Den juridiska grundregeln är dock att deras ekonomiska gemenskap har upphört. Det gäller bland annat det tidigare ömsesidiga försörjningsansvaret.¹⁶ När det gäller egendom är huvudregeln är att respektive make kan göra anspråk på boets halva förmögensvärde.

I vår undersökning framträder framförallt konflikter om vårdnad och umgänge med barnen. Också ekonomiska konflikter var många gånger relaterade till barnen (t.ex. hur stort underhållsbidrag som skulle betalas eller vem som skulle köpa olika saker till barnet). Nawal till exempel är mycket missnöjd med sin före detta mans

---

¹⁶Ett undantag är när mannen döms att betala underhåll till sin före detta hustru. Det kan bli aktuellt i fall där hon under många år varit hemarbetande och därför under en övergångsperiod behöver ekonomiskt stöd för att kunna vidareutbilda sig etc.

insatser när det gäller sonen. Hon anser att han borde köpa saker till sonen, även om han betalar underhållsbidrag.

... han köper ingenting till Adam. Förra veckan skrek jag "Köp några strumpor och lämna hos dig när du vill ta hand om honom. Ge honom extra strumpor, ge honom extra byxor, köp någonting!" "Jag betalar underhållsbidrag", säger han. Han betalar det minsta, det lägsta [i underhållsbidrag] (Nawal)

För några av dem vi intervjuat gav själva bodelningen upphov till stora konflikter.¹⁷ I Ullas fall rörde bodelningen stora belopp. Hon och hennes före detta man hade stridit om de ekonomiska frågorna under flera år. Ett antal advokater hade anlåtats men konflikterna kvarstod ännu när intervjun genomfördes. Också Aino och hennes man ägde ganska mycket tillsammans. Aino som drygt ett år före intervjun hade lämnat parets bostad och över huvud hade ännu inte fått något av det som fanns i det gemensamma hemmet. Under hela perioden hade hon levt i en nästan tom lägenhet i väntan på den bodelning som den före detta mannen, enligt Aino, med hjälp av sina advokater hade lyckats förhala.

För att sammanfatta: Flera typer av maktresurser kan komma till användning i den konfliktsituation som en skilsmässa ofta innebär (fysisk styrka, kontroll över ekonomiska resurser, kulturellt kapital etc.). När det gäller vårdnaden om barnen spelar makarnas relation till barnen en avgörande roll. Låt oss därför apropå vår tidigare diskussion om arbetsfördelning och ekonomi avsluta med att citera advokat Lotta Insulander-Lindh (Insulander-Lindh och Thunberg, 1996:203).

Vad jag som advokat skall vilja säga till enskilda par; det är att kvinnan ska bry sig mer om familjeekonomin – och att mannen ska ta ökat ansvar för barnen och det praktiska vardagslivet. Medan de fortfarande lever ihop. Annars slutar en separation ofta med att hon känner sig ekonomiskt förfördelad medan han inte förstår varför han inte fick vårdnaden om barnen.

Med andra ord: det som sker med frågor om vårdnad och ekonomi när makar bryter upp bestäms till stora delar av hur arbetet och ekonomin organiserades under äktenskapets gång.

---

¹⁷Om makarna inte kan komma överens om hur hemmet ska delas finns det möjlighet för dem att anlita en bodelningsförättare. Det är en person (ofta advokat) som utses av tingsrätten och som får en domares rätt när det gäller att dela boet. Både i Ullas och i Ainos fall var sådana förättare inblandade i bodelningen.

Äktenskapets långa arm

Inte minst är det omställningen av föräldrarollen som förändrar vardagslivet efter en skilsmässa, antingen förändringen innebär att man ensam får ansvaret för barnens omsorg eller att man förlorar den dagliga kontakten med sina barn. Men skilsmässan medför också förändringar av kvinnans och mannens ekonomiska omständigheter. Vanligen ser dessa förändringar olika ut för kvinnor och män. När det gäller hushållsekonomin är det generellt sett kvinnorna som får erfara de största inkomstförsämringarna efter en skilsmässa (Gähler, 1997). Däremot är det oftast kvinnan som får ha barnen boende hos sig. Normalt kommer makarna själva överens om detta, men även när vårdnadsfrågan måste avgöras av domstol får modern oftast vårdnaden om barnen. Sålunda består kategorin ”ensamstående föräldrar” till cirka 80 procent av kvinnor (*Skilsmässor och separationer*, 1995). År 1990 tillhörde var tionde svensk kvinna i åldersgruppen 35–44 år den kategorin och ensamstående föräldrar utgjorde 13 procent av samtliga föräldrahushåll 1991. Det är nästan en dubbelt så stor andel som två decennier tidigare (*Den svenska familjen*, 1994). Av ”söndags- och umgängesföräldrarna” är istället 85 procent män (*Skilsmässor och separationer*, 1995).¹⁸

I det här avsnittet har vi valt att diskutera situationen för ensamstående mödrar och söndagspappor. Vi vill då börja med att understryka att vare sig ”ensamstående mödrar” eller ”söndagspappor” är några enhetliga kategorier. Såväl levnadsvillkor som upplevelser av situationen skiljer sig naturligtvis mellan enskilda kvinnor och män. En dansk undersökning identifierade två extremgrupper med mycket olika villkor bland ensamstående mödrar. Den ena gruppen bestod av välavlönade kvinnor med akademisk utbildning och självständiga yrkeskarriärer, den andra av arbetslösa och bidragsberoende kvinnor. Kvinnorna i de båda grupperna hade olika typer av problem att brottas med. För dem med en yrkeskarriär var tidsbrist det största problemet, medan de arbetslösa mödrarna istället led av relativ materiell fattigdom. De levde under ”knapphetens tyranni” och kunde inte dela det livsmönster och den konsumtion som är förhärskande i det danska samhället (Larsen och Sörensen, 1993).

Av de kvinnor vi har intervjuat, och som ensamma har den dagliga vårdnaden om sina barn, finns egentligen ingen som tillhör en sådan välbeställd extremgrupp som identifierades i den danska studien, även om Ulla passar väl in på beskrivningen ”frånskild och välavlönad kvinna i karriären”. Men hon och hennes före detta man delar på den

---

¹⁸Fortsättningsvis låter vi begreppet ”söndagsföräldrar” inkludera ”umgängesföräldrar”.

vardagliga omsorgen om de tre barnen. Däremot stämmer några av de kvinnor vi har intervjuat in på beskrivningen av den andra extremgruppen i den danska undersökningen. Lotta är en av dem. Hon bodde vid intervjutillfället tillsammans med sina döttrar i ett rum och kök. Hon var arbetslös och hade stora svårigheter att få pengarna att räcka. Lotta är besviken på sin före detta sambo för att han, som hon säger, inte "betalar en krona ur egen ficka" till flickorna.

Det är jättejobbigt för allting hänger ju på mig. Det krävs ju så mycket med barn. Varenda säsong är det nya kläder, framförallt. Det ska vara mat på bordet varenda dag och de vill göra saker och det är jättejobbigt att säga att vi inte har råd. Det är jätt tungt och jag tycker ... det är tungt alltså rent ut sagt. Och lika deras skolgång, deras framtid. Jag försöker spara några hundralappar i månaden för att de ska ha något när de blir stora. Sådant existerar inte för honom. Det finns inte helt enkelt utan allting läggs på mig, det praktiska. (Lotta)

En svensk studie klargör att den ekonomiska krisen har drabbat ensamstående mödrar mycket hårt (Björnberg, 1996). Till exempel är det vanligt med arbetslöshet bland ensamstående mödrar, den är i genomsnitt dubbelt så hög bland ensamstående mödrar som bland gifta mödrar. Bland unga ensamstående mammor (20–24 år) ökade arbetslösheten från 7 till 29 procent mellan åren 1991 och 1994. För motsvarande grupp gifta mödrar var siffrorna 2 respektive 17 procent. Enligt en annan undersökning som baseras på levnadsnivådata är dessutom andelen fattiga hushåll större bland ensamstående mödrar, än bland mödrar som är gifta eller samboende: 8,3 respektive 3,5 procent (Hobson och Takahashi, 1996).¹⁹

Det är inte bara arbetslösa ensamstående mammor som lever under små ekonomiska omständigheter. Också för dem som har ett förvärvsarbete kan det vara svårt att få pengarna att räcka. Redan i kapitel 4 sade vi att kvinnor får betala ett pris för könsarbetsdelningen inom familjen i form av låga löner och uteblivna karriärer. De långsiktiga konsekvenserna av arbetsfördelningen visar sig framförallt vid en skilsmässa. I en representativ undersökning av Statistiska centralbyrån uppgav varannan ensamstående mamma att hon hade svårt att klara de löpande utgifterna (*Skilsmässor och separationer*, 1995). Och enligt Socialstyrelsen fick var tredje någon gång socialbidrag under 1995 (*Social service, vård och omsorg i Sverige 1996*, 1996:136).

---

¹⁹I undersökningen användes ett relativt fattigdomsmått. Ensamstående mödrar med inkomster under halva medianinkomsten definierades som fattiga (Hobson och Takahashi, 1996:195).

Frånskilda män drabbas inte av inkomstförsämringar i samma utsträckning som kvinnorna, visar en longitudinell undersökning av inkomsternas utveckling i några olika grupper mellan åren 1981 och 1990 (Gähler, 1997). Oavsett hur inkomstbegreppet definierades (om transfereringar inkluderades eller ej, om hänsyn togs till "skal fördelar" eller ej) hade ensamstående kvinnor lägre inkomster än andra undersökta grupper. För de frånskilda männen var den ekonomiska situationen betydligt bättre. Ändå finns tecken på att frånskilda kvinnor i större utsträckning än frånskilda män upplever att deras ekonomiska situation, trots inkomstförsämringar, förbättrades i samband med skilsmässan. En förklaring är att den egna kontrollen och överblicken över hushållsekonomin blev större (Svedin, 1995). Också bland kvinnorna vi har intervjuat finns de som betonar värdet av att själva kunna planera sin ekonomi. På en fråga om vilka konsekvenser hennes skilsmässa har haft, svarar till exempel Lena:

Det är nog det bästa jag har gjort. Att kasta ut honom rent ut sagt, därför att jag har aldrig haft det så bra som nu. Jag kan planera min ekonomi. Även om det är *jättekärvt* så vet jag precis vart varenda öre tar vägen. Han betalar ju inget underhåll till barnen. Han köper heller inga kläder och leksaker till dom utan dom leksaker de har hos honom dom har jag köpt. Det tycker jag i och för sig är för jävligt, någon borde tvinga honom att göra det själv, men samtidigt vet jag precis vad jag har att röra mig med. (Lena)

Om de ensamstående mödrarnas många gånger kärva ekonomiska situation delvis är en följd av tidigare beslut om fördelningen av förvärvsarbete och hemarbete kan det faktum att barnen vanligen bor med sin mamma tolkas på samma sätt. Mödrarna får ha barnen boende hos sig för att det är de som har tagit mest hand om dem. Även om makarna i de allra flesta fall är överens om att barnen ska bo med sin mamma kan det ändå kännas svårt för mannen att förlora den vardagliga kontakten med sina barn. Medan kvinnorna vid en skilsmässa får betala ett ekonomiskt pris för könsarbetsdelningen i familjen, handlar det för männens vidkommande snarare om sociala "kostnader".

Intervjun med Karl-Erik illustrerar väl hur bristande vana och kunskap att ta hand om sina barn och sitt hushåll kan få stora konsekvenser vid en skilsmässa. Karl-Erik berättar att han tycker att det är svårt att leva för sig själv. Han känner sig ensam. Ändå var det han som ville att barnen skulle bo permanent med deras mamma. Han kände att det för honom var alltför svårt att klara av alla vardagslivets bestyr.

... en kvinna är bättre funtad för det, det gäller väl inte generellt kanske, men de påstår ju att en kvinna kan ha många järn i elden

samtidigt, medan en karl inte klarar av det, och jag känner det lite så. Jag kan inte hålla på och laga mat och hjälpa dem med läxor-na. [Det blir] för mycket samtidigt, det funkar inte.
(Karl-Erik)

Torsten och Börje tycktes på ett bättre sätt än Karl-Erik ha funnit sig tillrätta med sin nya situation, även om Torsten markerar en tveksamhet över sin situation när han säger att han ”har vunnit på ett sätt och förlorat på ett sätt”. ”Jag har förlorat familjen, men jag har vunnit min frihet.” Jorma upplever att det är svårt att komma hem till en tom lägenhet för att ställa sig och laga mat till sig själv. Han känner sig ensam och har nästan inga vänner. Barnen vill inte komma till honom längre, berättar Jorma. ”De vill träffa kompisar och inte sitta här”.

Enligt den svenska skilsmässostudie vi tidigare refererat till har kvinnor och män olika upplevelser av en skilsmässa (Svedin, 1995). Många av männen som deltog i den undersökningen upplevde, liksom Jorma och Karl-Erik, att deras livssituation efter skilsmässan hade försämrats på snart sagt alla väsentliga områden. Hushållsekonomin hade blivit sämre, de hade förlorat sociala kontakter och de mådde sämre psykiskt och fysiskt.

Kvinnorna ansåg istället i stor utsträckning att skilsmässan i det stora hela hade haft positiva konsekvenser, även om deras inkomster hade minskat. De upplevde att deras möjligheter att styra och kontrollera sina liv hade ökat och att självförtroendet hade vuxit.

Av den refererade undersökningen drar författaren slutsatsen att männen var skilsmässans ”förlorare”. Det ligger en hel del i den slutsatsen, även om den kanhända är lite för kategorisk med tanke på vad som tidigare sagts om ensamma mammors ekonomiska situation. Män tycks i allmänhet vara mer beroende av familjen än kvinnor och givet könsarbetsdelningen i familjen har de också mer att förlora på att äktenskapskontraktet upplöses. Äktenskapsinstitutionen tjänar fortfarande männens intressen bättre än kvinnornas. Därmed är förstås inte sagt att alla män upplever en skilsmässa som något negativt. Patrik, till exempel, sammanfattar sina erfarenheter av sin skilsmässa med orden: ”För mig var skilsmässan det jävligaste jag varit med om, men det bästa som hänt mig”.

Med något enda undantag upplever de frånskilda kvinnor vi har intervjuat skilsmässan som något positivt. Framförallt betonar de att den inneburit en ökad självständighet och autonomi. Också kvinnor som inte kände sig dominerade av sin före detta man framhåller det positiva värdet i att själva få bestämma över sina liv. Att ”säga vad jag vill, tycka vad jag vill, tänka vad jag vill. Att vara mig själv”, som en kvinna uttrycker det. Alldeles särskilt stark är den känslan av förklarliga skäl hos de kvinnor som utsatts för misshandel. Karin

arbetade vid intervjutillfället natt på sjukhus. När hon har sovit några timmar på förmiddagen, kommer barnen hem från skolan. Hon har nästan ingen tid för sig själv. Och det är svårt att få pengarna att räcka, även om hon får ekonomisk hjälp av sin mamma och arbetskamraterna skänker kläder till barnen. Att köpa kläder till sig själv eller att lägga pengar på nöjen är nästan inte att tänka på. Ändå upplever sig Karin som lyckligt lottad. Hon förklarar att "efter vad jag har gått igenom känns det som paradiset". "Jag kan skratta när jag vill, och vara mig själv, och sy på symaskinen, och göra vad som passar oss. Utan att vara rädd för något."

6. Omförhandlade genuskontrakt: mellan patriarkat och jämställdhet

Föreställningar och normer om hur familjelivet ska organiseras följer inte längre på ett självklart sätt de traditionella könsrollsmönstren; handlingarna i familjen har blivit föremål för reflektion. Det betyder att de inte på samma sätt som tidigare styrs av seder och traditioner. Fasta normer har delvis ersatts av reflexivitet (Giddens, 1991). När arbetsfördelningen i en familj inte längre är given finns det utrymme för förhandlingar mellan makarna eller samborna om vem som ska göra vad. Man kan därför förvänta sig att det beroende på intressen, maktförhållanden och andra omständigheter förekommer en betydande variation i familjers sätt att organisera arbete och ekonomi.

Men även om familjelivets organisering i ökad utsträckning blivit föremål för förhandlingar finns gamla mönster för könsrelationer kvar samtidigt som nya mönster har etablerats. Vårt första syfte har varit att undersöka variationerna mellan olika familjer i hur de organiserar arbete och ekonomi och att samtidigt söka efter eventuella nya mönster. Men vi har också försökt förstå uppkomsten av nya och varierande mönster. Vi har frågat oss vilken roll rationella argument och överväganden spelar, vilken roll gamla och nya kulturella föreställningar om kön och genus spelar och i vilken utsträckning arbetsfördelning och familjelivets organisering påverkas av mäns och kvinnors tillgång till olika typer av maktresurser.

Våra resultat tyder på att vissa idéer om jämställdhet har stark förankring på ett principiellt plan. Både bland kvinnor och män är det drygt åtta av tio som menar att makar och sambor bör ta lika mycket ansvar för det praktiska arbetet med hem och barn. Samma sak gäller försörjningen. Cirka åtta av tio såväl kvinnor som män anser att ansvaret för familjens uppehälle bör delas lika mellan makarna.

Den faktiska arbetsfördelningen mellan makar och sambor visar dock att idealet om jämställdhet tycks svårt att förverkliga. Det är bara i drygt var tionde familj som hushållsarbetet verkligen är jämnt fördelat mellan kvinnan och mannen. Men vi kan också konstatera att det "bara" är i omkring var fjärde familj som den traditionella könsrollsuppdelningen lever kvar, det vill säga att det är kvinnan som

står för i stort sett allt hushållsarbete. I nästan två tredjedelar av alla familjer gör männen en insats i hushållsarbetet, och i en fjärdedel av dessa familjer är denna insats av relativt stor omfattning. Männens bidrag gäller framförallt disk, att handla och städning (i nämnd ordning), men även i viss utsträckning matlagning. Tvätten sköter dock de allra flesta kvinnor fortfarande själva.

Vi har alltså funnit stora variationer när det gäller jämställdhetsidealets förverkligande. Med en ”generös” tolkning kan man säga att det i drygt en tredjedel av alla familjer finns en fördelning som närmar sig en jämställd arbetsfördelning. I ytterligare en dryg tredjedel av familjerna gör kvinnorna det mesta av hushållsarbetet, dock inte allt. Men i lite mer än en fjärdedel av alla familjer råder en arbetsfördelning som går tvärt emot allt tal om jämställdhet. I dessa patriarkala familjer finns en minoritet kvinnor som själva anser att de som kvinnor bör ta huvudansvaret för hushållsarbetet. Den uppfattningen omfattas av knappt var fjärde kvinna i de patriarkala familjerna men bara av var tjugonde kvinna i jämställdhetsorienterade familjer. Det är också betydligt vanligare att kvinnor i patriarkala familjer upplever det som sin plikt att sköta hushållet, liksom att de antar att hemmet betyder mera för dem själva än för deras man. Således varierar inte bara hushållsarbetets faktiska fördelning mellan familjer. Det finns också betydande variationer i kvinnors uppfattningar om detta arbete. Idéer om jämställdhet lever idag sida vid sida med traditionella normer och föreställningar.

Dock är det i långt större utsträckning männen i patriarkala familjer som har en traditionell inställning till arbetsfördelningen mellan kvinnor och män. I flertalet av dessa familjer är det därför inte kvinnornas egna föreställningar om hushållsarbete som förklarar att de gör det mesta hemma. Istället är det männens uppfattningar och värderingar som har fått störst genomslag. Många gånger delar inte kvinnorna männens åsikter om önskvärdheten och förträffligheten i denna arbetsfördelning och de är också i stor utsträckning missnöjda med den sneda arbetsfördelningen. Männens större inflytande i dessa familjer grundar sig i hög grad på att de har betydligt större ekonomiska resurser än kvinnorna, det vill säga på att kvinnorna är ekonomiskt beroende av sina män.

I de jämställda familjerna delar makarna (samborna) ganska lika på hushållsarbetet. Men inte ens i dessa familjer kan man säga att könsmärkningen av arbetet har upphävts. Jämställdheten innebär inte att kvinnliga och manliga uppgifter helt har försvunnit, utan handlar mera om att makarna lägger ner ungefär lika mycket tid på hushållsarbete. Det finns alltså en könsuppdelning av åtskilliga arbetsuppgifter. Och även i många jämställda familjer tycks mycket av

initiativet och det slutliga ansvaret för städning och andra hushållsuppgifter ligga hos kvinnorna, kanske beroende på att kvinnornas och männens förhållningssätt till hushållsarbete och heminredning i viss mån skiljer sig åt. I våra uppväxtmiljöer finns fortfarande tydliga könsmärkta tecken och symboler som påverkar oss och formar dispositioner, eller habitus, som styr handlandet. Kanske kan man också hävda att delar av hushållsarbetet är nära kopplat till en könsidentitet och att många föreställningar om vad som är kvinnliga och manliga uppgifter därför lever kvar.

Men det finns alltså betydande variationer och vi har i tidigare kapitel beskrivit dessa och försökt finna förklaringar till uppkomsten av olika lösningar i familjernas organisering av arbete och ekonomi.

Först kan vi konstatera att arbetsfördelningen i hushållet till stor del beror på hur familjen ser ut – i vilket stadium i familjecykeln som den befinner sig – och framförallt att det inträffar avgörande förändringar när ett par får sitt första barn. I yngre familjer utan barn är arbetsfördelningen mer jämställd än i övriga. Man kan säga att den är jämställd i en tredjedel av dessa familjer och ganska jämställd i fyra av tio. I tre fjärdedelar av de yngre barnlösa familjerna har således fördelningen av hushållsarbetet en betydande inriktning mot jämställdhet. Om vi sedan jämför dessa par med familjer där det finns småbarn finner vi en dramatisk skillnad i arbetsfördelning. Av de senare paren är det knappt fyra av tio som är tillnärmelsevis jämställda. Denna skillnad beror inte på generationsskillnader. Åldersskillnaderna mellan unga par utan barn och småbarnfamiljer är inte stora. Skillnaden i arbetsfördelning mellan de båda kategorierna är därför inte en följd av att yngre skulle ha andra värderingar. Skillnaden ligger i själva familjesituationen, det vill säga om paret har barn eller inte.

En förklaring till att hushållsarbetets fördelning förändras när ett par får barn är att kvinnan, men inte mannen, förändrar sin anknytning till arbetsmarknaden. Nästan undantagslöst är det kvinnorna som tar ut merparten av föräldraledigheten och därefter jobbar flertalet deltid. Kvinnorna uppger vanligen att de arbetar deltid för ”familjens skull”. Kanske är det då främst barnen de tänker på. Föreställningen att det inte är bra för barn att vistas för länge på daghem och förskolor är vitt spridd. Men också svårigheterna att både heltidsarbete och sköta ett småbarnshushåll påverkar beslutet. Detta dubbelarbete är ofta betungande och ger inte sällan upphov till svårlösta tidspussel. Således anpassar kvinnorna fortfarande i stor utsträckning sina yrkesliv efter familjesituationen. Bland dem med riktigt små barn är de flesta föräldralediga. Och av dem med barn mellan två och tretton år arbetar nästan sex av tio deltid. Den andel av mödrarna som

heltidsarbetar ökar från 20 procent när yngsta barnet är mellan ett och två år till 35 procent när det är mellan sju och tretton år och 54 procent när det är över tretton. Av de unga kvinnorna utan barn är det däremot bara 4 procent som arbetar deltid. Männens yrkesliv påverkas däremot nästan inte alls när de får barn. De fortsätter att arbeta heltid oberoende av sin familjesituation. Bara i var sjunde familj i vår undersökning tog mannen ut mer än en tiondel av föräldraförsäkringens dagar och bara 6 procent av männen hade någon gång av familjeskäl arbetat deltid mer än sex månader i sträck.

I den förändrade situation som inträder när kvinnan som nybliven förälder plötsligt tillbringar mera tid hemma än sin man, ligger det nära till hands att hon tar ett större ansvar, inte bara för barnets omsorg, utan även för hushållsarbetet i allmänhet. Ändå vill vi invända mot den förenklade synen att hushållsarbetets fördelning uteslutande är en effekt av hur mycket tid respektive make ägnar förvärvsarbetet. Bara i cirka hälften av de familjer där kvinnan arbetar heltid gör mannen relativt mycket arbete i hushållet. I den andra hälften tycks det överhuvudtaget inte finnas någon form av tidsgrundad rationalitet som kan förklara fördelningen. Där gör kvinnan trots sitt heltidsarbete merparten av allt arbete i hushållet.

När vi ska försöka klargöra varför det nästan alltid är kvinnan som tar mest hand om barnen kan vi konstatera att opinionen är betydligt mer delad när det gäller synen på barnens omsorg än när det gäller hushållsarbete i allmänhet. Hela 60 procent av kvinnorna och 70 procent av männen instämmer (helt eller delvis) i påståendet "kvinnor bör vara hemma med barnen när de är små". Om de traditionella könsrollerna i allmänhet har försvagats och förändrats när det gäller hushållsarbete, gäller detta inte alls i samma utsträckning föräldrollerna. Här finns starka normer om moderskap och faderskap som vägleder handlandet. I många fall upplever både kvinnorna och männen det som en självklarhet att kvinnan ska vara hemma mest under barnets första år. Men innebörden av att vara kvinna och mamma är för den skull inte entydig. Här skiljer sig olika grupper av kvinnor åt. Småbarnsmödrar med hög utbildning arbetar till exempel heltid i ganska stor utsträckning. Det gör mer än varannan av dem med akademisk utbildning men bara var fjärde av de lågutbildade kvinnorna. Och det är bara drygt en tredjedel av kvinnorna i högre tjänstemannafamiljer som instämmer i att kvinnor bör vara hemma när barnen är små att jämföra med nästan två tredjedelar av kvinnorna i arbetarfamiljer.

Att det främst är kvinnorna som tar hand om barnen tycks inte bero på att deras yrkesliv spelar en underordnad roll. Kvinnorna anser i lika stor utsträckning som männen att ett förvärvsarbete är viktigt

för deras identitet och för deras liv. Och de flesta, både kvinnor och män, menar att ett förvärvsarbete är lika viktigt för kvinnor som för män. Däremot förefaller det som om flertalet kvinnor på ett annat sätt än männen kan tänka sig att låta familjen komma i första hand under begränsade tidsperioder i deras liv.

I många fall spelar ekonomisk rationalitet eller nödvändighet in när kvinnan och mannen förhandlar om hur de ska dela upp föräldraledigheten. Om mannens inkomster är mycket högre har familjen kanske inte råd med att han tar ut någon längre föräldraledighet. På så vis kan löneskillnaderna mellan "mansjobb" och "kvinnojobb" få betydelse för hur enskilda familjer organiserar sina hushåll. Men i vår undersökning har vi funnit att också kvinnor som har högre inkomster än sina män i allmänhet tar ut det allra mesta av föräldraledigheten. En annan möjlig förklaring till att männen i så liten utsträckning utnyttjar möjligheten att vara föräldralediga är att de då skulle riskera att missa karriärchanser. Men dels gäller detta också många kvinnor, dels är det främst de välutbildade männen som väljer att ta ut längre perioder av föräldraledighet.

I grund och botten tyder våra resultat på att det är föreställningarna om moderskap som är mest avgörande för vem som är föräldraledig; både kvinnors och mäns föreställningar. Samtidigt vill många kvinnor (dock långt ifrån alla) att männen ska ta ut en större del av föräldraledigheten. Mer än hälften tror att detta skulle vara bättre för barnen och var fjärde kvinna hade önskat att hennes egen man använt flera dagar av föräldraförsäkringen. Det tycks som om kvinnor med mycket resurser i form av utbildning, inkomster eller status har lättare att få sina önskemål om att mannen ska vara hemma med barnen tillgodosedda. Men det måste också finnas en vilja hos mannen att vara hemma med barnet. Kvinnorna upplever att de inte kan tvinga männen att ta ut föräldraledighet. Man kan säga att männen ofta har en möjlighet att välja mellan att engagera sig i sina barn genom att stanna hemma, eller att fortsätta att jobba som vanligt (eller mer). Normalt litar de på att mödrarna tar väl hand om barnen. För kvinnorna finns inte denna valfrihet. Vill mannen inte ta på sig ansvaret för barnets omvårdnad har kvinnan oftast inget alternativ. Hennes möjligheter att välja är i detta avseende beroende av mannens önsknings och vilja.

När föreställningar och normer om moderskap avgör att kvinnor tar ut den största delen av föräldraledigheten (och sedan också i många år arbetar deltid i stället för heltid) har vi en situation av normativ makt. Ändå kan man knappast hävda att det bara handlar om att män genom att hänvisa till traditionella föreställningar och normer får sina hustrur att ta ut all eller merparten av föräldraledigheten. Inte

heller kan man påstå att männen i kraft av sina större ekonomiska och fysiska resurser i allmänhet tvingar kvinnorna att vara hemma, även om det finns åtskilliga kvinnor som önskar att deras man hade varit mera hemma med barnen. Det handlar i stor utsträckning om internaliserade normer och önskningar hos kvinnorna. Många kvinnor vill vara hemma med sina barn under deras första tid. Den nya situationen skapar dock (eller förstärker) en asymmetrisk relation mellan makarna. Utgångspunkten för deras förhandlingar förändras liksom deras respektive förhandlingsposition. Och vanor cementeras. När kvinnorna är hemma med barnen förskjuts nästan alltid också fördelningen av själva hushållsarbetet och det utvecklas vanor och rutiner som senare kan visa sig svåra att bryta. Att förändra en etablerad arbetsfördelning på ett mera genomgripande sätt är sällan lätt. Därutöver ligger det ensidigt i kvinnans intresse att förändra fördelningen när hon återgår till sitt yrkesarbete eller åter går upp på heltid. Det är ju i första hand hennes situation som förändras. Kravet på ett större deltagande i hushållsarbetet betyder för mannens vidkommande uteslutande en ökad arbetsbelastning.

Vanans makt i kombination med intresseskillnader är två mekanismer som kan förklara att en fördelning av hushållsarbetet som uppstod genom att makarna förvärvsarbetade olika många timmar, ofta lever kvar när sådana omständigheter inte längre är aktuella. Möjligen kan dessa mekanismer också förklara varför hushållsarbets fördelning är allra mest ojämn i familjer med skolbarn. Där gör kvinnan betydligt mera i hushållet än sin man i tre fjärdedelar av familjerna. Besluten om vem som ska satsa på sitt yrkesliv och vem som ska ta huvudansvaret för barnen när de är små får med andra ord stora men ofta oavsiktliga konsekvenser på sikt.

Kvinnornas inkomster är lägre än männens i de allra flesta familjer. Det är en av de kostnader som kvinnorna får betala för sitt större engagemang i barn och hem. Dock är det främst när makar och sambor går skilda vägar som detta får märkbara negativa ekonomiska konsekvenser för kvinnan. Så länge hon och hennes man är gifta har de vanligtvis lika mycket pengar att röra sig med när räkningar och andra nödvändiga utgifter är betalda. Förmodligen på grund av denna interna omfördelning av pengar upplever också en överväldigande majoritet av både kvinnor och män att fördelningen av pengar i deras familj är rättvis. Detta hindrar dock inte att mannens större inkomst utgör en potentiell maktresurs i en konfliktsituation.

Det finns en tendens till att kvinnans och mannens inkomster används till olika saker. Kvinnornas lön betalar ofta familjens mat och barnens kläder medan männens lön betalar amorteringar, hyra, bil och kapitalvaror. Mest uttalat är detta i familjer där mannen tjänar

betydligt mer än sin hustru. I de familjerna, liksom i familjer där hushållsekonomin är god, är det också vanligt att mannen har störst kontroll över hushållsekonomin. Det typiska när kvinnorna kontrollerar och förvaltar pengarna är istället att hushållsinkomsterna är så små att det är svårt att få pengarna att räcka till det nödvändiga.

Om hushållets ekonomi är dålig är det vanligt att frågor som rör pengar ger upphov till osämja mellan makarna, men i övrigt tycks pengar inte vara en stor källa till konflikter. Hushållsarbetets fördelning utgör en större konflikthärd. Även om makarna oftast är överens om att kvinnan ska vara hemma med barnet den första tiden, och att hon sedan ska gå ner på deltid, råder det långt ifrån alltid konsensus i frågor som gäller själva hushållsarbetet. Här föreligger tvärtom en mångfald öppna och latent konflikter som framförallt grundas i att kvinnorna är missbelåtna med hushållsarbetets fördelning. Två tredjedelar önskar att deras make ska göra mera hemma och en tredjedel känner sig missnöjda med fördelningen. Dock finns här stora skillnader beroende på hur arbetsfördelningen mellan makarna ser ut. I synnerhet är det kvinnor som gör nästan allt hushållsarbete som är missnöjda. I de patriarkala familjerna – som ändå utgör drygt en fjärdedel av samtliga – upplever mer än hälften av kvinnorna att arbetsfördelningen är orättvis och ungefär lika många uppger att makarna ibland eller ofta är oense om hur de ska fördela arbetet. Det är även vanligt med latent konflikter i dessa familjer. Hälften av kvinnorna håller ofta eller ibland tyst för husfridens skull i frågor som rör hushållsarbetets fördelning och många har givit upp försöken att få sin man att göra mer. Männerna i dessa patriarkala familjer ser på situationen med andra ögon. Till skillnad från kvinnorna anser de i mycket stor utsträckning att fördelningen är rättvis och de upplever inte heller i samma utsträckning att det finns konflikter i denna fråga. Kvinnornas och männens upplevelser och erfarenheter i de patriarkala familjerna skiljer sig åt så markant att man skulle kunna tala om förekomsten av ett ”hennes” och ett ”hans” äktenskap. I de jämställdhetsorienterade familjerna är kvinnornas och männens erfarenheter tvärtom ganska samstämmiga. Kvinnorna är dessutom i det stora hela ganska tillfreds med hushållets organisering och erfar i betydligt mindre utsträckning än kvinnorna i patriarkala familjer att det förekommer konflikter om fördelningen.

Den rikliga förekomsten av öppna och latent konflikter i familjer med en sned fördelning av hushållsarbetet visar att denna inte i första hand beror på att det är kvinnorna som önskar en sådan fördelning. Fördelningen har främst att göra med maktrelationer mellan makarna. Många män använder uppenbarligen sina större maktresurser (normativa, ekonomiska och i vissa fall fysiska) till att genomdriva

sina önskemål och tillgodose sina intressen. Å andra sidan är förekomsten av konflikter och ett stort kvinnligt missnöje också tecken på att mäns normativa makt i familjen minskat. Många kvinnor finner sig inte längre i att utan vidare göra nästan allt hemma. Just därför har fördelningen av hushållsarbetet i ökad utsträckning blivit föremål för en äktenskaplig maktkamp.

I vissa avseenden tycks män vara mera beroende av familjen än kvinnor. Småbarnspappor anser i betydligt större utsträckning än småbarnsmammor att familjen bör hålla ihop för barnens skull, och undersökningar visar att många frånskilda män upplever att deras livssituation försämrades på nästan alla områden efter skilsmässan. Bland frånskilda kvinnor är det istället vanligt att betona skilsmässans positiva konsekvenser, i synnerhet känslan av en ökad självständighet och autonomi. Det större manliga beroendet tycks dock i ringa grad påverka förhandlingarna om hushållsarbetets fördelning. Också när kvinnorna ställer krav på ett ökat deltagande från sina män slutar det ändå oftast med att de får ta huvudansvaret för hushållet. Sålunda kan kvinnorna protestera när deras män gör för lite men de har sällan makten att tvinga männen att ändra på sig.

I en situation där kvinnans missnöje med hushållsarbetets fördelning inte ger några resultat kan hon "ge upp" och motvilligt finna sig i att vara den som gör mest hemma. Konflikten om hushållsarbetets fördelning förändras då från en öppen till en dold konflikt. Men kvinnan kan också utnyttja sin möjlighet till "sorti": hon kan lämna äktenskapet (jfr Hirschman, 1972). Möjligheten till skilsmässa stärker generellt kvinnors förhandlingsposition inom äktenskapet. Känner kvinnan sig undertryckt av sin man kan hon hota att lämna honom, och har också i de flesta fall en reell möjlighet att göra detta. I alla fall behöver hon sällan av ekonomiska skäl stanna kvar i sitt äktenskap. Precis som i fallet med konflikter om hushållsarbetet kan ökningen av antalet skilsmässor delvis ses som ett uttryck för att kvinnor inte längre accepterar mäns makt inom äktenskapet: manlig dominans är en vanligt förekommande skilsmäsoorsak bland kvinnor.

I den öppna konfliktsituation som en skilsmässa ofta innebär kommer olika typer av maktresurser till användning. Många gånger är det först i denna situation som det står klart vad det är som verkligen utgör sådana resurser och hur dessa kan användas. Ett flagrant exempel är när en man i samband med sin skilsmässa för första gången använder fysiskt våld mot sin hustru. Men också sättet på vilket hushållsarbete och ekonomi har organiserats kan få stora konsekvenser. Är makarna inte överens om frågor som rör barnens vårdnad och boende blir det ofta för kvinnans vidkommande en resurs

att ha varit den som har tagit huvudansvaret för barnen. För männen kan istället eventuella större ekonomiska resurser bli en fördel i frågor som gäller hemmets delning. Framförallt medför deras ofta mer fördelaktiga position på arbetsmarknaden att de förlorar mindre i inkomster än kvinnorna. Det är i allmänhet kvinnornas ekonomiska situation som försämras mest efter en skilsmässa.

Det finns idag stora skillnader mellan hur olika familjer organiserar sitt arbete och sin ekonomi. Ungefär en fjärdedel av alla familjer tycks leva kvar i den patriarkala traditionen och maktstrukturen, medan omkring en tiondel av alla familjer har utvecklat en jämställd fördelning mellan mannen och kvinnan. Övriga familjer befinner sig i en situation mellan en traditionell könrollsuppdelning och jämställdhet. Också bland dessa familjer, som alltså utgör cirka två tredjedelar av alla familjer, finns variationer mellan polerna patriarkat och jämställdhet. Ändå menar vi att man kan urskilja gemensamma mönster i könsrelationerna i dessa familjer. Dessa nya mönster kan ses som ett nytt "genuskontrakt" (jfr Hirdman, 1990) som skissartat skulle kunna beskrivas på följande sätt: För de flesta familjer gäller att kvinnan och mannen i princip tar lika stort ansvar för familjens försörjning. Att både kvinnor och män ska förvärvsarbeta och bidra till den gemensamma familjeekonomin är en starkt förankrad grundläggande värdering. Kvinnor behöver dock inte nödvändigtvis arbeta heltid och män ska inte arbeta deltid under någon längre tid. Mäns högre inkomster finns där som en del av bakgrunden till denna ordning, det blir för familjen en större ekonomisk förlust om mannen arbetar deltid, än om kvinnan gör det. Också förhållanden som ligger utanför själva familjen inverkar alltså på "kontraktets" innehåll: uppdelningen i kvinnojobb och mansjobb förstärker könsuppdelningen i familjen (och tvärtom) och skillnaderna i löner och karriärmöjligheter betyder att det kortsiktigt kan förefalla mest ekonomiskt rationellt att mannen satsar på sin yrkeskarriär. Det är också i det närmaste självklart att kvinnorna ska vara hemma mest när barnen är små. Om det går för jobbet och karriären är det dock positivt om männen tar ut en del av föräldraledigheten. Men de kan inte tvingas att vara hemma med sina barn. De ska vara föräldralediga bara om de själva känner för det och om de har möjligheter för jobbet. Däremot ska männen enligt detta nya genuskontrakt göra en del av hushållsarbetet, men inte lika mycket som kvinnorna. Huvudansvaret är kvinnans och det är hon som ska ta initiativet och säga till när saker behöver göras. Makar ska heller inte dela på alla uppgifter. Det finns kvinnliga och manliga sysslor. Plocka undan, lägga dukar på borden, sy gardiner och vattna blommor ska kvinnor göra; att byta däck på bilar eller sätta upp gardinstänger är sysslor för män.

De nya könsnormerna täcker inte lika många sysslor i hemmet som tidigare. Män kan numera både byta blöjor, dammsuga eller ha förkläde på sig utan att behöva skämmas inför kompisar eller släktingar. På så vis har könsnormernas räckvidd när det gäller hushållsarbete minskat. Det är idag färre områden eller uppgifter som är helt könsmärkta. Den könsmärkning som finns är dock alltså stark (jfr Thurén, 1996). Detta visar sig inte minst i skilda förväntningar på kvinnors och mäns föräldraskap och då särskilt i den utbredda föreställningen att det är mammorna som "naturligen" bör ta störst ansvar för de små barnens omvårdnad.

Det ligger dock en viss fara i att tala om förekomsten av ett nytt genuskontrakt. Om alltför mycket uppmärksamhet riktas mot ett tänkt normalhushåll är risken att likheter mellan familjer betonas alltför mycket. I denna undersökning har vi gång på gång kunnat konstatera att det finns betydande variationer i familjers sätt att organisera arbete och ekonomi. Det finns familjer där kvinnan gör så gott som allt i hemmet och det finns familjer där makarna delar lika på hushållsarbetet. Och såväl den som föredrar en traditionell fördelning av hushållsarbetet som den som har jämställdhet som riktmärke kan åberopa föreställningar och normer i samhället för att stödja sin sak: olika normativa strukturer existerar sida vid sida. Variationerna i familjers arbetsfördelning kan åtminstone delvis förklaras med makarnas respektive maktresurser. Män kan förvisso åberopa traditionella normativa föreställningar om kön men ofta räcker inte detta för att (som i patriarkala familjer) helt och hållet förhandla bort ansvaret för hushållsarbetet. Den normativa makten måste understödjas med överlägsna ekonomiska resurser. I många jämställda familjer är det säkerligen på samma sätt, fast tvärtom. Kvinnorna måste övervinna männens motstånd eller tröghet för att få till stånd en jämställd fördelning av familjens arbete och ekonomi. Utifrån en stark position på arbetsmarknaden (hög utbildning och hög inkomst) och genom att hänvisa till normer om jämställdhet kan de lyckas med detta. Då kan kvinnorna förhandla sig fram till ett förmånligare genuskontrakt.

Om författarna

GÖRAN AHRNE

är professor i sociologi vid Stockholms universitet. Han arbetade inom den första svenska levnadsnivåundersökningen och skrev en rapport om kvinnors hushållsarbete och dubbelarbete. Hans doktorsavhandling handlade om människors syn på arbetstider och konsumtion.

Göran Ahrne har bedrivit forskning om social skiktning och arbetsförhållanden i ett internationellt jämförande perspektiv och om relationer mellan medborgare och myndigheter. Under senare år har han forskat om maktrelationer och social interaktion i familjer och andra organisationer. Hans senaste bok (tillsammans med Christine Roman och Mats Franzén) är *Det sociala landskapet: en sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal* (1996).

CHRISTINE ROMAN

är FD i sociologi och innehar en forskarassistenttjänst vid Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet. Hennes avhandling, *Lika på olika villkor: könssegregering i kunskapsföretag* (1994), handlar om könsuppdelningen inom data- och reklambranschen. Därefter har hon bedrivit forskning om könsrelationernas kontinuitet och förändring inom arbetsliv och familj. Bland annat har hon tillsammans med Göran Ahrne och Mats Franzén skrivit *Det sociala landskapet: en sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal* (1996).